

CATASTRUM

ÉVNEGYEDES KATASTRTERTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

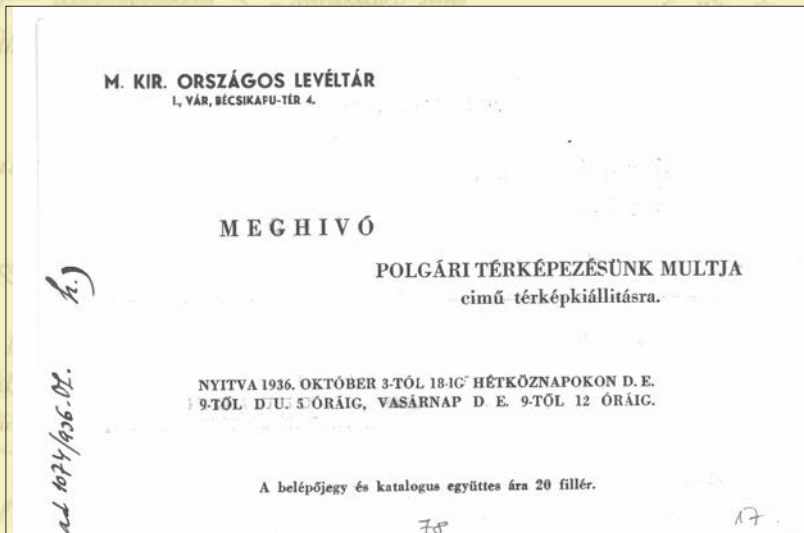
M. KIR. ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
I. YÁR, BÉCSIKAFU-TÉR 4.

MEGHIVÓ

POLGÁRI TÉRKÉPEZÉSÜNK MÚLTJA
című térképkiállításra.

NYITVA 1936. OKTÓBER 3-TÓL 18-IG HÉTKÖZNAPOKON D. E.
9-TÓL D. U. 5-ÓRÁIG, VASÁRNAP D. E. 9-TÓL 12 ÓRÁIG.

A belépőjegy és katalogus együttes ára 20 fillér.

- Benjamin Landais: Land-Plot Mapping and the Construction of an Ethnic Patchwork in the Banat (1773–1848)
- Török Enikő: A kataszteri határleírás határtérképpel
- Filep Antal: Két mezőföldi település kataszteri térképének tanúsága
- Klettner Csilla: A földmérői szakképzés helyzete a 19. század utolsó évtizedében
- Reisz T. Csaba: „Polgári térképezésünk múltja” – Az Országos Levéltár első időszaki kiállítása (1936)

sz. 1074/1936. OL.

a.)

ELSZÁMOLÁS

az Országos Levéltár által „Polgári térképészésünk multja” címen 1936. október 3.-tól 25.-ig rendezett térképkiállítás jegybevételeiről.

Nap	20 fillért fizető látogatók	10 fillért látogatók száma	Összeg	
október				
3.	19		3,80	NB: A kiállítás tartalma alatt ezenkívül a 631 fizető látogatón kívül körülbelül 120-130 hívott vendég is megtekintette azt. Az összes látogatók száma tehát 750-760-ra becsülhető.
4.	36		7,20	
5.	24		4,80	
6.	39		7,80	
7.	11		2,20	
8.	9		1,80	
9.	18		3,60	
10.	27		5,40	
11.	61		12,20	
12.	11		2,20	
13.	7	38	5,20	
14.	10		2,-	
15.	9	35	5,30	
16.	9		1,80	
17.	25		5,-	
18.	5	20	3,-	
19.		82	8,20	
20.		11	1,10	
21.		8	-,80	
22.		8	-,80	
23.		59	5,90	
24.		10	1,-	
25.		11	1,10	
zárás után		29	2,90	

Összesen 320 311 95,10 azaz kilencvenöt pengő 10 fillér.

Ezenkívül a kiállítás tartalma alatt bevételt ruhatári díjak címén .....5,- azaz öt pengő.

Összes bevétel tehát .....100,10 azaz száz pengő 10 fillér, mely összeget az Országos Levéltár házipénztárába befizettem.

A fenti összeget megőrzés végett átvettem: *Reisz T. Csaba* gondnok

A fenti összeget a mai napon dr Varga Endre levéltárnoknak a kiállítási számadásokkal való egyesítés végett átadtam.

Budapest, 1936. november 2.-án *Reisz T.* gondnok

A fenti összeget: száz pengő 10 fillért hiánytalanul átvettem. Budapest, 1936. november 2.-án

Varga Endre
levéltárnok

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
I. osztály

A kiállítás elszámolása a jegybevételekről (MNL OL, Y 1. 1936-841). L. ehhez Reisz T. Csaba cikkét

■ ■ ■ PECSVÖRK, HATÁR, KIÁLLÍTÁS

A hatodik évfolyam utolsó számát tartja kezében az olvasó, amelyben ismét a *Catastrum* célkitűzéseinek teljes spektruma tükröződik.

A 18. században a korábban elnéptelenedett Temesközt (Bánság, Bánát) újratelepítéssel és bevándorlással ismét birtokba és művelésbe vették, a települések feltérképezése a nemzetiségi viszonyokra is bőséges adatokat szolgáltat. Buda város határleírása nemcsak bemutatja ezt a kataszteri irattípust, de szinte követeli, hogy helytörténeti kirándulások keretében menjünk a határokon végig. Az osztott telkű települések jellemző példáinak elemzéséhez – vagyis a néprajztudomány műveléséhez – ismételtlen a kataszteri térképek adnak muníciót, amelyeket a pesti egyetemen földmérői, esetleg mérnöki oklevelet szerző mérnökök készítettek, bár a századfordulóra szakképesítésükben már számos problémát érzékeltek a szakírók. Az Országos Levéltár 1936-ban olyan nagy sikerű időszaki kiállítást rendezett a polgári térképészet múltjából, hogy annak rekonstruálása, megisméltése szükséges, ennek első lépése a kiállítás történetének összefoglalása.

Örömmel tudósítunk arról is, hogy az „OTKA” a 2019 és 2023 közötti időszakra jelentős támogatásban részesítette a „Négyzetkataszter”: *A magyarországi kataszteri felmérés térkép- és iratanyagának katasztere, 1850–1918* című kutatási projektet, amelynek eredményeiről a *Catastrum* is rendszeresen tudósít majd.

■ ■ ■ TARTALOM

Benjamin Landais: Land-Plot Mapping and the Construction of an Ethnic Patchwork in the Banat (1773–1848)	3
Török Enikő: A kataszteri határleírás határtérképpel	17
Filep Antal: Két mezőföldi település kataszteri térképének tanúsága.....	42
Klettner Csilla: A földmérői szakképzés helyzete a 19. század utolsó évtizedében	51
Reisz T. Csaba: „Polgári térképészsünk múltja”. Az Országos Levéltár első időszaki kiállítása (1936).....	55

CATASTRUM ■ Évnegyedes katasztertörténeti folyóirat ■ VI. évfolyam, 4. szám

A címlapon: A Polgári térképészsünk múltja című kiállítás meghívója (MNL OL, Y 1. 1936–841.). L. ehhez Reisz T. Csaba cikkét

Alapítva: 2013 ■ Megjelenés gyakorisága: negyedévente ■ Alapító: Magyar Nemzeti Levéltár (MNL)

■ Kiadó: Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft. (HOI) ■ Címe: 1223 Budapest, Park u. 2. (info@agrarlapok.hu)

■ Felelős kiadó: dr. Béres András ügyvezető ■ Telefon: (06 1) 362-8100, honlap: www.agrarlapok.hu

Szerkesztőbizottság:

Dr. Béres András (HOI), dr. Szinay Attila (Agrárminisztérium), dr. Váczy Attila (Nemzeti Földügyi Központ), Varga Felicián (Lechner Nonprofit Kft.).

Szerkesztőség:

Címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4. ■ E-mail: info@catastrum.hu ■ Honlap: www.catastrum.hu

 www.facebook.com/catastrum

Főszerkesztő: Reisz T. Csaba (MNL) ■ Felelős szerkesztő: dr. Török Enikő (MNL) ■ Szerkesztők: dr. Pásztai László (Országos Széchényi Könyvtár), Varga Felicián (Lechner Nonprofit Kft.) ■

Olvasószerkesztő: Reményi József Tamás

■ Kézirat-előkészítés: Dávid Ildikó

A szerkesztőség kéziratokat nem őriz meg és nem küld vissza.

A nyomdai munkálatokat végezte: Gyomai Kner Nyomda Zrt., felelős vezető: Csöndes Zoltán vezérigazgató

Előfizetés: a kiadónál ■ Előfizetés egy évre 2800 Ft, számonként 750 Ft.

Támogató: Agrárminisztérium, Nemzeti Földügyi Központ

ISSN 2064-5805

SUMMARY

LANDAIS, Benjamin: A nagy méretarányú, úrbéri térképezés és az etnikai sokszínűség a Temesi Bánságban (1773–1848)

benjamin.landais@univ-avignon.fr

A bánsági etnikai mozaik az udvari kormányzervek által támogatott 18. századi betelepítések (Német-római Birodalomból) és bevándorlások (Oszmán Birodalomból) eredményeképpen alakult ki.

A német, adókedvezményekben részesülő, eltérő felekezetű új településeket a hippodámoszi rendszer jegyében tervezték (szabályos alaprajz), a korábbi települések, a „nemzetiségi” – ortodox román, szerb – falvak teljesen rendezetlenek voltak. Arra hivatkozva, hogy a szabálytalan alaprajzú települések az útonállóknak biztonságos menedékkül szolgálnak, az 1770-es években elrendelték a 600 bánsági település rendezését a német telepesfalvak mintájára. Az 1780-as években nagy lendülettel folytatódott a falurendezés, amit gyakran maguk a települések is sürgettek (hogy vályogházai helyére tartósabbat építsenek, és hogy adókedvezményt és ingyenes építőanyagot kapjanak). Az 1770-es években a felekezet szerint megkülönböztetett lakosság széttelepítésére is történtek kísérletek. Idővel ezekre a településekre is beköltöztek eltérő nemzetiségű, vallású lakosok, így az 1780-as évektől egyre inkább a vegyes lakosságú települések váltak jellemzővé a Bánságban, ahol a német katolikusok kisebbséget alkottak.

Az új német telepesfalvak kialakításában, a meglévő, szabálytalan alaprajzú települések rendezésében és a lakosság felekezetek szerinti széttelepítésében, vagyis a telkek felekezetek szerinti újraosztásában a mérnökök fontos szerepet játszottak, így az általuk rajzolt térképek közvetve a nemzetiségekről is tudósítanak.

TÖRÖK, Enikő: The Cadastral Description of the border fields with border maps

torok.eniko@mnl.gov.hu

A defining element of the cadastral detailed survey work was the description of the border fields, which was initially carried out following the Austrian instructions of 1824, and then the instructions concerning Hungary from 1856 onwards. The purpose of the workflow was to determine what village was to be the subject of a detailed survey and to do so it was necessary to draw the areas lying in the boundary of the village. Basically, the tax community was the same as the municipality in administrative terms. The description of the fields lying in the border was made after the graphic triangulation, at least one year before the detailed survey, thus it started in Hungary in 1855. The description was compiled by the Border Committee, of which the cadastral border engineer was a member, who drew up the boundary sketch; i.e. the border map for the description.

FILEP, Antal: Witnessing of the Cadastral Maps of Two Settlements in Mezőföld

filep.antal@hotmail.com

In the Hungarian settlement research, the settlements with distributed internal plots were thoroughly studied. At least since the 16th century, the yard, which includes the dwelling house, and the plots that accommodate the farm, the storage area, have been segregated and organised into two separate quarters. The current study looks into two market towns of the Central Transdanubian region, formed in the historical county system in the southeastern part of Veszprém County, in which the economic plots of the family farms were created with geodetic precision, and in a chessboard system.

KLETTNER, Csilla: The Status of the Land Surveyor Education in the Last Decade of the 19th Century

klettner.csilla@mnl.gov.hu

Article I of 1883 on the Qualification of Civil Servants made it a prerequisite to obtain a degree in engineering in the field of survey but in exceptional cases made it possible to accept a lower qualification as well. Several then contemporary experts have investigated the question whether participation in an otherwise recognized high standard general engineering education could provide optimum theoretical and practical knowledge to those in the field. It was also formulated what kind of restructuring of the training system would be needed to successfully train new professionals.

REISZ, T. Csaba: „The Past of our Civil Cartography”. The History of the First Temporary Exhibition of the National Archives

The National Archives, which was reorganized in 1874, had only a very modest public cultural activity during the civil period, typically lending documents to other institutions. Between 1882 and 1913, the first permanent exhibition featured only medieval diplomas, and the new exhibition, opened in the new building in 1930, exhibited 160 different documents. The first temporary exhibition of the archives was compiled from the works of civilian cartography in the autumn of 1936, and due to the great interest, even the opening days had to be extended.

BENJAMIN LANDAIS

Land-Plot Mapping and the Construction of an Ethnic Patchwork in the Banat (1773–1848)

The Banat region is famous for being an ethnic patchwork. Not only the cities, like Timișoara, but also the villages were traditionally inhabited by people with different mother tongues (Romanian, Serbian, German, Hungarian, Bulgarian, French, Italian and Slovakian) and religions (Roman Catholic, Greek Catholic, Orthodox, Lutheran and Jewish). This situation was the result of a long immigration process, which began in the 18th century with Habsburg rule. At that time, the sovereign organised a massive colonisation, leading tens of thousands of peasants to leave the Holy Roman Empire and to settle in newly erected villages.¹ A lesser-known, but equally important fact is that the Habsburgs had a welcoming policy towards Ottoman immigrants: after having crossed the border, they were considered as new imperial subjects and received lands in existing communities.² Such rural planning was possible for two reasons: the Banat was a sparsely populated area at the beginning of the 18th century and it was governed as a Crown estate – actually the largest one in the Habsburg Monarchy, as big as the Austrian Netherlands. The land was directly ruled by military and civil administrators coming from the so-called “German hereditary lands” – today’s Austria and Czech Republic – directly depending on the Viennese court. Administrators

were deeply involved in implementing fiscal reforms and improving agronomic techniques.

In this context, middle- and large-scale mapping was considered an appropriate tool of government. Cartographers were deploying their skills in the service of rural planning and played a structuring role in the colonisation process. The history of their activity has already been dealt with several times in recent years.³ According to the existing works, there are three distinct periods: the military mapping of the land, the Ottoman frontier and the fortified sites (1720s to 1740s); the civil mapping of new buildings, canals and (only sketched) villages (1750s–1770s); the systematic topographical and cadastral mapping of the entire land (1770s–mid 19th century). The third period began with the “first Austrian military survey” of the Banat in 1769–1773 and continued with the activities of the “Mapping Corps”, founded in 1773. From the 1770s, over twenty cartographer-engineers were employed permanently, compared with only two till the 1760s. 1700 large-scale maps had been already produced in 1789, covering the 600 villages of the territory. A lot of maps were lost, but a significant portion has been saved and are mostly held in the Austrian State Archives and National Archives of Hungary today.⁴

1 FATA, MÁRTA: Einwanderung und Ansiedlung der Deutschen (1686–1790). *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Land an der Donau*. Hrsg.: SCHÖDL, GÜNTER. Berlin, 1995. 89–196.; FELDTÄNZER, OSKAR: *Donauschwäbische Geschichte. Das Jahrhundert der Ansiedlung 1689–1805*. Munich, 2006.

2 LANDAIS, BENJAMIN: Enregistrar l’ethnicité au XVIIIe siècle. L’identification des migrants ottomans à la frontière habsbourgeoise. *Revue d’Histoire Moderne et Contemporaine*. Under publication.

3 LANDAIS, BENJAMIN: Villages, Actors of Local Cartography? The Cadastral Maps of the Banat (1772–79). *History of Cartography: International Symposium of the ICA, 2012*. Eds.: LIEBENBERG, ELRI – COLLIER, PETER – TÖRÖK, ZSOLT GYÖZÖ. Budapest, 2014. 129–148.; PATAY PÁLNÉ: A Temesi Bánság kéziratok térképei XVIII. század első felében. *Geodézia és Kartográfia*, 70. (1979) 1:55–58. WOLF, JOSEF: Das Mapping der Peripherie: Raumwissen im Temeswarer Banat 1716–1778. *Die Turkenkriege des 18. Jahrhunderts. Wahrnehmen – Wissen – Erinnern*. Eds.: WOLF, JOSEF – ZIMMERMANN, WOLFGANG. Regensburg, 2017. 265–294.

4 From these thousands of original documents, about 1400 maps, covering 250 villages, are preserved today in the Central Archives of the National Archives of Hungary (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára = MNL OL, S 1 Térképtár, Königliche kameralische Mappirungs-Direction, Térképek = S 1).

None of those documents can be considered as ethnographical maps, in a modern sense. The first actual attempt to map the Banatean ethnic patchwork – in fact the linguistic one – was made much later, by Karl Freiherr von Czörnig in his map of 1855.⁵ Prior to the emerging nationalist movements, in the first half of the 19th century, cultural and linguistic divides among the rural population were by no means natural. These questionable criteria of social distinction made little sense in contrast with status and religion in early modern society. Nevertheless, it would be wrong to think that contemporaries totally ignored the distinction between peoples. It can be found on maps and accompanying texts and lists, especially in the land-plot maps produced after 1773. Was it merely a mirror image of local ethnicity? One might doubt it. In my article, I will examine the performative nature of those maps, how their use guided the action of civil officers and what was the social conception underlying the spatial allocation of the population.⁶

“Nations” on the Map before the Cadastral Reform

Privileged Settlers and Old Inhabitants

Separating the German colonists from the old inhabitants, established on the land before the Habsburg conquest of 1716, is an old idea. As

early as 1722, a recruiting officer required the Banatean administration to isolate the settlers coming from the Holy Roman Empire in a separate village or neighbourhood and to move, if necessary, the former inhabitants to another street or nearby locality.⁷ The justification for these measures was not religious, but juridical: the settlers enjoyed a particular status, granted in their ‘*Ansiedlungsvertrag*’. They were subject to a different legal and taxation system from that of the natives (e.g. they did not pay the head tax; they depended on the regional jurisdiction and not the district’s one; they were not considered as serfs). It is no surprise that the maps of each district made a difference between “inhabited villages”, “depopulated villages” and “new German settlements” as early as 1725.⁸ The will to keep two Banatean societies – the colonial and the ‘national’ one – separate from one another sometimes led to forced displacement: in Dudeștii Noi (1749), Sefdin (1766) Giarmata and Săcălaz (1768).⁹ The project to remove all the old inhabitants from the area located between the rivers Maros, Tisza and Bega to make room for German colonists was seriously discussed in Vienna as early as 1763, but was definitively abandoned in 1770.¹⁰

Fighting against Religious Corruption

On Banat maps produced in the 1750s and 1760s, one can notice a clear distinction between

- 5 CZÖRNIG, KARL VON: *Ethnographische Karte der Oesterreichischen Monarchie*. 1:864 000, Wien, 1855; LABBE, MORGANE: Les usages diplomatiques des cartes ethnographiques de l’Europe centrale et orientale au XIXe siècle. *Genèses*, 68. (2007) 25–47.; BALLA, BÁLINT – STERBLING, ANTON: *Ethnicity, nation, culture. Central and East European perspectives*. Hamburg, 1998. 19.
- 6 On maps’ performativity, see PERKINS, CHRIS: Performative and Embodied Mapping. *International Encyclopaedia of Human Geography*. Eds.: KITCHIN, ROB – THRIFT, NIGEL. London, 2009. 126–132.; CRAMPTON, JEREMY W.: Cartography: performative, participatory, political. *Progress in Human Geography*, 33. (2009) 6:840–848.
- 7 Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA), Finanz- und Hofkammerarchiv (=FHKA), Neue Hofkammer und Finanzministerium (= NHK), allgemeine Abteilungen, Ungarische Kamerale, Banater Akten, Ältere Banater Akten (= Banat A) Kt. 7. f. 410a/1-22, 18/3/1722.
- 8 ÖStA, Kriegsarchiv, Karten- und Plansammlung, Kartensammlung (= KA KPS KS) B IX a 554, and 1166.
- 9 BARÓTI LAJOS: *Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez*. Temesvár, 1893–96. Vol. 1. 13/11/1748. 86.; MNL OL, E 303 Magyar kincstári levéltárak, Bánáti kamarai szervek, Landes-Administration in dem Banat Temesvár (= E 303) - a - 11. cs., f. 6.; ÖStA, FHKA NHK), allgemeine Abteilungen, Ungarische Kamerale, Banater Akten, Jüngere Banater Akten (= Banat A) 304. Fasz. 36. f. 450r and 1768, f. 187. (Kt. 264.)
- 10 ÖStA, FHKA, Sonderbestände, Sammlungen und Selekte, Sammlungen und Selekte (= SUS), Handschriftensammlung (= HS) 495a Votum des Baron von Kempfen über die Banatische Landes- und Bergwerksverfassung f. 299–300., 1770; ÖStA, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kabinettsarchiv Zinzendorf, Ludwig Graf von, Kt. 6. Konvolut Banat „Banat, Siebenbürgen, Ungarn“, *Historische und Politische Nachrichten von dem Bannat Temeswar eingesamlet in den Jahren 1772 bis 1777.*, f. 93.

“Catholic villages” and “Schismatic [orthodox] ones”.¹¹ A third and intermediate category, the “Greek Catholic villages” sometimes appeared on maps. However, the cartographers had been poor at complying with the map’s key: the symbol was systematically used to identify a non-German village like the Bulgarian Catholic colony of Dudeștii Vechi (Óbesenyő). The only Greek Catholic parish of the Banat, the very small village of Zăbrani, located close to the German colony of Guttenbrunn, was depicted on the map but was amazingly not identified as Greek Catholic.¹² It was as if the Catholics with an Ottoman heritage were not to be treated with the same dignity as German Catholics. Unlike Catholic settlers, native Catholics, as in Slatina-Timiș, Carașova or Recaș, shared the fate and the taxation of their orthodox neighbours.¹³ The Roman Catholic bishop, Anton Engel, count of Wagrain (1750–1777), considered them as bad Catholics. To protect them from the corrupting influence of the surrounding people, he required a territorial separation according to religious lines: Orthodoxes living in Slatina-Timiș had to convert or to quit their lands, whereas isolated Catholics living in the neighbourhood had to gather in the homogeneous village.¹⁴ Maria Theresia issued a decree in 1767, but the local administration dragged its feet and successfully postponed the implementation of the law.¹⁵ This example shows that the status distinction was more important than the religious one in the land allocation process. The religious distinction certainly remained essential in the administrator’s representation of regional space, but it did not play any role in the allocation of land before the cadastral reform.

Property, Discipline and the Grid

Rationalizing and Civilizing Tools

Nicholas Bloomley has already pointed out the active role of the survey – which is not only a model of the “real world” – in the introduction of property rights from above. This sometimes violent process occurred often and dramatically overseas, in a colonial context, where the grid was also a form of disciplinary power.¹⁶ Although this situation seems to be very unusual in Europe, it was the case in the Banat, because of its special place in the Habsburg Monarchy: several historians have already insisted on the experimental nature of the economic policies pursued in the 18th century.¹⁷

As I argue in another article, this territory was a laboratory for the territorialisation of property. The civil administrators of this imperial estate were following the ideas of the German cameralists, promoting a land tax system and small family-owned farms, considered as the best way to rationalize agricultural production. From 1773, the cartographers involved in this land reform did not simply record the existing field boundaries. They were also responsible for imposing a new social and spatial order. It was falsely assumed that the old inhabitants, with Ottoman origins, had no concept of private property, in contrast with the German settlers. With this notion, the surveyors felt free to define new ownership rights and to overwrite the old ones, then to divide and to redistribute lands, removing and shifting the boundaries of village territories if necessary.

The grid was considered as a civilizing tool from two diverse perspectives: scripturalness

11 ÖStA, KA KPS KS B IX a 1281 (1765), B IX a 1282 (1766); Országos Széchényi Könyvtár (= OSZK), Térképtár TK 1888., TK 1770.

12 ÖStA, KA KPS KS B IX a 563., *Temesvar Banat abgetheilt in seine District und Process Anno 1761*, [1:260 000].

13 MNL OL, E 303 - f - 1756 jún. - No. 100. (54. cs., f. 375, 8/7/1756).

14 ÖStA, FHKA NHK Banat A Fasz. 71. Nr. 29. ex Apr 1775 (Kt. 387. 245-248.)

15 Episcopia Romano-catolică de Timișoara, fonduri parohiale, Temeszlatina, 15/5/1767.

16 BLOMLEY, NICHOLAS: Law, Property, and the Geography of Violence: The Frontier, the Survey, and the Grid. *Annals of the Association of American Geographers*, 93 (2003/3) No. 1, 121–141.

17 JORDAN, SONJA: *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert*, Munich, 1967; BORN, ROBERT: Bollwerk und merkantilistisches Laboratorium. Das Temeswarer Banat in der Planungen der Wiener Zentralstellen (1716–1778). *Grenzregionen der Habsburgermonarchie im 18. und 19. Jahrhundert*. Hrsg.: MANER, HANS-CHRISTIAN. Münster, 2005. 37–49.

and geometric order. From then on, the relation between the owner and his property was indeed scriptural, mediated through drawn maps and written lists. Conflicts had to be settled before the estate administration or the land tribunal, according to the Austrian laws, and not before the village elders.¹⁸ One can imagine a property regime without a geometric plan, which was the case almost everywhere in Europe. This distinguishing feature of the cadastral mapping of the Banat was closely related to the latest colonial experience.

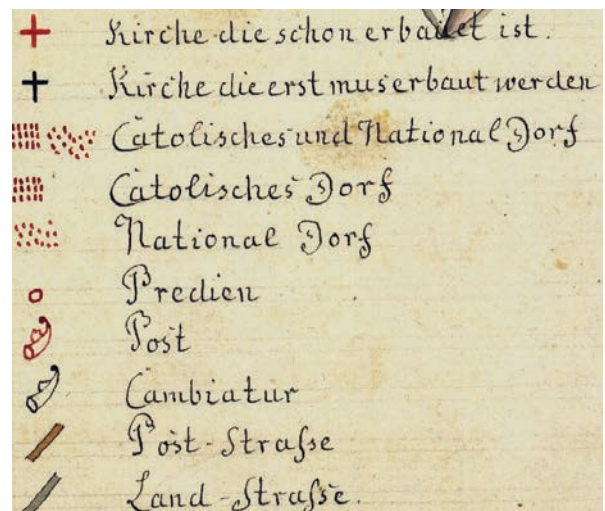
German Colonies, a Model for the 'Nationalist' Villages

In history, the orthogonal grid is usually associated with new settlements: Greek and Roman colonies, medieval French 'bastides', American colonial cities.¹⁹ It was no surprise that a geometric shape – but with a vast diversity of plans – was chosen for the almost 35 German colonies founded between 1765 and 1773.²⁰ While reflecting on cadastral and land allocation reform at the beginning of the 1770s, administrators noted that the 'Nationalist' villages – that is, the villages inhabited by natives, mostly orthodox – were totally disordered in contrast with German colonies. The houses were misaligned and cultivated fields were irregular, causing a loss of productive lands.²¹ Some administrators also argued that disordered villages provided a safe haven for brigands, as well as isolated and badly-built huts.²²

On the cadastral map of the ideal village,

produced in 1772 to serve as a blueprint for the mappers, one can recognize the typical form of a German settlement: not only the geometric plan, but also the three-year crop-rotation system, considered as a "German" farming method.²³ From 1773 to 1779, mappers were committed to imposing this new spatial order in the 600 villages of the Banat. However, the regional administration had abandoned the earlier plan to systematically redraw the road and house network inside the villages and had just imposed the surveying and reallocation of land-plots.

Village communities that accepted to reconstruct all their houses according to an orthogonal grid were granted a tax exemption,²⁴ but few accepted, for example Alioş and Sânaandrei, in the 1770s.²⁵ For the next genera-

■ *Plan des Csadater Kreises, und wie selber in Rent ämbter eingetheilet...*, 1777 (MNL OL, A 99 - Fasc. 38. (12) fol. 371.)

18 LANDAIS, BENJAMIN: Du partage communautaire de la terre au lopin familial. Vie politique au village et réforme cadastrale dans les marges balkaniques de la monarchie des Habsbourg au XVIIIe siècle. *Histoire et Sociétés Rurales*. No. 37, 18. (2012) 1:43–116.

19 CHOUQUER, GÉRARD – FAVORY, FRANÇOIS: *Les Paysages de l'Antiquité. Terres et cadastres de l'occident romain*. Paris, 1991; CHOUQUER, GÉRARD: *Les parcelles médiévales en Émilie et en Romagne. Centuriations et trames coaxiales. Morphologie et droit agraires*. Paris, 2015; CURSENTE, BENOÎT: *Les Castelnaux de la Gascogne médiévale. Gascogne gersoise*. Bordeaux, 1980; GOERG, ODILE – HUETZ DE LEMPS. XAVIER: *La ville coloniale XVe–XXe siècle*. Paris, 2012. 41–58.

20 ROTH, ERIK: *Die Planmässig angelegten Siedlungen im Deutsch-Banater Militärgrenzbezirk, 1765–1821*. Munich, 1988. 2–7.

21 ÖStA, FHKA, SUS HS 496, („Banat betreffende Landes- und Bergwerkseinrichtung“ von Kempelen 1770) f. 61r, 1770.

22 *Idem*, f. 42v–43r; ÖStA, FHKA NHK Banat A Fasz. 30. nr. 80. ex Mai 1771 (Kt. 259. fol. 108.)

23 ÖStA, FHKA SUS Karten- und Plansammlung (= KS) L 079, *Grundzuteilungsplan eines entworfenen Idealdorfs*, 1772.

24 MNL OL, E 304 Magyar kincstári levéltárak, Bánáti kamarai szervek, Landes-Einrichtungs-Hof-Kommission zu Temesvár (= E 304) - c - 1773 - No. 4. (4. cs., f. 285).

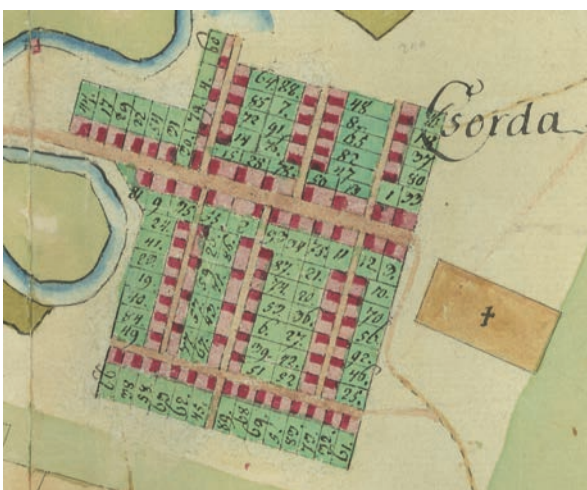
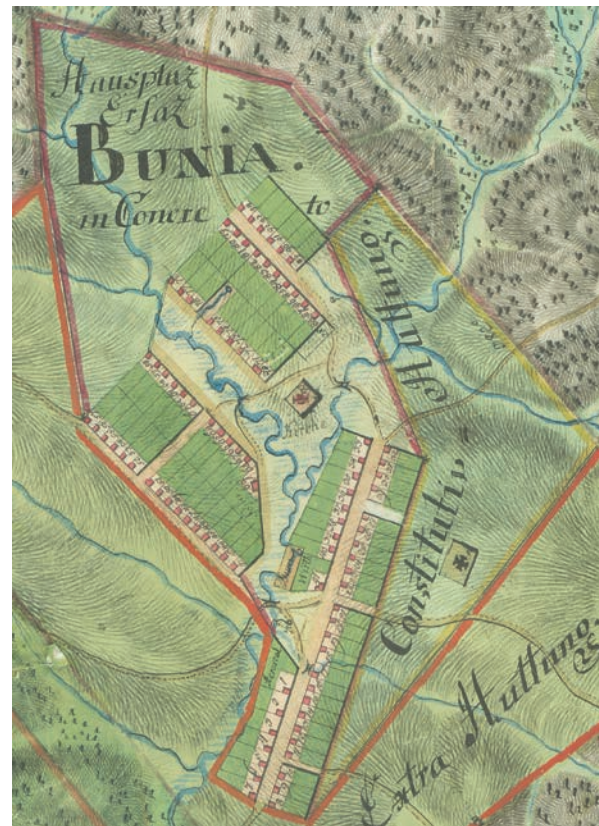
25 Alioş: ÖStA, FHKA NHK Banat A Fasz. 30. nr. 80. ex Mai 1771 (Kt. 259. fol. 108.) . Sânaandrei: MOL, E 304 - c - 1773 - No. 149. (5. cs., f. 660r, 05/05/1773).

tion, the irregular plan (*Haufendorf*) was considered on middle-scale maps as typical for the so-called ‘national’ (that is, native) villages, whereas the geometric one was associated with the Catholic villages, but in fact only German Catholic native villages like Kisszombor, Recaş or Slatina-Timiş had irregular plans.²⁶

Imposing Geometric Order: The Villages’ “Regulation”

After a two-decade reprieve, the geometric order was also imposed on the inner villages. In operations called ‘Regulation’, the inhabitants’ houses were to be aligned, which entailed the systematic destruction and reconstruction of the entire village. The ‘Regulations’ were

■ Ciortea/Csorda in 1780 and in 1783 (MNL OL, S 1 - No. 95/1-2.)

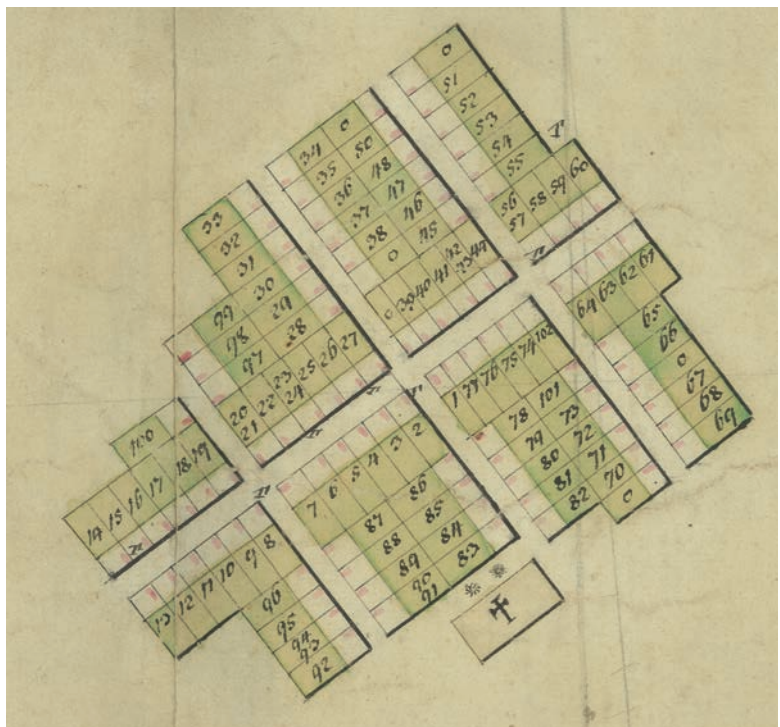
■ Bunia Mare/Bunya in 1776 and in 1786 (MNL OL, S 1 - No. 61., 61/1.)

26 MNL OL, A 99 Magyar Kancelláriai Levéltár, Banatica (= A 99) - Fasc. 38. (12) fol. 371. *Plan des Csadater Kreises, und wie selber in Rent ämbter eingetheilet...*, 1777. and fol. 251.

conducted in waves, beginning with the villages crossed by major roads in the 1780s.

Surprisingly enough, this process did not trigger opposition. This stands in stark contrast to the move of the villages' borders, which could be a traumatic experience, involving massive protests and violence between communities or against surveyors and civil officers. Sometimes inhabitants even urged the mappers to 'regulate' their village. The reason is quite simple. Very few buildings, except newly erected churches and some well-to-do people's houses, were made of stones. The majority of houses were built of mud-brick or of wood and had to be reconstructed every twenty or thirty years. Moreover, the regulated villages benefited from the tax exemption during three years for their houses and received free building materials: it could indeed be beneficial for villages located in the plain, with no forest in the vicinity, to obtain timber, ordinarily prohibitively expensive.

Between 1780 and 1820, almost all the 600 villages were 'regulated', erasing any sign of the difference between 'national' and German villages' morphology. The distinction between regular and irregular plan did not appear any more on the regional maps of the Banat from the mid-1780s. The regular plan had become characteristic for the villages of the Banat, as it was for the Bačka and the southern Great Hungarian Plain. More than ever, religious and national distinction within villages remained relevant, however.

■ Neräu/Nyerő in 1771 and in 1791 (MNL OL, S 1 - No. 121/2., 4.)

Separating the Nations, a Surveyor's Work

Drawing Land-Plot Maps and Sorting the Inhabitants along Religious Lines

Ironically enough, denominational identities had to play an even more crucial role in this reform than they had before. The cadastral re-

■ Traian Vuia/Bozsor in 1799 and in 1807 (MNL OL, S 1 - No. 22/2-3.)

form was indeed encouraged by the opinion of Joseph II, son of Maria Theresia, Holy Roman Emperor since 1765. It was no secret that the new co-regent of the Habsburg Monarchy did not support the religious policy of his mother. One of his followers, appointed as administrator of the Banat, did not hesitate to write in 1772 that “in these enlightened times, religious distinction is not as dangerous as it was once”, because “[we] manage to give rise to a sense of duty and loyalty towards the sovereign in every religion”.²⁷

The objective of the new generation of administrators was not to convert people to Catholicism, but to use Church membership as a sign of cultural affiliation. As it has already been explained, the family and the village

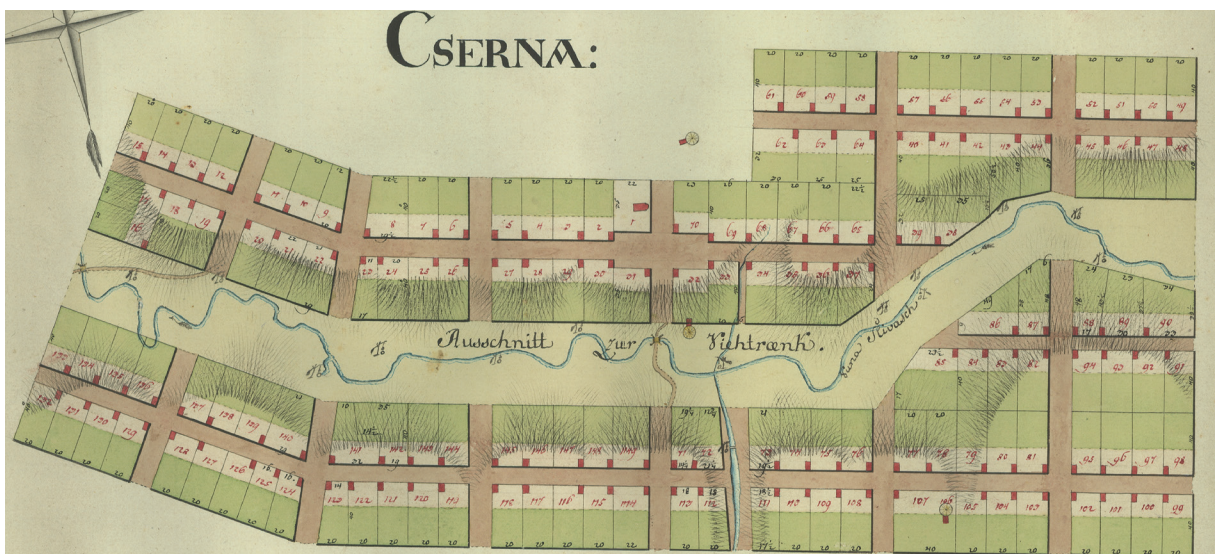
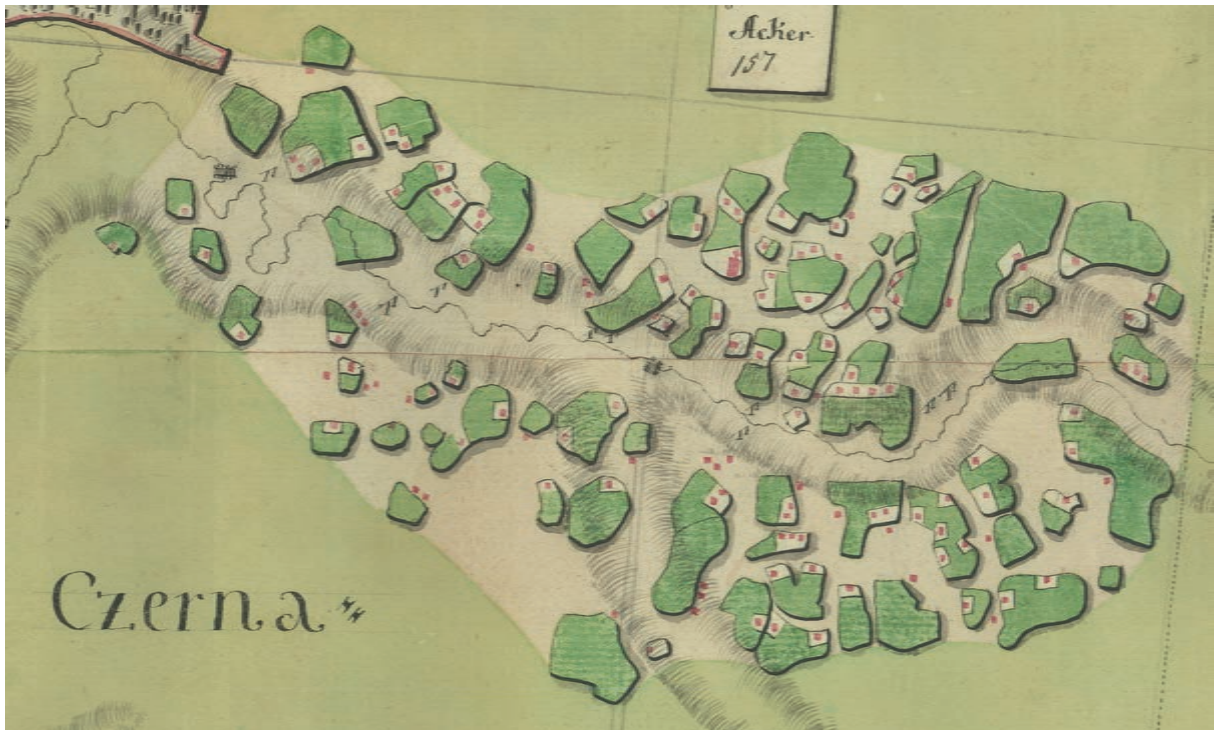
community were deemed appropriate to enforce this enlightened reform. Every nation had to progress at its own pace. Mixing peoples on a small scale was thus not recommended. It could undermine the efficacy of reforms and jeopardize the more civilized mores of peoples: the actual fear of contact between nations reveals anxiety about reversion to type.²⁸ Only the cities, considered as enlightened places, could be cosmopolitan, whereas the rural population could be reified and described as “social species”.²⁹ With the introduction of the new land property regime, it was the responsibility of the mappers to ensure the villages’ homogeneity by sorting the inhabitants.

With the cadastral reform, the ancient dream of the Catholic Bishop could eventually

27 ÖStA, FHKA NHK Banat A Fasz. 82. Nr. 22. ex Apr. 1772 (Kt. 400. fol. 132-133)

28 RUEGG, FRANÇOIS: *A l'Est, rien de nouveau: de la barbarie à la civilisation? (Les marches impériales et l'Europe)*. Genève, 1991. 152-153.

29 BOURGUET, MARIE-NOËLLE : *Déchiffrer la France. La statistique départementale à l'époque napoléonienne*. Paris, 1988. 135.; about urban cosmopolitanism in Zrenjanin, see MNL OL, E 303 - p - 113. 168. cs. f. 412v.

■ Czerna/Temescserna in 1774 and in 1800 (MNL OL, S 1 - No. 88/1., 88/3.)

become reality. At his insistence, Slatina-Timiș was one of the first villages to be surveyed in 1773.³⁰ The political and intellectual contexts were totally different from ten years before. The planned expulsion of the Orthodox was not seen as a punishment, but as an implementation of technical measures. Clerics did not play any role. Surveyors and engineers were

responsible for those tasks: from the identification of denominational affiliation to the small-scale transfer of population. Contrary to expectations, a lot of families were more attached to their faith than to their lands and claimed to be Greek Orthodox. Engineers' reports warned about the difficulty of founding a new village in this narrow valley.³¹ To their

30 Episcopia Romano-catolică de Timișoara, fonduri parohiale, Temeszlatina, 3/4/1773.

31 ÖStA, FHKA NHK Banat A Fasz. 71. Nr. 4. ex Mai 1774 (Kt. 386. fol. 26–27.); MNL OL, E 304 - c - 1774 - No. 452., No. 614. (7. cs.).

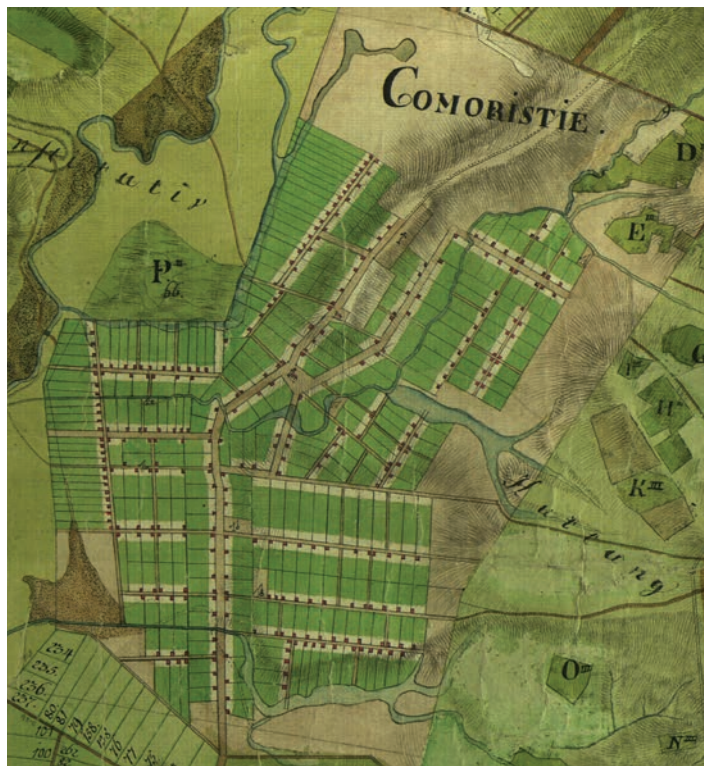
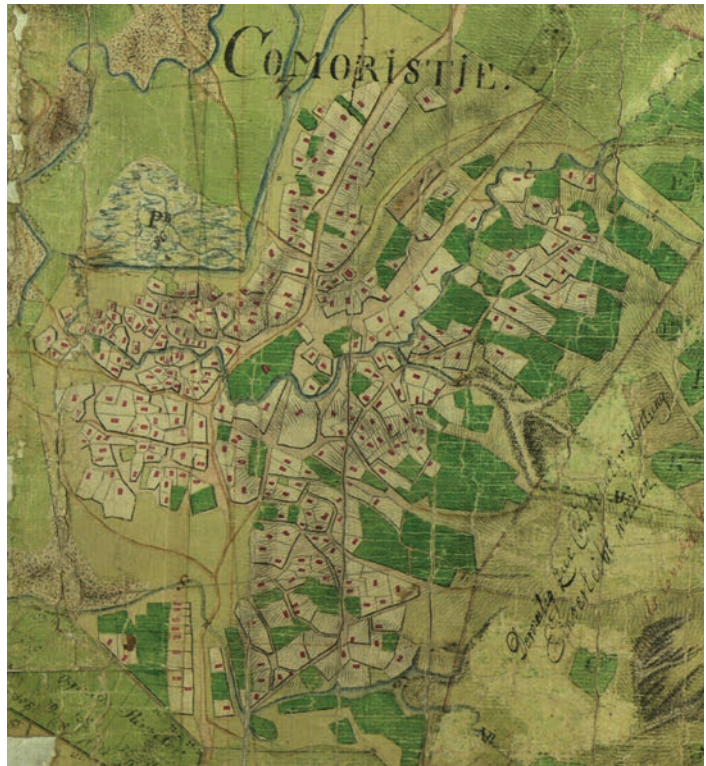

■ Drăgoiești/Drăgonyfalva in 1775 and in 1806 (MNL OL, S 1 - No. 107/8., 107/4.)

great relief, Slatina was incorporated into a military district in 1775 and the decree lapsed.³²

The process had, however, been completed in other settlements. In New Arad, isolated Orthodoxes in this German colony had to find a new home far away. In this case, the grievance of an evicted inhabitant was rejected, in compliance with the Court Regulation (“Hof-Generalien”). The surveyor tried to justify his decision as well, by pointing out that the Orthodox houses there were nothing more than scum shelters.³³ In Făget, Orthodoxes living on the “German” side of the river Maros were expelled to the other bank.³⁴

More generally, in every double village, that is, villages with two distinct communities – a German Catholic one and a ‘Rascian’ or ‘Wallachian’ Orthodox one, like in Lugoj, Caranșebeș, Făget, Ciacova, Cenad, Vrșac – surveyors had to carefully draw the boundary between them. The engineers tried to act fairly and to meet the requirements of both communities. Unfortunately for them, complaints were frequently sent to the regional administration. The supplicants were not only complaining about a wrong distribution of lands, but also about the definition of communities’ social boundaries. In Caranșebeș, the deputies of the ‘Wallachian’ community contested the artificial separation between the two sides of the market town. In this place, engineers had not sorted inhabitants according to religious lines and were seemingly acting as if the small ‘German’ community was only composed of Catholics. This mistake was used as a pretext by the Orthodox worthies to

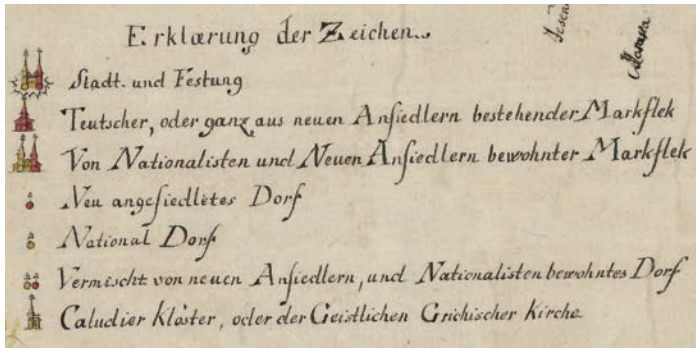

■ Comorâște/Komornok in 1787 and in 1815 (MNL OL, S 1 - No. 304., 304/1.)

32 Episcopia Romano-catolică de Timișoara, fonduri parohiale, Temeszlatina, 24/9/1774.

33 ÖStA, FHKA NHK Banat A Fasz. 82. Nr. 21. ex Aug. 1775 (Kt. 409. fol. 1032.)

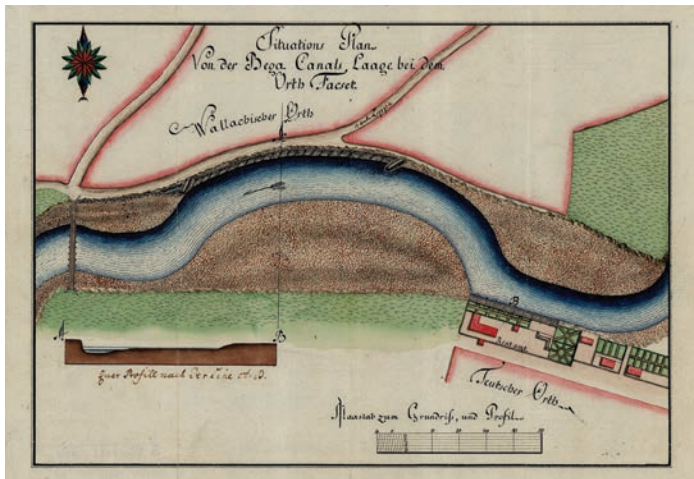
34 MOL, E 304 - c - 1776 - No. 814. (13. cs., f. 247., 15/9/1776), c - 1777 - No. 109. (14. cs., f. 84., 16/2/1777) c - 1777 - No. 940. (16. cs., f. 283–288., 19/12/1777).

■ Administrative Map of the Banat, 1787 (OSZK, Térképtár TK 1133.) No more division between geometric and disordered grids or between spoken languages. However, the separation between Colonists (*neue Ansiedler*) and Natives, mainly orthodox (Nationalisten) remains

after the distribution of land had begun. This last criterion had been important enough in the surveyor’s work, albeit less so than the religious one. There were never attempts to separate the inhabitants along linguistic lines at that time, but the spoken language could determine the destination of an immigrant. Before 1740, the Banatean administration did not hesitate to mix people with different languages in one village, as in French-Italian and German-speaking Mercydorf. By contrast, the colonists from Lorraine who spoke French were settled in three nearby villages in 1773.³⁷ The aim was to maintain a single Catholic priest and schoolmaster.

But the financial the financial reason was not the only one. After 1776, the Orthodox emigrating from the Ottoman Empire to the Banat had to declare the language they spoke.³⁸ According to this information, the central committee of land distribution in Timișoara – where all cadastral maps and land-registers were central-

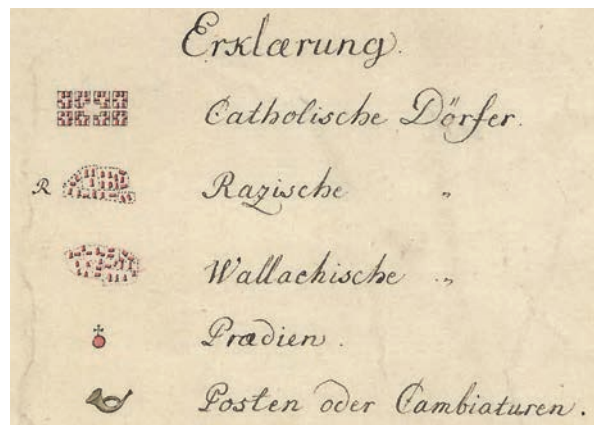
■ Map of Făget, 1787 (MNL OL, S 12 - Div. XIII. - No. 99.) The land-plot map drawn in the 1770s is missing. But one can see on the situation map the clear demarcation between the ‘German’ and the ‘Wallachian’ side

question the principle of land distribution – the best lands were given, as usual, to the ‘German’ side of the settlement.³⁵

Building Unilingual Communities: a Short-lived Attempt

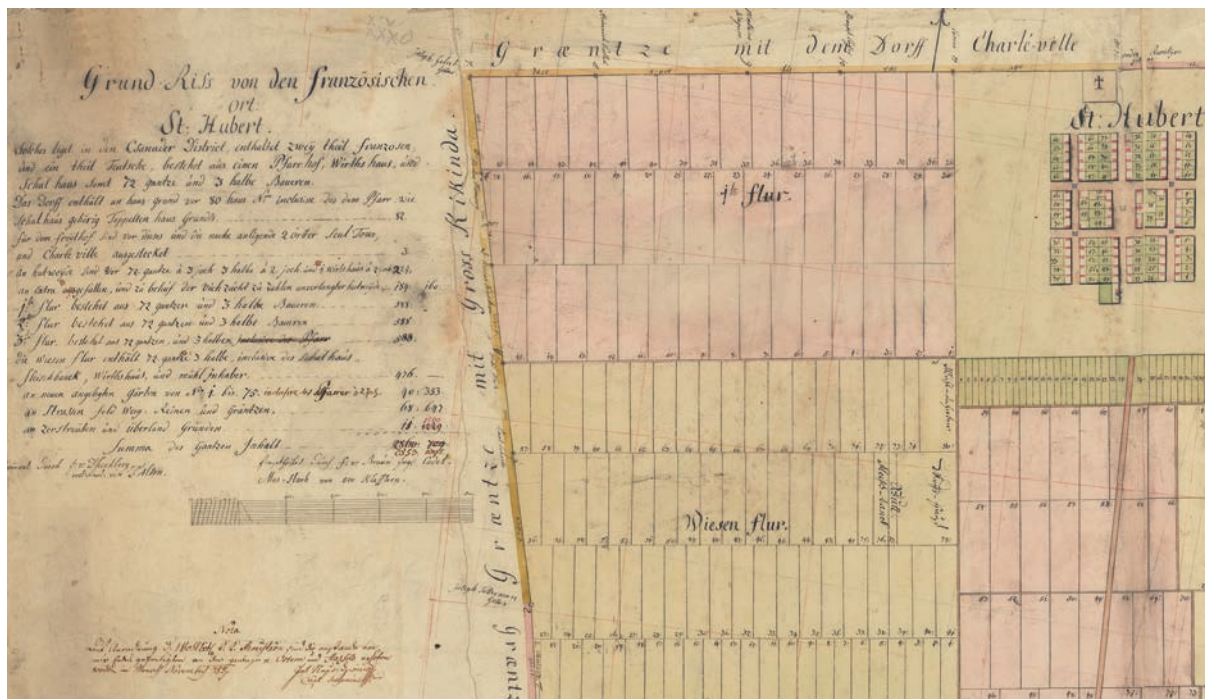
In 1781, the author of a map of Banatean counties distinguished between “Catholic”, “Rascian [Orthodox and Serbian-speaking]” and “Wallachian [Orthodox and Romanian-speaking]” villages.³⁶

It is no accident that a mapper paid more attention to spoken language only ten years

■ Map of the Torontál County, 1781 (MNL OL, S 11 - No. 245.) Remaining division between geometric (regulierte Dörfer) and disordered grids (unregulierte Dörfer). An additional distinction along the linguistic line – between Rascian (Orthodox and Serbian-speaking) and Wallachian (Orthodox and Romanian-speaking) – can be observed

35 MNL OL, E 304 - c - 1774 - No. 374. (7. cs., f. 4., 06/05/1774; complaint of the ‘German’ community) and c - 1774 - No. 380. (7. cs., f. 1., 09/05/1774; complaint of the ‘Wallachian’ community).
 36 MNL OL, S 11 Térképtár, Kormányhatósági fondokból kiemelt térképek, Kamarai térképek - No. 245. (1781).
 37 Urbarial map of Szent-Hubert (MNL OL, S 1 - No. 193/1.).
 38 ÖStA, FHKA NHK Banat A Fasz. 82. Nr. 29. ex Febr. 1777. (Kt. 414. fol. 114.); MNL OL, E 304 - c - 1776 - No. 756. (13. cs., f. 115., 10/9/1776.)

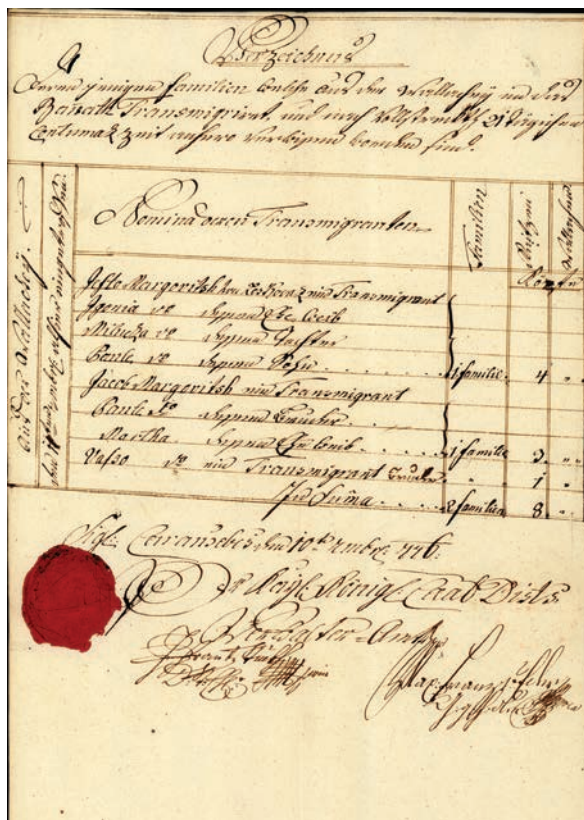

■ Land-plot Map of the “French place” of St Hubert, 1784 (MNL OL, S 1 - No. 193/1.)

ized – had to find an empty plot of land in a corresponding village. The person responsible for land management even planned to create new colonies specifically devoted to Romanian- and Serbian-speaking settlers. A shared language was supposed to facilitate labour relations and cooperation.³⁹ However, these colonies never got off the ground. What is more, Joseph II made an Imperial decree in 1785 explicitly prohibiting the forced displacement of inhabitants. The need to gather people with the same language and the same religion in a village was also abandoned.⁴⁰

Spatial Planning in Mixed Villages

Separating the nations according to a religious or linguistic definition was no longer required after the 1780s. Nevertheless, double villages – genuinely separating Catholic and Orthodox – had not been united and remained split up. The Banatean estate administration continued to send German settlers to newly created colonies or to old ones. In 1786, it tried to stop arrivals from the Holy Roman Empire, be-

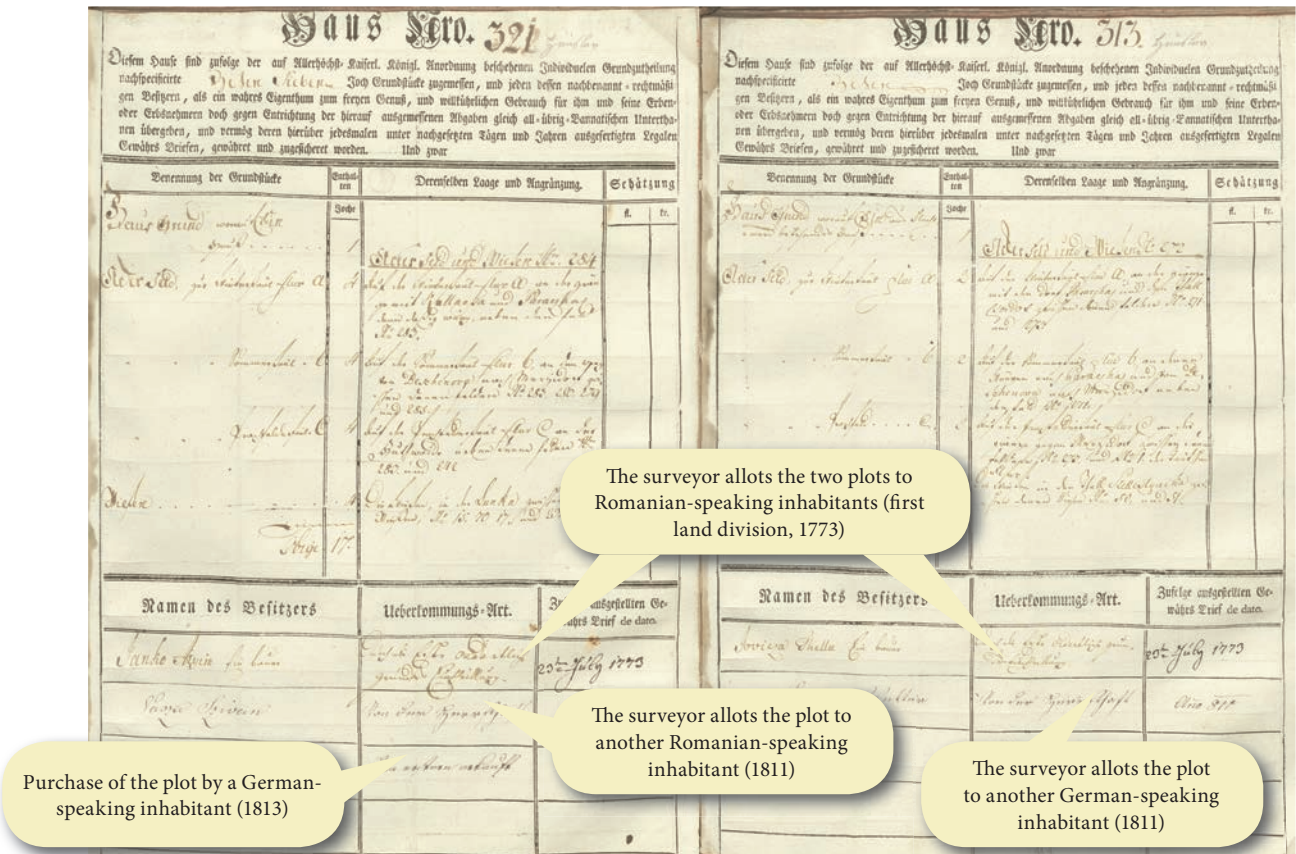

■ Identification of the language spoken by Ottoman migrants on the border (MNL OL, E 304 - c - 1776 - No. 756.)

39 LANDAIS, 2019.

40 MNL OL, E 305 Magyar kincstári levéltárak, Bánáti kamarai szervek, Ungarische Kameral-Administration zu Temesvár c- 6 (Vol. 8. f. 45–46., 04/07/1785.).

▪ Land-register of Sânanndrei/Temesszentandrás (MNL OL, S 10 - No. 1/18.)

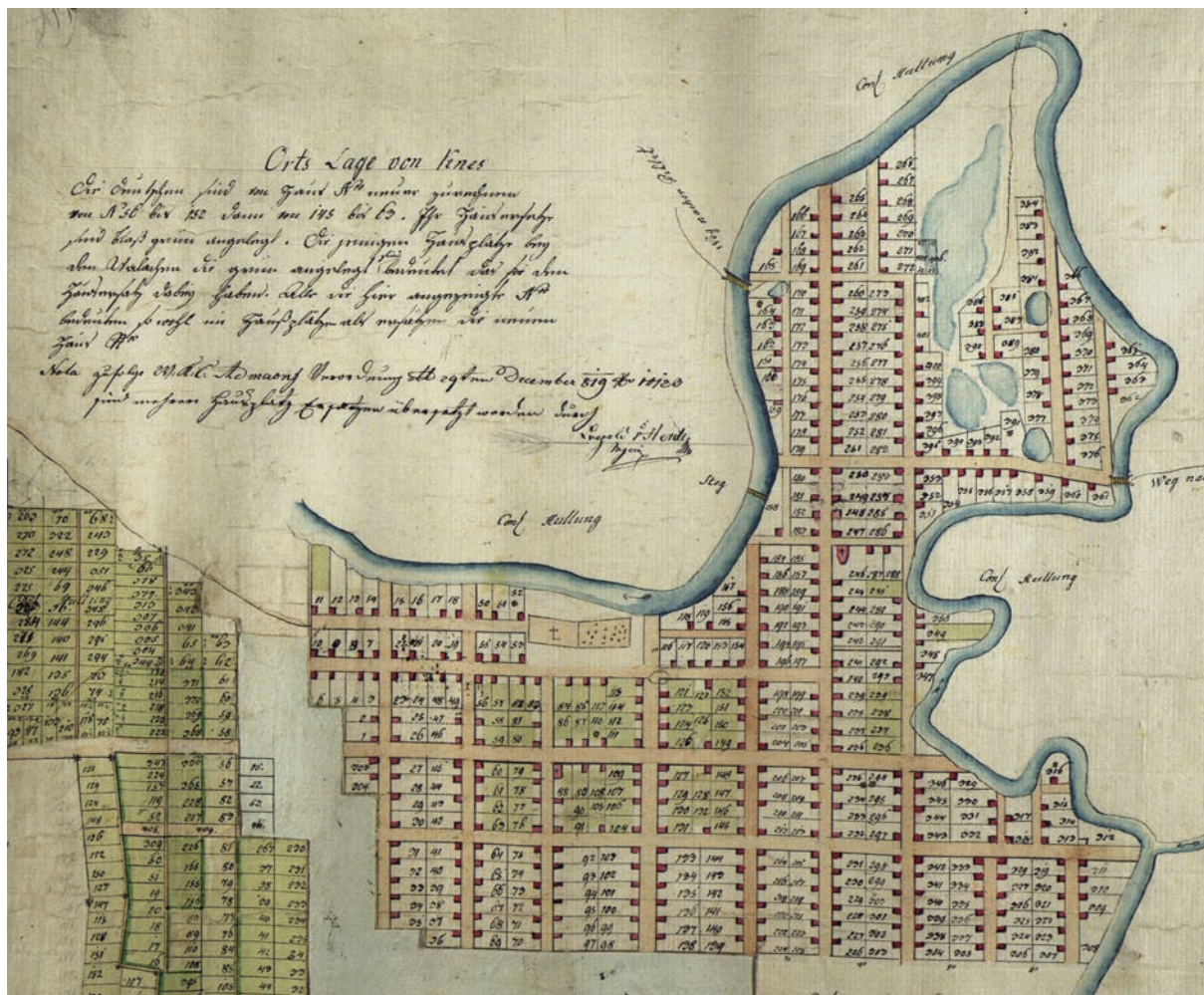
cause the only free land plots were situated in ‘Nationalist’ villages. It was still assumed that mixing German peasants with old inhabitants or Ottoman migrants was dangerous for the former and resented by the latter. However, there were more and more mixed villages, where the German Catholics represented a minority. These colonists were not settled progressively, but all at once, in groups of 10 to 50 families. It was rarely possible to keep the new settlers separated from the old inhabitants from the beginning. The spatial division of the villages between Germans and ‘Nationalisten’ remained a main objective for the administration and was sometimes also required by the inhabitants. The land registers show how this kind of division occurred. In Sânanndrei, the constitution of a separate German quarter in the 1810s was the result of two processes: the

purchase of Orthodox houses and lands by German neighbours and the intervention of the estate’s administration, who chose to allot lands to colonists.⁴¹

In Satchinez, the separation took place in two steps. In 1797, a group of 17 German families were granted 17 empty plots in this Orthodox village. But they had to wait until 1819 to live in a separate area, surrounding the Catholic Church. On this occasion, a surveyor mapped the inner village, representing in green the houses inhabited by Germans and in white the others.⁴² In doing this, he could display the success of the policy of separation. However, some isolated green spots showed that the process was still incomplete: several German families were still living in the middle of their supposedly unwanted alien neighbours.

41 Land register of Sânanndrei: MNL OL, S 10 Térképtár, Königliche kameralische Mappirungs-Direction, Térképekkel kapcsolatos iratok (= S 10) - No. 1/18.

42 MNL OL, S 1 - No. 247/6. (1819).

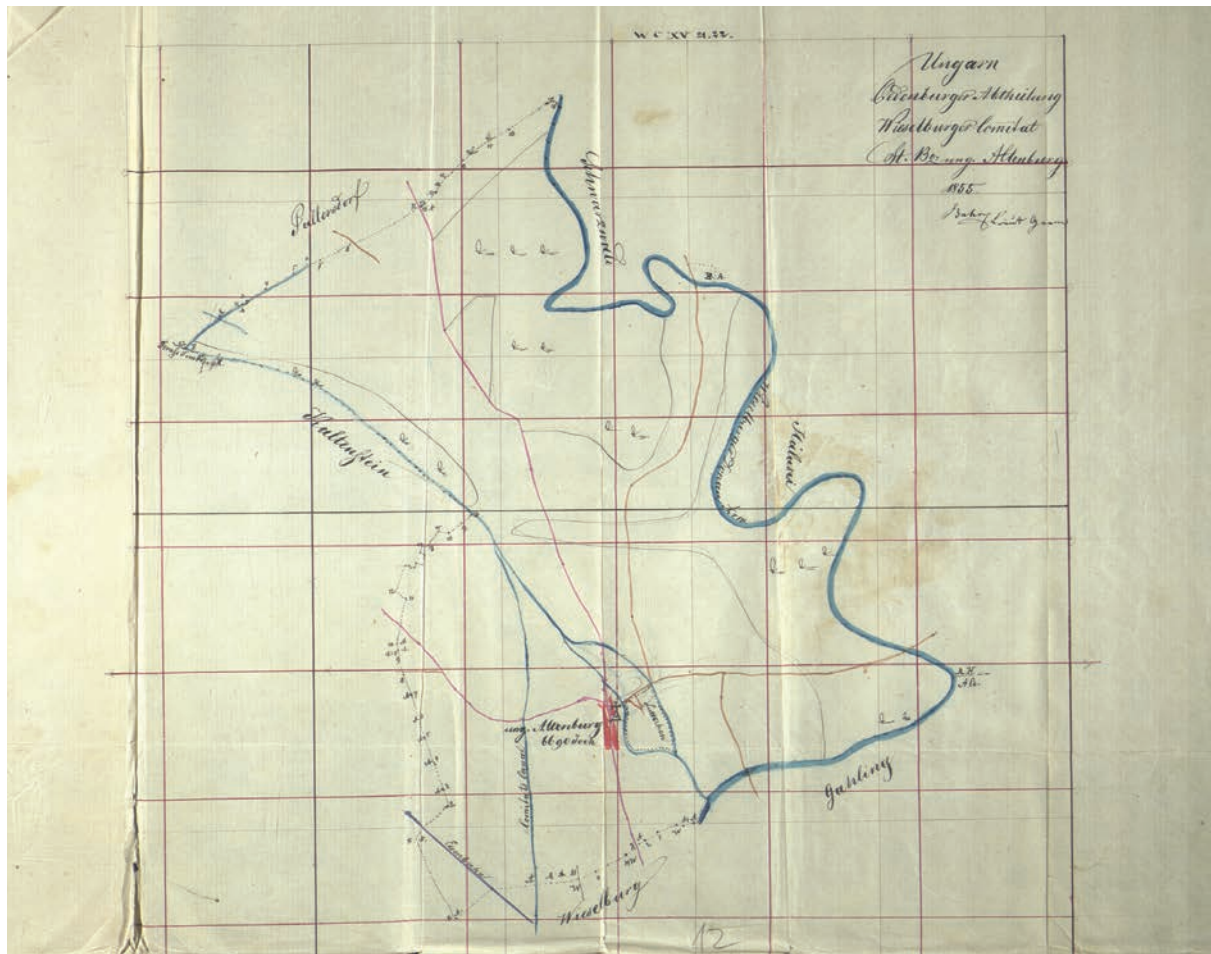
■ Map of Satchniez/Temeskenéz, 1819 (MNL OL, S 1 No. 247/6.) German houses and courtyards are green-coloured. Wallachian ones are colourless

Conclusion: Land-Plot Mapping as Practice

Land-plot mapping in the late 18th and early 19th century Banat must not be considered as the simple record of pre-existing land division. It was a more crucial process for the villages' inhabitants. In their first survey, the engineers were not only drawing the fields' boundaries on the map and the ground. They were also creating a new property system and redistributing lands among the peasants. Every new survey could be an opportunity to transform the spatial structure of a village, to settle new inhabitants or to move old ones. It was during these

operations – called 'Reambulaciones' – that the ethnic patchwork was gradually made: by means of short-distance displacements along religious and linguistic lines. After a top-down and authoritarian approach in the first years, the surveyors adopted a more precautionary and flexible one after the 1780s. The numerous land-plot maps produced in this period are invaluable witnesses and bear the traces of these micro-practices. They were not conceived as ethnic maps, but as tools of spatial and social transformation. The distinction between peoples – usually imposed from above – was not a descriptive category, but a performative one.

■ Johann Bahr: Magyaróvár határtérképe, 1855 (MNL OL, S 79 - No. 547/6.)

kezdetben hét, majd kilenc mérnökben gondolkodtak, Galíciából és Tirolból szándékoztak olyanokat áthelyezni, akik már megfelelő gyakorlattal rendelkeztek.⁴

A helyi lakosságot is értesítették a munkáltozókról, illetve az ezzel kapcsolatos feladataikról és kötelességeikről az 1855-ben a soproni adókerülethez intézett, német és magyar nyelven kiadott hirdetményben (*Kundmachung; Hirdetés*), valamint a közigazgatási hatóságoknak és a községeknek szóló „Oktatás”-ban (*Belehrung für die Behörden und Gemeinden hinsichtlich der Verpflichtungen bei der Catastral-Vermessung und der damit in Verbindung stehenden Berichtigung und Beschreibung der Gemeinde-*

und Eigenthums-Grenzen; Oktatás a hatóságok és községek részére a földadói szervezési felmérésnél lévő kötelezettségek, valamint az ezzel kapcsolatban álló községi és tulajdonjogi határok igazítása és leírása iránt, a soproni cs. k. helytartósági osztály területében).⁵

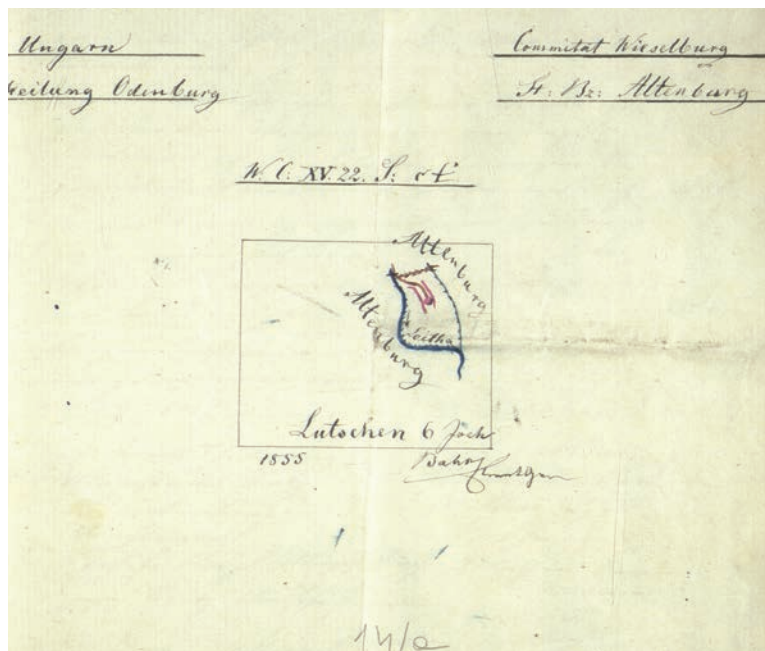
A határbejárás előkészítése

A határleírásra kijelölt települések területéről a határleíró mérnökök egy háromszögelési vázlatot kaptak, amelyen feltüntették a grafikus háromszögelési pontokat. A mérnököknek be kellett szerezniük a korábbi határbejárás és felmérés iratait is eredetiben vagy másolatban.⁶

4 ÖStA, FHKA NHK, Katasterabt. Akten 340. 807/1854., 353. 4807/1854., 353. 4814/1854.,

5 ÖStA, FHKA NHK, Katasterabt. Akten 356. 432/1855. A forrásközlést l. TÖRÖK, 2017. 36–54.

6 *Instruction*, 1824. § 174., 176. *Instruction*, 1856. § 131., 168. *Utasítás*, 1865. § 91., 125–126. *Utasítás*, 1869. 13., 42–43. §. *Utasítás*, 1904. 40. §. TÖRÖK, 2017. 43.

■ Johann Bahr: Lúcsöny határtérképe, 1855 (MNL OL, S 79 - No. 547/6.)

A határleírásról előzetesen értesíteni kellett a törvényhatóságokat és az érintett községeket. Az utóbbiak feladata volt az előhatárolás (Vorbegrenzung), ami azt jelentette, hogy a mérnök megérkezése előtt a határvonalat bejárták, a határjeleket kijavították, megerősítették, felújították.⁷

Határleíró bizottság

A határleírást a határleíró mérnök (zur Beschreibung der Gemeinde-Gränzen bestimmten Geometer, Gemeinde-Grenzbeschreibungs-Geometer, Grenzbeschreibungs-Geometer) nem egyedül, hanem a határleíró / határbejáró / határkiigazítási bizottság (Gränzbeschreibungs-Commission, Begrenzungs-Commission, Grenzbeschreibungs-Commission) tagjaként készítette. A határleíró mérnök olyan kataszteri mérnök volt, aki a határleírást kapta feladatul. 1856 után is közvetlenül az aligazgatók irányítása alatt állt, mert a felmérési felügyelőségek hatásköre csak azokra a területekre terjedt ki, ahol

már részletes felmérést végeztek. 1856-tól egy napszamos segítette a munkáját.

A bizottság munkájában részt vett egy vármegyei megbízott (politischer Commissär, politischer Grenzbeschreibungs-Commissär), aki az 1856. és az 1865. évi utasítások szerint a határleíró mérnökkel együtt egy határleíró osztályt (Grenzbeschreibungs-Abtheilung) alkotott. Ezenkívül a bizottság tagja volt az érintett község elöljárója, valamint helyismerettel rendelkező két községi tag, továbbá a szomszédos községek elöljárói két-két községi taggal. Ha a bejárás megye-, illetve államhatárt is érintett, akkor az illetékes megyék és államok megbízottjai is a bizottságba

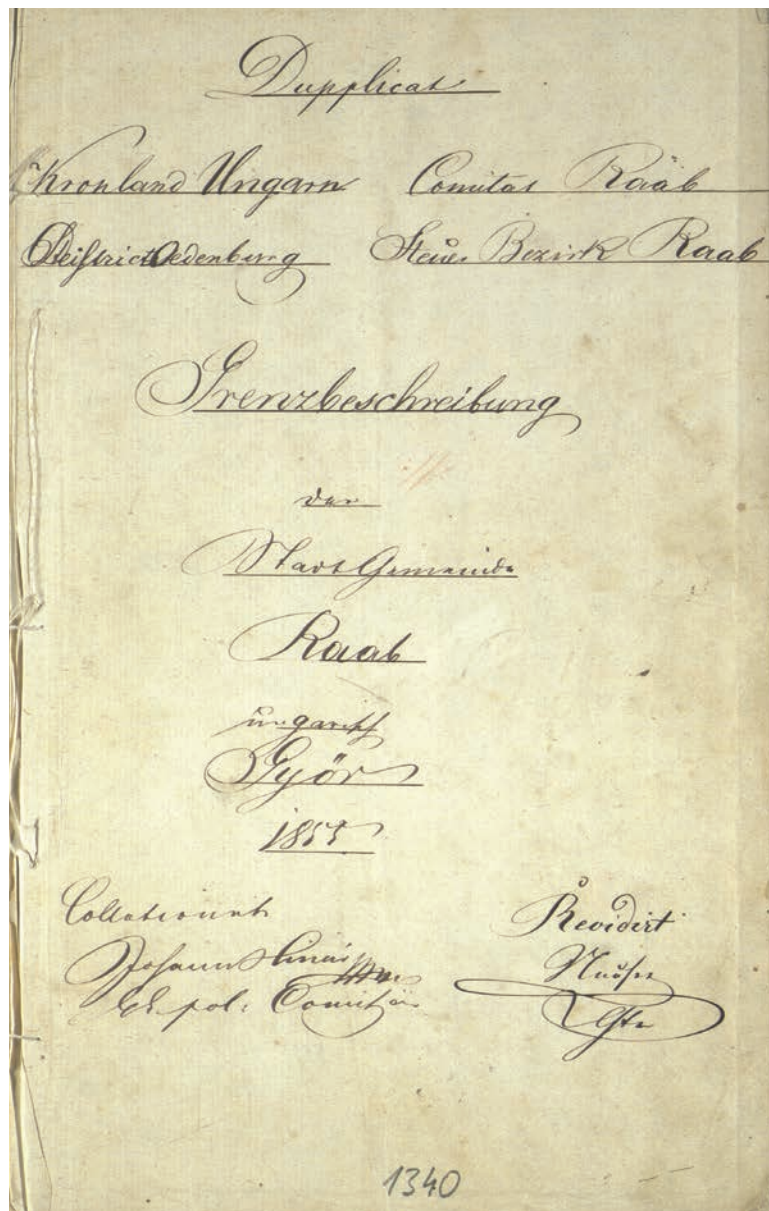
kerültek. A határjárásban részt vehettek a község birtokosai, illetve azok meghatalmazottjai is.⁸

Az első határleíró mérnököket tehát Tirolból és Galíciából rendelték a soproni adókerületbe. 1855 január elején Hawliczek Tirolból Ernst Neusee (*Tovačov, 1797.12.11.), Johann Bahr (†Sárvár, 1856.08.03.), Franz Ross (†1858.03.11.) és Anton Lang (Seefeld-Kadolz, 1798.06.06. – Pécs, 1910.03.04.), Galíciából Jakob Prokop áthelyezésére tett javaslatot. Galíciából azonban jelezték, hogy Prokop nyugdíjba ment, így további öt mérnököt kellett keresni. Johann Schuster – 1854-től aligazgatóként a soproni felmérés műszaki referense – Geminian Comellit (*Gradisca d’Isonzo, 1811.06.23.), Engelbert Biront, Adolf Grosst, Karl Plutzart, Johann Gollert (*Bochow, 1804.05.08.) és Franz Staneket (*Turnov, 1825.02.07.) javasolta, ők ekkor mind Galíciában dolgoztak. Stanek kivételével azonban mindannyiukat már Tirolba rendelték. Mivel Tirolban és Bukovinában is szükség volt képzett és tapasztalt mérnökökre, Hawliczek számolt azzal a lehetőséggel is, hogy

7 *Instruction*, 1824. § 171. *Instruction*, 1856. § 164. *Instruction*, 1865. § 121–122. *Utasítás*, 1869. 38–39. §. *Utasítás*, 1904. 39–40. §. TÖRÖK, 2017. 36., 38., 42–43.

8 *Instruction*, 1824. § 65–68., 172–174. *Instruction*, 1856. § 81–83., 111., 165., 168., 171. *Instruction*, 1865. § 37., 59–63., 76., 125. *Utasítás*, 1869. 42. §. *Utasítás*, 1904. 40., 42. §. TÖRÖK, 2017. 42–43.

■ Győr határleírásának címoldala Hínár és Neusee aláírásával, 1855 (MNL OL, S 79 - No. 341/6.)

Határbejárás

A határbejárást a határleíró bizottság végezte egy előre kitűzött napon. „A bizottság a határvonal mentén rendszerint [...] mindaddig köteles haladni, amíg visszatér arra a pontra, ahonnan kiindult. Eközben a község vagy egyéb terület [...], amelynek határát a bizottság bejárja,

mindig ugyanegy oldalon maradjon” – írta az 1904. évi *Utasítás*. Szükség esetén a határbejárás alkalmából új határjeleket kellett elhelyezni vagy a régieket meg kellett újítani, illetve a jeleket be kellett számozni. Ha a szomszédos település határleírása korábban elkészült, akkor a határvonal azon szakaszát nem kellett újból bejárni, azt a részt a meglévő határleírásból át lehetett venni.¹¹

Határtérkép

A határleírásba befűzött határtérkép az utasításokban többféle megnevezéssel szerepel: Gemeinde-Skizze, Zeichnung, Grenz-Croquis, Grenz-Skizze, határrajz, határvázlat, váz, határleírás elővázlat, vázrajz, elővázlat. A térképet a mérnök rajzolta a bejárás során a meglévő térképek, háromszögelési kitűzési vázlatok alapján szemmérték és lépések szerint. A térkép két példányban készült 1 hüvelyk = 400 öl, vagyis 1:28 800, esetleg kétszeresen nagyított vagy kisebbített méretarányban. A vázlat tartalmazta a határjeleket sorszámaikkal együtt, a vitatott határterületeket és igényvonalakat, a határvonal által keresztezett utakat, vasutakat, patakokat, fo-

lyókat és minden olyan tereptárgyat, amelyek a háromszögelési kitűzési vázlaton is szerepeltek. Körvonalaiikkal jelölték rajtuk a belterületet, erdőket, szőlőket, pusztákat, majorságokat, illetve megadták a terület körülbelüli nagyságát és a parcellák számát a provizorium, vagyis az ideiglenes földadó megállapításához kapcsoló

10 ÖStA, FHKA NHK, Katasterabt. Akten 362. 2653/1855., 361. 2508/1855., 362. 2804/1855., 364. 3076/1855., 367. 4170/1855. Hínár János (†Győr, 1859.01.24.) ügyvéd, megyetörvényszéki tanácsos, a győri színház igazgatója, színműíró. *Magyar színművészeti lexikon*. 2. köt. Bp., 1929. 253. Győr határleírása: MNL OL, S 79 - No. 341/6., a térképet közölte: Török, 2017. 45.
11 *Instruction*, 1824. § 175. *Instruction*, 1856. § 168. *Instruction*, 1865. § 125. *Utasítás*, 1869. 42. §. *Utasítás*, 1904. 44–49. §. Török, 2017. 43.

Beschaffenheit des Grenzzeichens		Beschaffenheit des Grenzzeuges				Anzahl der Schritte zum nächstfolgenden Grenzzeichen
Angabe des Grenzzeichens	auf weissen Grunde stehend, mit Angabe der Cultur	Angabe			Name und Cultur der Grundstücke, Name des Grundbesizers und sonstige Bezeichnungen	
		des Binfels	der Weltgegend	der Richtung des Zuges		

Helyszínrajzi leírása						
a határjelnek			a határvonalnak			
ismertető jegyei	helyeztetése, a művelési ág, és birtokosok megnevezésével	adatai			Művelési ág, dülő, és birtokos neve, s egyéb jelzések	Lépések száma a következő határjelhez
		fordulási szöge	égtája	vonallirány		

A határvonalak részletes leírása						
A határjelnek		A határvonalnak				
ismertető jegyei	helyzete, a művelési ág és birtokosok megnevezésével	fordulási szöge	égtája	irány	menete a művelési ág, dülő, birtokos neve s egyéb jelzések szerint	Lépések száma a következő határjelhez

■ A részletes határleírás fejlécei az 1865., az 1869. és az 1904. évi utasításban közölt minta szerint

póthatárleírasi jegyzőkönyv) kellett felvenni, amelyhez az 1904. évi utasításban külön (II. számú) mintát is adtak.¹⁴

Az utasításokban közölt minták formailag jelentősen különböznek egymástól. 1824-ben még folyamatos, összefüggő szöveges formában kellett elkészíteni a határleírást. 1856-ban külön oszlopban („Schritte”) kellett megadni a részletes határleírásnál a határjelek egymástól való távolságát lépésben. 1865-ben, 1869-ben és 1904-ben egy hétoszlopos táblázat kitöltésével kellett elkészíteni a részletes határleírást, amelynek három fő része volt: határjelek leírása, határvonal leírása és lépések száma a következő határjelig. Ezenfelül az 1904. évi utasításban még a község fekvésének általános leírására is több táblázatot alakítottak ki.

Annak ellenére, hogy az 1824. évi utasítás is elrendelte, hogy a határleírást a község nyelvében kell összeállítani, 1855-ben a soproni adókerületben többnyire német nyelven készültek a leírások. Schuster ellenőrző körútjáról szóló jelentésében külön említést tett arról, hogy a leg-

több helyen ebből problémák adódtak, mert a jegyzőkönyv felolvasásakor kellett lefordítani a szöveget. Ugyanakkor az is előfordult, hogy a jegyzőkönyv magyarul íródott, ezt azonban a mérnökök nem értették. Így javasolta, hogy a jegyzőkönyvet mindkét nyelven vezessék, amit a főigazgatóság jóvá is hagyott, és ez került be az 1856. évi utasításba is.¹⁵

A határleírás megőrzése

A határleírás mindkét példánya a községekhez szóló „Oktatás” szerint a szolgabírói hivatalba került. A felmérési utasítások (1824, 1856, 1865)

ezzel szemben azt írták elő, hogy az eredeti példányt a vármegyei hivataloknak kellett elküldeni, a másolati példányt pedig az aligazgatón keresztül a pénzügyigazgatósághoz, ahonnan az utóbbit a részletes felméréshez beosztott mérnököknek átadták, majd a felmérés befejeztével a kataszteri munkálatokhoz csatolták. Az 1869. évi utasítás a következőképpen változtatta meg az ügymenetet: „A határleírasi jegyzőkönyvek a pénzügyminisztériumnak terjesztendőek elő, mely azokat a részletes felméréssel megbízott felügyelőségeknek kiadja, s arról gondoskodik, hogy azok a felmérés befejezése után az illető munkálatokhoz csatoltassanak.” A következő, 1904. évi utasításnak megfelelően azonban a felettes felmérési felügyelőnek kellett elküldeni az eredeti dokumentumot, aki ellenőrizte azt, majd a téli munkaszakasban másolatot készítettek róla, és mindkét példányt a kataszteri térképtárban helyezték el. „A részletes felmérés céljaira a határleírásokat a felmérési felügyelőségeknek – megkereséseikre – az illető térképtárak adják ki” – írja az utasítás.¹⁶

14 *Instruction*, 1824. § 177–183., 191. *Instruction*, 1856. § 169–171., 173–176., 178–180. *Instruction*, 1865. § 126., 128–132., 134., 136. *Utasítás*, 1869. 33., 43., 45–49., 52. §. *Utasítás*, 1904. 37., 51–52. §. Török, 2017. 43–44.

15 ÖStA, FHKA NHK, Katasterabt. Akten 367. 4170/1855. *Instruction*, 1824. § 178. *Instruction*, 1856. § 173–174.

16 *Instruction*, 1824. § 182–183., 191. *Instruction*, 1856. § 175. *Instruction*, 1865. § 135–136. *Utasítás*, 1869. 51. §. *Utasítás*, 1904. 55. §. Török, 2017. 44.

Ennek megfelelően a határleírási jegyzőkönyvek részben a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár térképtárában kutathatók, ahova az egykori budapesti kataszteri térképtár és egyes pénzügyigazgatóságok anyaga került.¹⁷ A megyei levéltárakban vagy az illetékes földmérési felügyelőség, vagy az illetékes pénzügyigazgatóság irataiban, vagy a kataszteri gyűjteményben lehet keresni a kataszteri határleírásokat.¹⁸

Buda határleírása, 1871

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye településeinek részletes felmérésére az 1880-as évek első felében került sor, így a határleírások is ebben az időben, kb. egy évvel a részletes felmérés előtt készültek. Azonban a fővárosnak a városfejlesztéshez szüksége volt a részletes felmérés adataira, így vagy magánmérnököket alkalmazott, vagy a Pénzügyminisztériummal igyekezett együttműködni. 1870-ben a Fővárosi Közmunkák Tanácsa az utóbbi lehetőséget választotta, ezt követően a főváros anyagi támogatásával a minisztérium megkezdte Buda és Óbuda háromszögelését, szintezését és térképezését. Buda határjárása és határleírása 1871-ben valósult meg, Traupmann József (1835–1902) kataszteri mérnök részvéte-

lével. A Traupmann által rajzolt határtérképnek egy másolati példánya is ismert Kruspér Páltól (Miskolc, 1850 – Szeged, 1918.07.12.), aki 1874 és 1877 között dolgozott a főváros mérnöki hivatalában.¹⁹

A határleírást a jelenleg érvényes helyesírási és központosítási gyakorlat figyelembevételével, a hozzá tartozó térképet pedig képként adom közre. A határleírás formai elemeinek az eredetihez minél jobban közelítő megjelenítése érdekében a kiadó kérésére a szövegközlés fekvő oldalakon olvasható. A sorszámneveket („6-ik”), az idegen (német, latin) szavakat és a tájnyelvi alakokat az eredeti szerint meghagyom.²⁰ A földrajzi nevek helyesírása esetében gyakran nem egyértelmű, hogy a forrásban domborzati névről, illetve településrésznévről, dűlőnévről van-e szó, ami abból adódik, hogy a korabeli nyelvhasználatban a domborzati és a dűlőnevek írásmódjában nem tettek különbséget. Továbbá annak ellenére, hogy Buda város közgyűlése 1847-ben arról határozott, hogy a város területének hegyeit és dűlőit magyar névvel jelöli, a 19. században a korábbi német névalakok is használatban maradtak, sőt nem minden egyes magyar névalak terjedt el, maradt meg (pl. Pozsonyi-hegy, Árpád-órom).²¹

17 Az MNL OL Kataszteri gyűjteményének kialakulásáról l. BAK BORBÁLA ET AL.: *Kataszteri térképek tömeges digitalizálása*. Bp., 2008. 13–16.

18 Pl. MNL Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltára, VI. 182. 10. sz. Földmérési Felügyelőség iratai. MNL Vas Megyei Levéltár, XV. 1.c. VI. sz. Kataszteri Helyszínelési Felügyelőség B. Műszaki iratok. MNL Fejér Megyei Levéltár XV. 4. Fejér vármegyei községek kataszteri és telekkönyvi iratainak levéltári gyűjteménye.

19 HOLLÓ SZILVIA ANDREA: *Az önálló magyar polgári térképezés kezdete és a pesti városi mérnöki hivatal tevékenysége (1867–1873)*. Bp., 2008. 69–98. ZÁVOCZKI ADRIENN: Óbuda belterületének határleírása (1874). *Catastrum*, 1. (2014) 2:32–37. A határleírás jelzete: MNL OL, S 79 - No. 576/9. A határtérkép másolata: *Buda sz. kir. fővárosa határleírásának vázlatja*. [1:28 800] 1" = 400°. Budapest Főváros Levéltára, XV.16.a.201/4c. Kruspérről, aki később a szegedi államépítészeti hivatal főnöke és műszaki tanácsos volt, l. Szeged kis lexikona. *Délmagyarország*, 1. (1910) 181:43. Halálólasok. *Délmagyarország*, 7. (1918) 160:6. Budatétény kivételével a határos települések kataszteri térképei georeferálva elérhetők: <https://mapire.eu>.

20 HERMANN RÓBERT: Gondolatok a XIX. század közepi források kiadási módjáról. *Fons*, 5. (1998) 1:153–155.

21 *A budai hegyek és dűlők elnevezése az 1847. évi június 17-én tartott közgyűlés határozata szerint*. MNL OL, S 79 - No. 576/3. Heti szemle. *Honderű*, (1847.06.22.) 25:499. TOLNAI VILMOS: Buda dűlő- és hegynevei. *Föld és Ember*, 1. (1922) 1:66–67. SEENGER ERVIN: A budahegyvidéki „Dűlőkeresztelő”. *Budapest*, 5. (1967) 3:26–27. SASI ATTILA: Amit a térképek vallanak Buda német dűlőneveiről. *Barátság*, 6. (1999) 1:2368–2370. GÁL ÉVA: Óbudai dűlőnevek. *Budapest*, 15. (1977) 8:40–41. GÁL ÉVA: Óbuda helyrajza a hódoltság végétől a XIX. század közepéig. *Tanulmányok Budapest múltjából*. 21. Bp., 1979. 113–115. RIEDL FERENC: *Szülőföldünk Budaörs; Budaörser Heimatbuch*. Stuttgart, 1952. (Online elérhető: https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/budaorser_heimatbuch/).

A határjelnek ismertető jegyei	A határjelnek helyzetése, a művelési ág és a birtokos megnevezése	A határvonalnak adatai			Lépések száma, a következő határjelhez
		fordulási szöge	égtája	vonaliránya	
<p>határos északról Hidegkút²² községgel, északkeletről Óbuda várossal, keletről Pest sz. k. fővárossal és Csepel községgel, délről és délnyugatról Promontor²³ községgel, délről Tétény községgel, nyugatról Budaörs és Budakeszi községekkel, északnyugatról pedig Nagykovácsi községgel.</p> <p>Buda sz. k. fővárosa</p> <p>Óbuda városával</p>					
Buda sz. k. városa határleírása a Duna-ág középeitől számítva a Duna folyam jobb partján veszi kezdetét,					
	az óbudai koronabirtok, másrészt Buda sz. k. városa határa között, a Duna-parton, a Gerzson Spitzer-féle festőgyára ²⁴ délkeleti oldalától 1°2'9" párhuzamos hosszabbított vonalban	-	nyugatnak	egyenes vonalban	a Gerzson Spitzer-féle festőgyára délkeleti részétől 1°2'9" távolra, Buda sz. k. városa a Dunához vezető útját balra hagyva, a neustift ²⁵ külváros északi része mentében
az 1-ső számmal jelzett faragott kőhöz S. 9. Ofen	Az óbudai főút ²⁶ mellett, Gerzson Spitzer-féle festőgyár délnyugati sarka mellett 1°2'9" távolra, az úton találtatott	tompa kiszögéléssel	dtto ²⁷	dtto	a főút-at részút keresztül metszve, továbbá Stuhn András 292-ik sz. belsősége udvara északi sarkán áthaladva, egy vízárók hosszában
a 2-ik számú faragott kőhöz S. 9. Ofen	A királydombi Határ út ²⁸ déli részén, egy háromszögmeretű pózna közelében, a Buda sz. k. városhoz tartozó vízárók északi részén	hegyes beszögéléssel	északnyugatnak	dtto	az országutat ²⁹ és a Kunwald újlaki részvényársulat téglagyára ³⁰ északi csücskét részút keresztül metszve, úgyszintre a mátyáshegyi utat ³¹ is

22 Pesthidegkút

23 Budafok

24 Spitzer Gerzson (†1868) kékfestőműhelyéről. KIRCHHOFF ANITA: Régészeti kutatások a katonavárosi amphitheatrum keleti előterében, a Spitzer Gerzson által alapított kékfestőgyár területén I.; Archaeological investigations in the eastern foreground of the Military down amphitheatre, in the area of the blue-dying factory founded by GERZSON SPITZER I. *Aquincum*, (2005) 11-24.

25 Újlak

26 Ma Lajos utca

27 Dettő, hasonlóképpen, úgyszintén

28 Ma kb. a Nagyszombat utca

29 Ma Bécsi út

30 Kunwald Jakab téglavetőjét és gyárát megvette az 1869-ben alakult Újlaki Téglá és Mészégető Rt.

31 Nem azonos a mai Mátyáshegyi úttal, kb. a mai Doberdó út vonalában húzódtott.

A határjelnek ismertető jegyei		A határvonalnak adatai				Lépések száma, a következő határjelhez
helyhezterítése, a művelési ág és a birtokos megnevezése		fordulási szög	égtája	vonalliránya	művelési ág, dűlő és birtokos neve, s egyéb jelzések	
a 3-ik számú faragott kőhöz 1847 B. sz. k. főv.	A mátyáshegyi út északi részén, az óbudai gyepmester belsősége déli oldalán található	tompa kiszögéléssel	észak-nyugat-nak	egyeses vonalban	balról a mátyáshegyi út északi részén, jobbról az óbudai szőlőkerterek mellett húzódvá	210
a 4-ik számú faragott kőhöz 1847 B. sz. k. főv.	A fennebbi út északi részén, Karl József óbudai birtokos szőlőkerkje áttellenében és a budai Újlaki temető közelében	tompa beszögéléssel	dtto	dtto	jobbról az einsidli dűlő ³² óbudai birtokosai, balról a budai Újlaki temető mellett, a Kálvária kápolná ³³ átmetszve, hegynék felfelé	260
a 5-ös számmal jelzett kőhid dényugati sarkához	A Kunwald részvénytársulat kőbányája északkeleti részén, a Kálvária út nyugati oldalán, Eckersommer József szőlőkerkje délkeleti sarkában	hegyes kiszögéléssel	nyugat-nak	a vízárak mentében	jobbról az einsidli szőlődűlő birtokosai, balról az említett kőbánya mellett, tovább a mátyáshegyi szőlőknel, az árkot Obudánál hagyva	260
a 6-os számú sziklakőhöz 1863 B. sz. k. O.B.	Krominger Ferenc szőlőkerkje északnyugati szögletén, egy szőlőt keleti oldalán, az Óbudához tartozó árok déli oldalán	tompa beszögéléssel	dtto	az út mentében	jobbról az einsidli dűlő birtokosai, balról a mátyáshegyi szőlők mellett, az út északi részén, mely Buda sz. k. városa határa mellett maradvá	200
a 7-es számú faragott kőhöz 70B 1863 B	Ligel Károly szőlőkerkje délkeleti sarkában, egy keresztút mellett, a Buda sz. k. városa határánál maradó határút északi oldalán	tompa beszögéléssel	nyugat-nak	az út mentében	Óbudai einsidli dűlő szőlők mellett jobbról, balról pedig mátyáshegyi szőlők mentében, az utat Buda sz. k. városa határánál hagyva, annak északi oldalán	367 egy + jelzett kőhöz, innen a déli út északi részén 33 400
a 8-ik számú faragott kőhöz 80B 1863 B.	Ez a határtól 5 öltre, az út déli oldalán van, a mátyáshegyi szőlők és legelő összetűközésénél, egy hegylejtőn	tompa beszögéléssel	észak-nyugat-nak	görcsületekben	Előbb az út mellett fekvő legelő, 50 lépéssel, azután pedig ismét az út északi oldalán, azt Buda sz. k. városa határánál hagyva, hegynék felfelé a mátyáshegyi legelő alatt	280
a 9 számmal jelzett kőhalomhoz 9	Mátyáshegyi dűlő Morelli-féle szőlőkerkt és a Rotheinsiedl dűlő ³⁴ Kusz Sebastian szőlőkerkje között, az út északi oldalán	dtto	dtto	dtto	Jobbról a Rotheinsiedl dűlő birtokosai és az út északi oldalán azt Buda sz. k. határánál hagyva, balról a Mátyáshegyi dűlő hosszában, felfelé	260
a 10-ik számú kőhalomhoz 10	Mátyáshegyi dűlő Kneisel Sebastian szőlőkerkje északnyugati sarka áttellenében, az út északi oldalán	tompa kiszögéléssel	dtto	dtto	Jobbról a Rotheinsiedl dűlő és a déli út északi oldalán, az egyesülési pont után ismét a főtűt északi részén, azt Buda sz. k. városa határánál hagyva, balról a Mátyáshegy-dűlő alatt, hegynék felfelé	130 után az északi oldalát elhagyva egyenes vonalban 50 lépéssel 180
a 11-ik számú régi határalomhoz 11	Köller János szőlőkerkje déli oldalának áttellenében, egy árok déli oldalán, a Mátyáshegyi dűlő Lenhárd Weber szőlőkerkje északi részén	tompa beszögéléssel	észak-nyugat-nak	egyeses vonalban	Köller János rotheinsiedli szőlőkerkje déli sarkát, tovább Lenhard Weber szőlőkerjét és háza északi sarkát egyenes vonalban átmetszve, hegynék felfelé	215

32 A korabeli helynévjegyzékben az óbudai Einsiedlerhut a Remetehegy-dűlő aldtűlje. MNL OL, S 79 - No. 602/7.

33 Szent Vér kápolna

34 A korabeli helynévjegyzékben az óbudai Rotheinsiedlerhut a Remetehegy-dűlő aldtűlje. MNL OL, S 79 - No. 602/7.

A határjelnek ismertető jegyei	helyeztetése, a művelési ág és a birtokos megnevezése	A határvonalnak adatai				Lépések száma, a következő határjelhez
		fordulási szöge	égtája	vonalliránya	művelési ág, dűlő és birtokos neve, s egyéb jelzések	
a 12-ik számú faragott kőhöz 12	Lenhárd Weber szőlőkertje nyugati oldalán 2 öltre keletnek, egy mezei út mellett	-	dtto	dtto	Lenhárd Weber szőlőkertjét a neuhuti dűlőben ³⁵ nyugatnak hagyva, egy mezei utat átmettszve, jobbról és balról legelő közt, felfelé	180 [lépéss]el egy jel nélküli kőhalmon át 230
a 13-ik számú kőhalomhoz 14	A Hohlweghegy északi lejtőjén, a két város legelője közt	tompa kiszögéléssel	dtto	dtto	Hohlweghegy dűlő lejtőjén jobbról és balról legelő közt; Lenhárd Weber szőlőkertje délnyugati sarkát a neuhuti dűlőben átmetszve, először hegynek fel, aztán lefelé	125 [lépéss]el egy jel nélküli kőhalmon át 260
a 14-ik számú határhalomhoz 16	A Hohlweghegy északi lejtőjén legelő között; Piringer György és Lenhárd Weber szőlőkertje közelében	tompa beszőgeléssel	dtto	dtto	Jobbról Piringer György szőlőkertje, tovább szántóföld mellett a neuhuti dűlőben, balról a városi legelőt hagyva, hegynek felfelé	260
a 15-ik számú határhalomhoz 17	Buda sz. k. városa legelőjén, Óbuda neuhuti szántók nyugati oldalán, egy mezei út keleti oldala áttellenében	tompa kiszögéléssel	dtto	dtto	Jobbról a neuhuti szántók, aztán a két város legelője között, a schönthali dűlőben ³⁶ , balról egy mezei utat hagyva a Kapucinus-dűlő ³⁷ mellett, Virág József szántója déli sarkát átmetszve, hegynek felfelé	275 [lépéss]el egy jel nélküli határhalmon át 525
a 16-ik számú határhalomhoz 19	Schönthaler dűlőben, legelő között és a Kapucinus-dűlő szántói oldalán, egy mezei út északi oldala áttellenében	tompa beszőgeléssel	észak-nyugatnak	egyenes vonalban	Jobbról a Kapucinus-dűlő Virág István szántója délnyugati sarkát és egy mezei utat átmetszve, balról a schönthali legelő mellett, hegynek felfelé	100 [lépéss]el egy jel nélküli kőhalmon át 250
a 17-ik számú határhalomhoz 21	Schönthali dűlőben, a városi legelő között, egy mezei út déli oldala áttellenében	dtto	dtto	dtto	Jobbról az óbudai Langerberg dűlő ³⁸ , balról Buda sz. k. városa schönthali dűlők legelője között, hegynek felfelé	250 [lépéss]el egy kereszttel jelzett kővön át 500
a 18-ik számú határhalomhoz, melytől délre egy + jelzett faragott kő áll 23	dtto	derék-kiszögéléssel	nyugatnak	dtto	dtto Rab Márton szántója déli oldalát átmetszve, úgyszintre ³⁹ egy mezei utat	250
a 19-ik számú kőhalomhoz 24	Sturmberg hegy ⁴⁰ oldalán, mezei út északi szélé mellett, Rab Márton szántóföldje északkeleti sarka áttellenében	-	dtto	dtto	A sturmbergi és schönthali szántók között, hegynek felfelé, aztán legelő közt, Henkl-féle szántó északi csücskét átmetszve, ismét legelő között	230 [lépéss]el egy jel nélküli halomhoz 265 [lépéss]el dtto 725

35 A korabeli helynévjegyzékben az óbudai Neuhut a Remetehegy-dűlő aldtűlője. MNL OL, S 79 - No. 602/7.

36 Szépvölgy

37 A korabeli helynévjegyzékben az óbudai Kapuczinerhut a Remetehegy-dűlő aldtűlője. MNL OL, S 79 - No. 602/7.

38 A korabeli helynévjegyzékben az óbudai Lagerberghut a Táborhegy-dűlő aldtűlője. MNL OL, S 79 - No. 602/7.

39 Szintén

40 Vihar-hegy; ugyanakkor a korabeli helynévjegyzékben az óbudai Sturmberg a Viharhegy-dűlő aldtűlője. MNL OL, S 79 - No. 602/7.

A határjelnek ismertető jegyei		A határvonalnak adatai				Lépések száma, a következő határjelhez
helyheztetése, a művelési ág és a birtokos megnevezése		fordulási szöge	égtája	vonaliránya	művelési ág, dűlő és birtokos neve, s egyéb jelzések	
a H. OB. B. be-tükkkel jelzett hármashalomhoz 27	A Sturmberg (Dreihotterberg ⁴¹ , Kecske-hegy ⁴²) csúcán egy keresztel jelzett faragott kőtől délnek állnak, a Kecske-hegyi háromszögmérési gúla közelében					
Ezen három halom közepében képződik a hármashatárpont Buda, Óbuda és Hidegkút között. Buda, május 3-án 1871.						
Hidegkút községe						
-	-	derék kiszöge-léssel	délnyugatnak	egyenes vonalban	Jobbról a Gemeindethal erdő mellett, balról schönthali legelő, hosszában hegyről lefelé	420 [lépéss]el egy +-tel jelzett kőhalmon át 630
az 1-ső számú határhalomhoz 29	A Gemeindethal és a schönthali dűlő között, egy szirttömeg keleti oldalán	tompa besző-geléssel	dtto	dtto	Jobbról erdő, balról legelő, Gemeindethal és Schönthali dűlők mentében, a sziklás hegyről lefelé, egy gyalogutat átmentszve	300
a 2-ik számú határhalomhoz 30	A Gemeindethal és schönthali dűlők között, erdőben, egy gyalogút déli oldala átellenében, egy Buda sz. k. városához tartozó kőfejtő nyugati oldalán	dtto	dtto	dtto	Jobbról Gemeindethal, balról Schönthali dűlők legelői között, hegynek felfelé	185
a 3-ik számú határhalomhoz 31	A neustifti hegy ⁴³ szirtes magaslátán, legelő között, egy háromszögmérési pontnál	derék kiszöge-léssel	délnek	egyenes vonalban	Jobbról a gemeindethali legelő, balról a schönthali legelő, és később szántókat és mezei utakat átmentszve, hegyről lefelé	600 [lépéss]el egy + jelzett mezsgyékörhöz, innen tovább 650
a 4-ik számú faragott határkövhöz 32	Az Aspenludl és a Gemeindethal dűlők szántói nyugati részén, egy mezei út nyugati oldalán	tompa besző-geléssel	délnyugatnak	dtto	Az említett két dűlő között alerdőben ⁴⁴ , hegyről lefelé	300
az 5-ös számú határhalomhoz 33	Az Aspenludl és Gemeindethal dűlők között, egy mezei út keleti oldalán, a Buda sz. k. városa szálás tölgy erdeje	dtto	nyugatnak	dtto	Jobbról a Szandberg ⁴⁵ , balról az Aspenludl dűlők között, egy mezei utat átmentszve, a szálás tölgyerdő északi oldalán, hegynek felfelé	250

41 Hármashatár-hegy, ugyanakkor pestihidegkúti dűlő neve is.

42 Az 1847. évi elnevezések során az Árpádorom nevet kapta, de ez a névalak nem honosodott meg. A korabeli helynévjegyzékben az óbudai Gaisberg a Viharhegy-dűlő aldűlője. MNL OL, S 79 - No. 602/7.

43 Újlaki-hegy

44 Az alerdő a tulajdonképpeni sarjerdő. L. A sarjerdő. *Erdészeti Lapok*, 4. (1865) 2:34.

45 Homok-hegy

A határjelnek ismertető jegyei	A határvonalnak adatai				Lépések száma, a következő határ-jelhez	
	helyhezértése, a művelési ág és a birtokok megnevezése	fordulási szöge	égtája	vonaliránya		művelési ág, dűlő és birtokos neve, s egyéb jelzések
a 6-ik számú határhalmhoz 34	Az Aspenludi és Szandberg dűlők között, a szálas erdő melletti tisztás pásziton	-	dtto	dtto	Jobbról a Szandberg, balról az Aspenludi dűlők között, a szálas tölgyerdő északi oldalán, hegyről lefelé	125
a 7-es számú határhalmhoz 35	Az Aspenludi és Szandberg dűlők délnyugati sarkában, 5 lépést az erdőszéltől, egy tisztás pásziton	derék beszögeléssel	észak-nyugatnak	dtto	Jobbról a szandbergi legelő, aztán a thiergarti ⁴⁶ szántók mellett, balról a thiergarti szálas tölgyerdő keleti oldalán	420 [lépés]el egy jel nélküli határhalmon át 830
a 8-ik számú határhalmhoz 37	A Thiergarten erdő északkeleti sarkán, a Thiergarten szántók nyugati oldalán, Schibel Mihály szántóföldje délnyugati sarka átellenében	tompa kiszögeléssel	nyugatnak	egyenes vonalban	A Thiergarten szántókat jobbra, a Thiergarten erdőt balra hagyva	317
a 9-ik számú határhalmhoz 38	A Thiergarten erdő északi sarkán, Eschenbach Márton szántóföldje délnyugati sarkán, a Thiergarten dűlőben	dtto	dtto	dtto	dtto	28
a 10-ik számú határhalmhoz 39	A Thiergarten erdő északi oldalán, Hubér Antal szántóföldje délkeleti sarkában, a Thiergarten dűlőben	derék kiszögeléssel	délnyugatnak	kis hajlással	dtto	535 [lépés]el egy erdei úton át 1100
a 11-ik számú határhalmhoz 41	Az Ördög-árok keleti oldalán, egy hármastölgyfa mellett, a Thiergarten dűlőben	derék beszögeléssel	nyugatnak	az Ördög-árok folyását egyenes vonalban átmetszve	a Khülethal ⁴⁷ földeteket balra hagyva, a hidegkúti utat átmetszve	200
a 12-ik számú határhalmtól 1,20-re kifelé	A hidegkúti út nyugati oldalán, a Hafnerberg ⁴⁸ erdő dűlő északkeleti sarkán, egy kereszttel jelzett tilalomfa és egy Mária-kép között	tompa kiszögeléssel	dtto	egyenes	a hidegkúti és budai erdők között	80 [lépés]el egy jel nélküli halmom át 360
a 13-ik számú határhalmhoz 43	az említett erdők között	-	nyugatnak	egyenes irány	jobbra a hidegkúti, balra a budai erdők között húzódva, hegynek tefelé	400

46 Vadaskert

47 Hűvösvölgy

48 Fazekas-hegy. POGÁNY IRENE: Deutsche und ungarische Bergnamen in Ofen nach den Türkenkriegen. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 20. (1970) 1–2:145., 154. 1847-ben Leopoldfeld, Teufelsgraben, Huthweide, Schwarzköpfel és Hafnerberg a Nyék nevet kapta. MNL OL, S 79 - No. 576/3.

A határjelnek ismertető jegyei	A határvonalnak adatai				Lépések száma, a következő határjelhez
	helyhezvetése, a művelési ág és a birtokos megnevezése	fordulási szövege	égtája	vonalliránya	
a 14-ik számú kőhalomhoz 44	a hafenbergi kőfejtő északi oldalán, egy háromszögméretű pózna mellett	-	dtto	dtto	200 [lépéssel] egy kereszttel jelzett tölgyfához, mely a határdombon található 260 [lépéssel] egy kereszttel jelzett határhalmon át 510
a 15-ik számú faragott kőhöz 47	egy a hidegkúti határon lévő tilalomfá közepében, az erdei út nyugati oldalán	tompa kiszögéléssel	délnyugatnak	dtto	35 [lépéssel] tölgyfa + 155 határhalm + egy fán 355 határhalm + 630 tölgyfa kereszttel a két erdő között 650
a NK. B. és H. betűkkel jelzett hármashalomhoz 50	A hármashatárhegy Fekete főnek ⁴⁹ nevezett dombon, hol az NK. és B. betűk a határdombi cöveken, a H. betű pedig egy tilalomfán található				
Ezen hármashatárpont közepén jön össze a budai, hidegkúti és a nagykovácsi határ, hol is a hidegkúti végződik és a nagykovácsi kezdődik. Buda, május 4-én 1871					
(Hidegkút község aláírása) Moser Peter Ballasch Johann					
Nagykovácsi					
-	-	tompa kiszögéléssel	északnyugatnak	egyenes vonal	150 Swarzenkopf és Hohlweg dűlők között, a kereszttel jelölt és bevágott három tölgyfa mellett haladva
az 1-ső számú határhalomhoz 51	a Nagykovácsi út északi oldala felett, öt tölgyfa között található	dtto	dtto	egyenes vonalban	150 [lépéssel] egy határhalmon át + fán 250 [lépéssel] egy határhalmán át + fán 550
a 2-ik számú határhalomhoz 54	a Nagykovácsi út északi oldala mellett, a Hohlweg tisztás délkeleti részén	-	dtto	dtto	140 Jobbról a Hohlweg dűlőt, balról a Nagykovácsi utat hagyva

A határjelnek		A határvonalnak adatai				Lépések száma, a következő határjelhez
ismertető jegyei	helyheztetése, a művelési ág és a birtokos megnevezése	fordulási szövege	égtája	vonaliránya	művelési ág, dűlő és birtokos neve, s egyéb jelzések	
a 3-as számú határhalmomhoz, melyben egy tilalomfia van állítva 55	a Hohlweg erdő mellett, a Nagykovácsi út délkeleti oldala áttellenében	derék kiszögeléssel	délnyugatnak	egyenes vonalban	az utat egyenes vonalban átmetszve, 160 lépés után egy erdei út nyugati oldalán lévő határhalmomhoz, melyben egy tölgyfa + jegyzetett	160 [lépés]el egy határhalmomhoz + fán 300
a 4-ik számú határhalmomhoz 57	a Sonnenwirtsiesen ⁵⁰ erdődűlő déli oldalán, és az erdei út nyugati szélén található	tompa kiszögeléssel	dtto	dtto	a Swarzekopf és a Sonnenwirt dűlők között húzódnva	130 [lépés]el egy jel nélküli határhalmom az út jobb oldalán hagyva 270
az 5-ik számú határhalmomhoz 59	a két dűlő között, az erdei út keleti oldalán	dtto	dtto, aztán délnék	dtto	a két erdődűlő között húzódnva	130 [lépés]el egy határhalmom + tölgyfán elhagyva 260
a 6-ik számú határhalmomhoz egy kettős tölgyfán 61	a két dűlő között, az út nyugati oldalán	tompa beszőgeléssel	délnék	egyenes vonalban	a Sonnenwirtsiesen dűlő szántói mellett, balra ugyanazon dűlő szántóit és egy utat hagyva	180 [lépés]el egy jel nélküli határhalmom át 480
a 7-ik számú határhalmomhoz 64	a két dűlő között, egy mezei út keleti oldalán, Semmel Mátyás szántóföldje mellett	dtto	dtto	dtto a + jelzett két hársfáig	Semmel Mátyás szántóföldjét jobbra hagyva, balra pedig a budai szántók hosszában, a Sonnenwirts-árk ⁵¹ és egy utat átmetszve	210
az NK. B és BK. betűkkel jelzett hármashalmomhoz, B betű bodzafára van írva 65	az NK. és B. halom a Sonnenwirts-árk nyugati oldala felett és a nagykovácsi út északi oldalán, a BK. halom pedig az említett árkok és út déli oldala mellett található, közel egy budai tilalomfia mellett					
Ezen hármashatárpont között jön össze a budai, budakeszi és a nagykovácsi határ, hol is a nagykovácsi végződők és a budakeszi kezdődők, kiindulási pont a tilalomfia és a BK. határhalmom közt. Buda, május 5-én 1871. (Nagykovácsi község aláírása)						
Budakeszi						
		tompa kiszögeléssel	délnék	egyenes vonalban	a Sonnenwirts szántóföldeket balra hagyva, jobbra pedig az erdei út maradvá, annak keleti oldala felett húzódnva	240
Antres Ferngner Richter Matthias Straub						

50 1847-ben a budai dűlő a Petneházyrét nevet kapta.

51 Kis-Ördög-árkok

A határjelnek ismertető jegyei		A határvonalnak adatai				Lépések száma, a következő határjelhez
		helyheztevése, a művelési ág és a birtokos megnevezése	fordulási szövege	égtája	vonallirány	
az 1-ső számú határhalmomhoz 66	az említett út keleti oldala felett, a Páni Mihály által árendált szántóföld nyugati oldalán	dtto	dtto	hajlásokban	A Sonnenwirts szántóföldet balra hagyva, jobbra pedig az erdei utat hagyva, annak keleti oldala felett, a benőtt partron húzódva	105 [lépés]el faragott kő + 130 [lépés]el határhalom + fán 110 [lépés]el két faragott kő ++ 90 [lépés]el 435
a 2-ik számú határhalmomhoz, fára írva 68	a Sonnenwirts szántódűlő nyugati sarkában, a Budakeszi-re vezető közlekedési út keleti oldala mellett	dtto	dél-keletnek	egyenes vonalban	jobbra a budakeszi kanális ⁵² erdőt hagyva, balra pedig a Sonnenwirts szántók mellett húzódva	147 [lépés]el egy jel nélküli 135 dtto 130 el 412
a 3-ik számú határhalmomhoz 71	A Sonnenwirts szántódűlő délnyugati sarkában, a Plechner alerdő északnyugati sarkában, a kamarális erdő mellett	-	délkeletnek	egyenes vonalban	jobbra a kamarális erdőt hagyva, balra a Plechner alerdőt, továbbá a Reich-féle szántót, hegynék felé	140 [lépés]el határhalom + fán 130 [lépés]el dtto 125 [lépés]el 395
a 4-ik számú határhalmomhoz 74	a Reich-féle szántó és a budakeszi kamarális erdő között, a Sipsaer városi erdő ⁵³ északnyugati sarkához közel, hol is egy + jelezett faragott kő található	-	dtto	dtto	jobbra a kamarális erdőt, balra a Buda városi Sipsaer erdőt hagyva, az erdei utat majd jobbra, majd balra hagyva	120 [lépés]el jel nélküli halomhoz 130 [lépés]el dtto 130 [lépés]el 380
az 5-ik számú határhalmomhoz, tölgyfára írva 77	az említett két erdő között, az erdei út keleti oldala mellett	-	dtto	dtto	dtto az erdei utat majd jobbra, majd balra hagyva, utóbb azt egészen elhagyva és átlépve	130 [lépés]el határhalom három tölgyfa között 120 [lépés]el jel nélküli halom 90 [lépés]el 340
a 6-ik számú halomhoz, fára írva 80	dtto	dtto	dtto	dtto	a Sipsaer és a budakeszi kamarális erdő között haladva, egy közlekedési utat Budakeszi ⁵⁴ átmetszve	160
a 7-ik számú határhalmomhoz 81	a Johannisbergi ⁵⁵ és a kamarális erdő között, az út déli oldala felett, közel egy tialalomfához	dtto	dtto	dtto	a Johannisbergi és a kamarális erdő között húzódva, három gyalogutat átmetszve	150

52 Budakeszi-árok

53 Buda 1878. évi kataszteri térképén Zipsaer Wald, mely 1847-ben Johannesberggel együtt a Pozsonyhegy nevet kapta, amelyet ma János-hegynek neveznek.

54 Budakeszi út

55 János-hegy

A határjelnek ismertető jegyei	A határvonalnak adatai				Lépések száma, a következő határjelhez
	helyhezértése, a művelési ág és a birtokos megnevezése	fordulási szöge	égtája	vonalliránya	
a 8-ik számú határhalomhoz 82	dtto	dtto	dtto	dtto	290
a 9-ik számú határhalomhoz 83	a johannisbergi dűlőben, a városi és a kamarális erdő között, egy út nyugati oldalán	tompa beszögeléssel	délkeletnek	egyenes vonalban	a két erdő között az utat majd jobbra, majd balra hagyva, felfelé
a 10-ik számú határhalomhoz 84	dtto az út keleti oldalán	dtto	dtto	dtto	250 [lépés]el egy jel nélküli halmon át, a Johannisberg nagy tisztása északnyugati sarkán 550
a 11-ik számú határhalomhoz 86	dtto az út nyugati oldalán	dtto	dtto	dtto	240
a 12-ik számú határhalomhoz 87	dtto az út keleti oldalán	tompa kiszögeléssel	dtto	dtto	112 [lépés]el egy jel nélküli halmon át 272
a 13-ik számú határhalomhoz 89	dtto két erdei út összejövelele keleti oldalán	tompa beszögeléssel	dtto	dtto	170
a 14-ik számú határhalomhoz 90	dtto az út nyugati oldalán	dtto	délnyugatnak	dtto	230 [lépés]el jel nélküli halmon át 250 [lépés]el kereszttel jelzett halmon át tölgyfán 200 [lépés]el 680
a 15-ik számú határhalomhoz, száraz tölgyfára írva 93	a Dreibrunnenberg és Auwinkel erdő között, az erdei út déli oldala mellett	tompa kiszögeléssel	délkeletnek	dtto	296
a 16-ik számú határhalomhoz, tölgyfára írva 94	az említett földiek mellett és az Auwinkel tetőn, egy erdei út keleti oldalán	tompa kiszögeléssel	délkeletnek	egyenes vonalban	balra az auwinkli magánbirtokokat hagyva, jobbra a kamarális Auwinkel tetőtől húzódba, lefelé

A határjelnek		A határvonalnak adatai				Lépések száma, a következő határjelhez
ismertető jegyei	helyheztevése, a művelési ág és a birtokos megnevezése	fordulási szövege	égtája	vonaliránya	művelési ág, dűlő és birtokos neve, s egyéb jelzések	
a 17-ik számú határhalmomhoz, tölgyfára írva 95	dtto	dtto	dtto	dtto	a magánbirtokok és az említett kamarális erdő mellett húzódva, az auwinkli utat átmettszve	250 [lépés]el egy Mária-képpel fán jelzett halmon át 500
a 18-ik számú határhalmomhoz, tölgyfára írva 97	dtto	-	dtto	dtto	dtto	300 [lépés]el egy két tölgyfával jelzett halmon át 180 [lépés]el 480
a 19-ik számú határhalmomhoz 99	a Svabenberg ⁵⁸ kamarális erdő északkeleti sarka mellett, egy Mária-kép közelében, fán látható, és egy tilalomfa mellett	tompa beszögeléssel	délnyugatnak	dtto	a Svabenberg budakeszi kamarális erdő jobbra, a svabenbergi budai szántókat balra hagyva, később azokat átmettszve	170 [lépés]el egy jel nélküli határhalmom át 170 [lépés]el dtto + fán 560
a 20-ik számú határhalmomhoz 102	Svabenberg dűlő Johan Mesner szántóföldje északnyugati sarkában, a kamarális erdő mellett	tompa kiszögeléssel	délnek	dtto	dtto	350 [lépés]el egy határhalmomhoz + fán 320 [lépés]el 670
a 21-ik számú határhalmomhoz 104	Svabenberg dűlő Geiger József szántóföldje délnyugati sarkában, egy mezei út keleti oldalán	tompa beszögeléssel	dtto	dtto	dtto	320
a 22-ik számú határhalmomhoz 105	a Svabenberg dűlő Johan Vetter és Johan Estele szántómezgyéjén, egy mezei út keleti oldalán	tompa beszögeléssel	délnyugatnak	egyenes vonalban	a Svabenberg dűlő balról szántók, jobbról a kamarális erdő mellett, később a Dreihotter ⁵⁹ dűlő erdő és szántói között, azokat és az utat többször átszelve, lefelé	250 [lépés]el egy kőhalmon át 300 [lépés]el dtto + fán 300 [lépés]el dtto + fán 300 [lépés]el 1150
a B. BK. és BÖ. betűkkel jelzett háromhalmomhoz 109	a Dreihotter dűlő Anna Füll szántója délnyugati sarka mellett, északi oldala felett					

58 Széchenyi-hegy, 1847-ben Istenhegy.

59 Csillebérc. MNL OL, S 79 - No. 576/3.

A határjelnek ismertető jegyei		A határvonalnak adatai				Lépések száma, a következő határjelhez
helyheztetése, a művelési ág és a birtokos megnevezése		fordulási szöve	égtája	vonaliránya	művelési ág, dűlő és birtokos neve, s egyéb jelzések	
Ezen háromhalom között képződik a budai, budakeszi és budaörsi hármaspont, ahol is Budakeszi végződik és Budaörs kezdődik. Buda, május 6-án 1871.						
Budaörs						
		derék kiszögeléssel	délnyugatnak	egyenes vonalban	az említett hármashalomtól a Lederergraben ⁶⁰ mellett	300 [lépéss]el egy jel nélküli halmon át, tovább két mezsgyékó mellett
az 1-ső számú határhalomhoz 111	a kamarális Dreihotterberg erdődűlőben, a Lederergraben út déli oldala mellett	tompa kiszögeléssel	dtto	dtto	a Kukukberg ⁶¹ erdő között, hegynek felfelé	400
a 2-ik számú határhalomhoz 112	a Kukukberg és a Hohfrankenberg ⁶² erdő között a hegytetőn	tompa beszőgeléssel	délkeletnek	egyenes vonalban	az említett két erdő között, hegyről lefelé	600
a 3-ik számú határhalomhoz 113	dtto	dtto	dtto	dtto	jobbról a frankenbergi szőlőket, balról a kukukbergi erdőt, hegyről lefelé	600
a 4-ik számú határhalomhoz 114	a kukukbergi erdő és a frankenbergi szőlők mellett, egy mezei út nyugati oldalán	dtto	dtto	dtto	jobbról a Kleinfeistersteinberg ⁶³ bokrosa és szőlőt, balról a Spaniolwiese ⁶⁴ szőlőket hagyva, lefelé	450
az 5-ik számú határhalomhoz 116	a Kleinfeisterstein és Spaniolwiese dűlők Josef Müller szőlőkertje és egy mezei út nyugati oldalán	tompa kiszögeléssel	dtto	dtto	dtto az utat majd jobbra, majd balra hagyva, egy mezei utat átmettszve, egy tilalmiát balra hagyva, lefelé	120 [lépéss]el egy körtetfához 900
a 6-ik számú határhalomhoz, körtetfára írva 118	a Spaniolwiese dűlőben, Frank György és Frank András szőlőkertje között, egy mezei út keleti oldalán	-	dtto	dtto	a Spaniolwiese szőlők között, az utat majd jobbra, majd balra hagyva, a Fleischhacker országotat ⁶⁵ átmettszve	290 [lépéss]el egy faragott kőhöz 240 [lépéss]el dtto 320 [lépéss]el 850

60 Irhás-árok

61 Sillebérc. MNL OL, S 79 - No. 576/3.

62 Budaörsi-hegy

63 Tűzkő-hegy

64 Spanyolrét

65 Budaörsi út

A határjelnek		A határvonalnak adatai				Lépések száma, a következő határjelhez
ismertető jegyei	helyheztetése, a művelési ág és a birtokos megnevezése	fordulási szöge	égtája	vonaliránya	művelési ág, dűlő és birtokos neve, s egyéb jelzések	
a 7-ik számú határhalmhoz 121	a Tabáni Hutweid ⁶⁶ dűlő és a budaörsi tengeridűlő ⁶⁷ között, egy mezei út nyugati oldalán, az országtúli délnak található	tompa kiszögélssel	ditto	ditto	a tabáni és a budaörsi tengeridűlők mentében, az utat keresztülmetszve	330
a 8-ik számú határhalmhoz 122	a budaörsi tengeridűlő és a tabáni szőlődűlő között, a mezei út nyugati oldalán és a határárok ugyanaz oldalán	tompa beszőgeléssel	délnak	egyenes vonalban	a két dűlő és a határárok nyugati szélén húzódva	270 [lépés]el egy jel nélküli halmhoz 300 ditto 250 [lépés]el 820
a 9-ik számú határhalmhoz 125	ditto	-	ditto	ditto	a határárok elhagyva, egy mezei utat átmeteszve, tovább egy gyalogutat, aztán a Herrschaftsacker szántói mellett, két háromszögmeretű póznán át, az utat majd jobbra, majd balra hagyva	250 [lépés]el háromszögmeretű póznához 250 ditto 300 [lépés]el 800
a 10-ik számú határhalmhoz 128	a tabáni dűlő Johan Hauser szántója délnyugati sarkában, egy mezei út keleti oldalán	tompa kiszögélssel	ditto	ditto	a tabáni és a Herrschaftsacker szántók között, tovább a Kammerwiesen ⁶⁸ dűlő mellett, az utat átmeteszve, a Brunnenwiesen híd ⁶⁹ Budaörsénél hagyva	300 [lépés]el egy jel nélküli halmhoz, tilalomfia mellett 50 [lépés]el a híd keleti oldalához 50 [lépés]el a hídtól egy + jelzett fához 750
a 11-ik számú határhalmhoz 130	a Kammerwiesen és a tabáni dűlők között, az út nyugati oldalán	tompa beszőgeléssel	ditto	ditto	a Kammerwiesen szántódűlő között, a Kammerwald híd ⁷⁰ nyugati oldalához, innen az utat átmeteszve	220 [lépés]el a híd nyugati oldalához 460 [lépés]el 680
a 12-ik számú határhalmhoz, két fa közelében 132	a Kammerwiesen és a Kammerwald dűlők között, egy út keleti oldalán	tompa beszőgeléssel	délnak	egyenes vonalban	az említett két dűlő között húzódva, felfelé, az utat majd jobbra, majd balra elhagyva	270 [lépés]el egy jel nélküli halmmon át 250 [lépés]el 520
a 13-ik számú határhalmhoz 134	a Kammerwald erdő és ugyanazon dűlő magánszántóföldek mellett, egy út nyugati oldalán	ditto	ditto	ditto	a budaörsi Kammerwald és ugyanazon dűlő budai szőlők ⁷¹ között felfelé, az utat átmeteszve	240 [lépés]el egy jel nélküli határhalmmon át 260 [lépés]el 500

66 Örsöd

67 Kukorica-dűlő

68 Kamararét

69 A Budaörsi-árkon átvelő híd

70 A Hosszúréti-patakon átvelő híd

71 A budai Kammerwald 1847-ben a Kőérberek nevet kapta.

A határjelnek ismertető jegyei		A határvonalnak adatai				Lépések száma, a közvetkező határjelhez
helyheztetése, a művelési ág és a birtokos megnevezése		fordulási szövege	égtája	vonalliránya	mívelési ág, dűlő és birtokos neve, s egyéb jelzések	
a 14-ik számú határhalomhoz 136	a Tetingherhid magaslaton ⁷³ , a Kammerwald átellenében, egy út keleti oldala mellett	dtto	délnyugatnak	dtto	a Tetingherhid dűlő között, egy tilalomfa mellett húzódva, az utat átmetszve	60 [lépéss]el egy tilalomfa mellett 120 180
a B. BÖ. és T betűkkel jelzett halomhoz 137	Tetingherhid magaslatán, egy keresztút nyugati oldalán, egy tilalomfáról délre					
E halom közepében képződik a hármaspont Buda, Budaörs és Tétény között, ahol Budaörs végződik és Tétény kezdődik. Buda, Május 7-én 1871.						
Tétény ⁷³ községe						
		derék kiszögelléssel	délkeletnek	egyenes vonalban	jobbra a Tetingherhid, balra a Goldschegrund ⁷⁴ szőlőterteket hagyva	200 [lépéss]el egy jel nélküli halomhoz 400
az 1-ső számú kőhalomhoz 139	az említett két dűlő között, a mezei út északi oldalán	tompa kiszögelléssel	keletnek	egyenes vonalban	a Tétényihaid és a Kammerwald dűlők között, 5 jel nélküli halmon át	300 [lépéss]el 280 [lépéss]el 230 [lépéss]el 220 [lépéss]el 240 [lépéss]el 230 [lépéss]el 1500
a 2-ik számú határhalomhoz, egy háromszögmérési pőznára írva 145	az utóbbi két dűlő között, egy mezei út keleti oldala mellett	dtto	északkeletnek	dtto	a Tetingherhid szőlődűlő között, az út mentében húzódva, 5 jel nélküli halmon át	80 [lépéss]el 80 [lépéss]el 100 [lépéss]el 200 [lépéss]el 100 [lépéss]el 150 [lépéss]el 710

72 Tétényi-fennsík

73 Kistétény (Budatétény) 1873-ban vált önálló községgé, az 1850-es években a dűlőnkénti felmérés során is Tétény részeként kezelték. Országos Széchenyi Könyvtár (= OSZK) Térképtár, K 952 A 1-4., Bv 2 003/1-16.

74 Buda 1878. évi kataszteri térképén Goldischer Grund.

A határjelnek ismertető jegyei	A határvonalnak adatai				Lépések száma, a következő határjelhez
	helyheztetése, a művelési ág és a birtokos megnevezése	fordulási szöge	égtája	vonaliránya	
a 3-ik számú határhalomhoz 151	a Tetingerhaid szőlődűlő között, egy mezői út déli oldalán	tompa beszögeléssel	keletnek	stto	90 [lépéss]el 100 [lépéss]el 100 [lépéss]el 100 [lépéss]el 390
a B., T. és P. betűkkel jelzett faragott kövekhez	egy keresztút mellett, a kammerwaldi szőlődűlőben, Schneider József délnyugati szőlő sarkában található, a három kő között még egy kisebb negyedik kő is létezik, az út nyugati oldalán pedig egy tilalomfa látható				
Ezen három faragott kő között jön össze a hármaspont Buda, Tétény és Promontor között, ahol Tétény végződik, és a promontori határozni kezdődik. (Tétény aláírása) (A határ körüljárásánál nem jelentek meg.) Traupmann					
Promontor ⁷⁵ községe					
az 1-ső számú B.W. és R.U. betűkkel jelzett faragott kőhöz 159	a promontori szőlők nyugati oldalán, a Kreuzberg ⁷⁶ -tetőn, Schweger Ferenc szőleje nyugati oldalán	derék kiszögeléssel	északnak	egyenes vonalban	240 [lépéss]el 190 [lépéss]el 280 [n]al 280 [n]al 1090
2-ik számú B.W. és R.U. betűkkel jelzett faragott kőhöz 163	a Zimmerhacken dűlőben, Pleicher Márton szőlőkerkje délnyugati sarkában	tompa beszögeléssel	dtto	hajlásokban	300 [lépéss]el 70 [lépéss]el 120 [lépéss]el 120 [lépéss]el 610
		tompa kiszögeléssel	dtto	dtto	400 [lépéss]el egy faragott kővön 550 [lépéss]el egy halmon 272 [lépéss]el egy tilalomfát 200 egy határhalmot 140 egy sziklakövet 150 [lépéss]el 1720

75 Albtalválat a határleírásnál nem tekintették különálló községnek, annak ellenére, hogy az 1854–1855. évi dűlőnkénti felmérés, majd a részletes felmérés során önálló adóközségként kezelték. OSZK Térképtár, K 196 A 1-6., K 26., Bv 1 909/1-4., MNL OL, S 92 Az Országos Földmérési Intézet egyes iratai - No. 8/1.

76 A ráckevi uradalmat jelölhette.

77 Kereszt-hegy

78 Péterhegy

79 Budafok kataszteri térképén Scharfések alakban szerepel.

A határjelnek ismertető jegyei		A határvonalnak adatai				Lépések száma, a következő határjelhez
helyheztetése, a művelési ág és a birtokos megnevezése		fordulási szövege	égtája	vonalliránya	művelési ág, dűlő és birtokos neve, s egyéb jelzések	
a 3-ik számú határhalomhoz 166/2	a Scharfeneck dűlőben, Luncz János szőlő-kerkje északnyugati sarkában	derék beszö- géléssel	keletnek	hajlásokban	Scharfeneck dűlőben a promontori birtokosok mezsgyéjén haladva, a vasutat átmetszve	60 [lépéss]el egy faragott kőhöz 1863 13 [lépéss]el dtto 50 [lépéss]el egy határhalom 200 [lépéss]el egy sziklakőhöz 250 [lépéss]el 573
a 4-ik számú faragott kőhöz 171	a Scharfeneck dűlőben Pridvecz József szőlőkerkje északkeleti sarkában, egy mezei út déli oldalán	derék beszö- géléssel	délnek	hajlott vonalban	a Scharfeneck dűlő mellett húzódva	240
az 5-ik számú határhalomhoz 172	Almási András szőlőkerkje keleti oldalán	tompa kiszö- géléssel	keletnek	az út közepében	a Friedhof szántók mellett, egy egyes és egy kettős faragott kővön át	200 [lépéss]el 300 [lépéss]el kettős 230 730
a 6-ik számú faragott kőhöz 175	a Friedhof dűlőben egy keresztút mellett, az uradalmi szántók északi oldalán, az útnak pedig a déli oldalán	dtto	dtto	dtto egész az ország- útig ⁸⁰	a Friedhof szántók és az Obere Donau dűlő mellett, az országutat átmetszve	420 [lépéss]el faragott kő az országúton 500 [lépéss]el faragott kő 330 kettős faragott kő 180 [lépéss]el 1430
a P. és B. betűkkel jelzett faragott kőhöz 179	az Obere Donau szántók és az árok északi oldalán, egy hid és a Duna közelében, egy tilalomfától délre					
Ezen kőtől a Duna közepéig, ahol a harmaspont Buda, Promontor és Csepel között képződik, ugyanott Promontor végződik és Csepel község kezdődik. Buda május 9-én 1871.						
(Promontor község aláírása) Christof Fleck Krammer József						
Csepel-szigettel, valamint Pest fővárosával a Duna közepe képezi a határvonalat egészen azon kezdőpontig, mely a határleírás elején leíratott, hol ugyanis a már leírt vonal kezdődik és a pesti vonal végződik, s ezzel ezen határleírás egész terjedelmében befejeztetett. Kelt Budapest 1871-ik évi május hó 19-n						
Buda főváros aláírása: Susa Manó fővárosi erdőmester Traupmann József m. k. mérnök Anton Strobel Bergmeister						

■ Mezőkomárom belterülete az 1858-ban készített kataszteri térképen. A Sió medrét követő árvízmentes teraszon, orsós főutca tengelyében kialakult település. A főutca mindkét oldalát szabálytalan vonalvezetésű utcák kísérik. A lakóházak telkei feltűnően kicsik, a családi gazdaságok befogadására alkalmatlanok. A település keleti szomszédságában geodéziai pontossággal kimért, utakkal tagolt szérűskerteket alakítottak ki. A déli irányba kivezető út mellett szintén szérűket látunk. Az előbbi „Felső szérűs”, az utóbbi „Alsó szérűs” megjelöléssel került a térképre (MNL OL, S 78 - 289. tétel - Mezőkomárom – 22.)

kezete beilleszthető Györffy Istvánnak a hazai településkutatást forradalmasító vizsgálatai során jellemzett szálláskertes települések rendszerébe.³

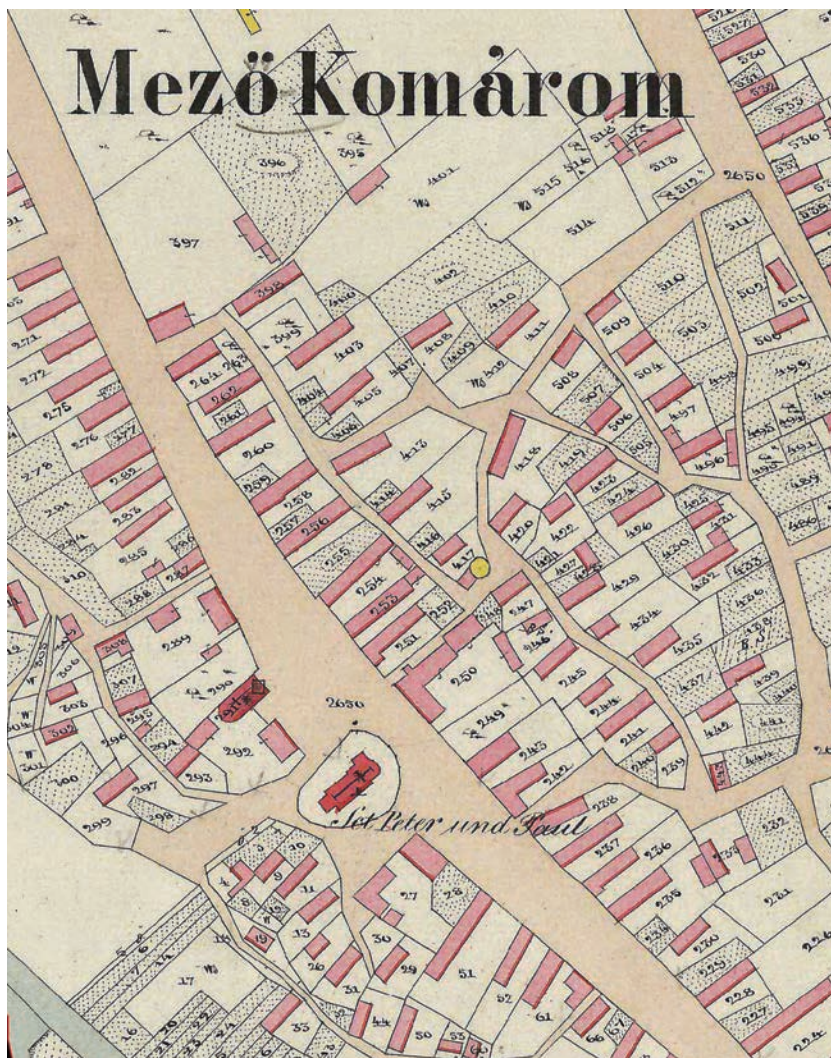
Figyelemre méltó sajátosságokat mutatott a Mezőföld két településének belterületét ábrázoló szelvények anyaga. Nevezetesen a belterület osztottsága kétségtelenül és világosan kirajzolódott, de olyan egyedi jeleket is mu-

tatott, amelyek a korábbi szakirodalom általánosításainak ellentmondanak. Nevezetesen a kétbeltelkű vagy szálláskertes, akloskertes településeket a halmaztelepülések körébe szokták sorolni. Ugyan Major Jenő kiváló településgeográfiai kutató (a Budapesti Műszaki Egyetem Városépítési Tanszékének, majd az Építészettörténeti és Építészetelméleti Intézetnek a tudományos főmunkatársa, korábban az

3 GYÖRFFY ISTVÁN: Alföldi kertes városok. Hajdúszoboszló települése. *Néprajzi Értesítő*, 18. (1926) 103–136. Uő: Hajdúböszörmény települése. *Föld és Ember*, 6. (1926) 177–210. TÁLASI ISTVÁN: Adatok, szempontok a szálláskertes települések kutatásához. *Ethnographia*, 83. (1972) 74–77. HOFER TAMÁS: A magyar kertes települések elterjedésének és típusainak kérdéséhez. *Műveltség és Hagomány*, I–II. Bp., 1960. 331–350.

Eötvös Loránd Tudományegyetem geográfus professzora, Mendöl Tibor akadémikusnak az adjunktusa volt) konzultációin ismételt felhívta a figyelmet, hogy a halmazos szerkezet nem általánosítható.

Mezőkomárom felmérését tehát 1858-ban végezték el.⁴ A mezőváros lakónegyedét a 19. szelvény tartalmazza egészében. Ebből kitűnik, hogy Mezőkomárom a Sió partjára települt, annak árvízmentes teraszát követi. A mezőváros széles, szinte orsós főutcája a Sió északnyugat–délkelet irányához alkalmazkodott. Az orsós szerkezetre emlékeztet, hogy a kerítő fallal körülvett plébánia-templom az eléggé széles, a templomnál ki is teresedő főutca középvonaláig kiugrik az utca házsorából. Egyébként a templom kerítése körül beépítetlenül maradt szabad területet láthatunk. A templom északi oldalán utcácskát nyitottak, amely a Sió partjára vezet. Feltűnően apró és igen sűrűn beépített telkeket rögzített a felmérő geometra. A főutca mindkét oldalán északi irányban a település legyezőszerűen kiszélesedik. A szé-

■ Mezőkomárom belterületi részlete. Az orsósan kiszélesedő főutca középtengelyében épült a katolikus templom. Szomszédságában az utca vonalába illeszkedik a református templom. Jól látszik a mellékutcák szabálytalan hálózata és a telkek aprózódottsága

lebb telktömböket szabálytalan vezetésű szűk utcák tagolták. A mezőváros keleti szélén feltűnően egyenes kitézésű utat alakítottak, aminek a külső házsora sűrű beépítésű. Által-

4 A kataszteri térkép 1. szelvényén a következő felirat áll: „96 / Markt Mező Komárom / sammt den Puszten / Tisztaviz und Szent Mihályfa / in / Ungarn, Oedenburger District. / Veszprimer Comit. / 1858. / Massstab 1 wiener Zoll = 40 Klafter.” Az imént idézett szövegrészt kiegészítették: „Revidirt und mit den Protocollen in vollkommener Uibereinstimmung gefunden.” Aláírás Zunder Ins. [Leírásunk betűhív.] Az 1. szelvény keretén kívül „Mező Komárom W.C. IX 41 Section ai.” jelzés illeszti a térképező hálózatba felmérésünket. A belterületet a 17. (W. C. VIII 42 Section cg.), a 19. (W. C. VIII 42 Section ch.), a 20. (W. C. VIII 42 Section bh.) és a 21. (W. C. VIII 42 Section bi.) szelvények fedik le. Valamennyi szelvény alsó szegélyén a jobb alsó sarokban olvasható: „Aufgenommen und berechnet [alatta külön sorban] Ausgezeichnet vom Geom[eter]. 3. Cl. Augustin Jedličzka” Az alsó szegély közepén: „Collationirt A Jedličzka” szöveget írtak. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (= MNL OL), S 78 Térképtár, Kataszteri Gyűjtemény, Térképek (= S 78) - 289. téka - Mezőkomárom - 1-28. Gregor Zunder felmérési felügyelőőr l. Török ENIKŐ: Az 1850-ben kinevezett kataszteri főmérnökök. *Catastrum*, 3. (2016) 1:31–33. Török ENIKŐ: A magyarországi részletes felmérés vezetői 1856–1857-ben. *Catastrum*, 4. (2017) 3:10. Jedliczkáról l. REISZ T. CSABA: Külföldi mérnökök a magyarországi kataszteri felméréseknél. *Archivarium historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára*. Bp., 2013. 204.

■ Mezőkomárom keleti szélén kialakított, mérnökiileg kitűzött szérűskert, a „Felső szérűs” tömbjének részlete

lában a telekkiosztásban, a beépítésben és az utcavezetésben sok a spontaneitás.

A mezőváros forgalmi súlyát mutatja, hogy a település északi végén a Sió fontos átkelőhelye alakult ki a Somogy megyei Hídvég (a kortárs

szóhasználatnál Városhídvég és Faluhídvég) felé. Az átkelő helyhez a főutcából nyíló utca vezetett. A település belterületének kertjei alatt a Sió egyik ága fut, amin vízimalmot létesítettek, és szinte a malommal összeépülve hidat vertek.

■ Enying belterülete az 1858-an készített kataszteri térképen. A település tengelyét hosszú és viszonylag széles főutca alkotja. Déli végén a Batthyány hercegi család kastélya és uradalmi majorja. A főutca két házsora mögött szabálytalan vezetésű utcákkal tagolt apró lakótelkeket alakítottak ki. Enying északi végénél és a keleti oldalán utakkal jól feltárt szérűket mértek ki. A térkép készítője „Nyugoti szűrés kert” és „Nap keleti szűrés kert” névívást alkalmazott (MNL OL, S 78 - 283. téka - Enying - 9.)

A különösen elaprózott lakónegyedbeli telkek oly annyira szűkek, hogy gyakran a lakóház két vége mindkét oldalon utcáson áll. Lényegében ezek alkalmatlanok a családi gazdaság befogadására. Ha a gazda istállója a lakással egy tetőszék alatt el is fér, kérdéses, miként tudnának helyet biztosítani a szalastakarmánynak, hol lenne rakodásra alkalmas hely az asztagoknak, a nyomtatás, a cséplés után a szalmakazlaknak? A mezőváros keleti

oldalán a 17., a 19. és a 20. szelvényekre kiterjedően mértani pontossággal kimért utakkal sakktáblásan feltárt, általában eredetileg azonos méretű parcellákat rögzített a felmérés mérnöke. Jellegetes, hogy a 17. szelvény déli sarkában, ahová a sakktáblás mező északi része kiért, két útba igazító feliratot rögzített mérnökünk: „Belső telek” és „Felső szérús”. Ezt a feliratot megtalálhatjuk ismételtelen a 19. és a 20. szelvények csatlakozó részein is. Vi-

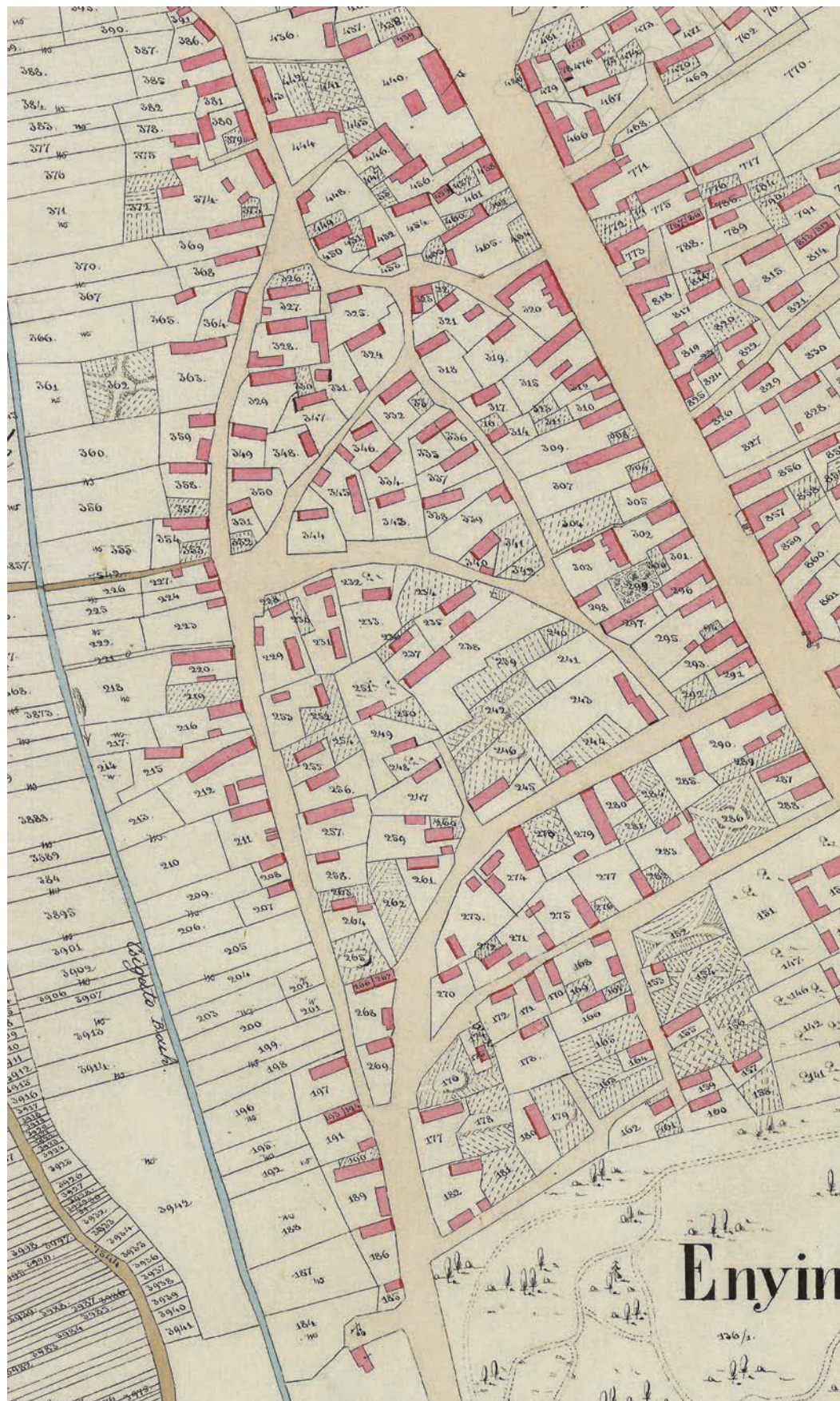
lágos, hogy Mezőkomárom az osztott beltelkű települések sorába tartozik. A szokványostól eltérően geodéziai munkával mérték ki a szérűskertek területét. Érdemes megjegyezni, hogy a 19. szelvény jobb alsó sarka fölött a település déli végétől elnyújtott, keskenyebb téglalap alakban telektartozékokat alakítottak ki. Ezt a kataszteri felmérés mérnöke „Alsó szérűs” névvel jelölte. Sajátos, hogy a parcellák a 20. szelvényen a szőlős „Közép hegy” déli vége előtt elfogytak, de mind a 20., mind a 21. szelvényen a mezővárosból délkeleti irányban elvezető út és a Sió közötti térséget „Alsó szérűs” névvel írták a térképre. (A 21. szelvényen a magyar helyesírást csak a felmérő munka közben megismerő Jedličzka mérnök „Also szérűs” formulát alkalmazott.)

A kettős beltelkek kialakítására a belterület szerkezete, elaprózodottsága kényszerítette a helyi közösséget. Gondolhatunk arra is, hogy a Batthyányak hercegi uradalma segíthette a mezővárost, és a mérnökei szerkesztették meg a gazdálkodást szolgáló tartozékeltek tekintélyes tömbjét. Sajátságos, hogy a katonai felérések nem tükrözik a település kétbeltelkességét, gazdasági rendeltetésű telkrészekre csak a 3. katonai felmérés utal annyiban, hogy a szérűskertek tömbjeit tagoló utakat érzékelteti. Sajátos módon csak néhány telket jelöltek a földutak között.

Hasonlóan tanulságos a Mezőkomárommal határos Enying mezőváros szintén 1858-ban készített kataszteri felmérésének tanulmányozása.⁵ A mezőváros lakónegyedének történelmi magja a kataszteri térkép 9. szelvényét foglalja magában, északon és délen rövidebb lakótelektömbök nyúlnak át a szomszédos 4., 10., 15., 16. szelvényekre. Enying település szerkezete típusosan hasonlít Mezőkomárom szerkezetére. A mezőváros lakónegyedének tengelyét széles, feltűnően egyenes észak-

nyugat–délkelet irányú főutca alkotja. Mind az északi, mind a déli végén több irányban elágazó utak indulnak. A főutca mindkét oldalán sűrűn kiosztott, viszonylag apró telkek sorakoznak, amelyeken sok L alaprajzú házat építettek. A főutca házsorai mögött mindkét oldalon számos, ívesen kanyarodó utcát alakított ki a helyi lakosság. A telekaprózódás miatt zugok is keletkeztek. Itt is nyilvánvaló, hogy a lakóházak telkei nem kínáltak elegendő helyet a családi gazdaság üzemviteléhez. Egyes házak oly kis méretben épültek, hogy valószínűleg az istállónak, a jószágoknak sem nyújthattak helyet. A családi gazdaságok számára a település északi végén a „Csigató” patak (ma Cinca-Csíkgát) túloldalán szabályos telekkiosztást rögzített a kataszteri felmérést készítő mérnök, amelynek jelentős tömbjét négy feltároló út tagolja úgy, hogy gondosan, párhuzamosan kitérített utak között eredetileg egységes telekkiosztás lehetett. Utóbbi aprózódás és parcella-összevonás is történt. Két apró épületjelet is tett a felmérő. A tömb felirata útbaigazít: „Nyugoti szűrűs kert”. A 9. és a 10. szelvényeken a lakónegyed keleti oldalát végigkíséri egy hasonló, bár keskenyebb parcella rövidebb, téglalapalakú telkekkel kimért parcellasáv, amelyet hasonlóan gondosan feltártak belső utakkal. A térképkészítő, a kataszteri adatokat felmérő mérnök mind a 9., mind a 10. szelvényen „Nap keleti szűrűs kertek” névvel írták le a területet. Nyilvánvalóan osztott beltelkű település sajátos, részben bizonyosan mérnökiileg rendezett típusa áll előttünk ebben az esetben is. Érdemes figyelni arra, hogy a főutcán a református és a katolikus templom közötti szakasz keleti háztömbje mögött is vannak spontán kialakítású, szintén utcákkal feltárt szérűskertek. (Bár ezeknek az utcáknak vonalvezetése esteleges, a kertek határvonalai sem mérnöki ki-

5 A kataszteri térkép 2. szelvénye tartalmazza a szelvénytársaság címét: „43 / Markt / Enying / sammt den Puszten / Uj, Ó Hodos, Kustján, Páta Kabóka u[nd] Bodosontul / in Ungarn Oedenburger Distrikt / Veszprimer Comitát / 1858. Massstab 1 W. Zoll = 40 Klafter. Revidirt und mit den Protocollen in vollkommener Übereinstimmung befunden”. A belterületet a 4. (W. C. IX 40 Sect, ai), a 9. (W. C. IX 41 Sect ae), a 10. (W. C. VIII 41 Sect de), a 15. (W. C. IX 41 Sect af) és a 16. (W. C. VIII 41 Sect af) szelvények örökítették meg. A szelvények szegélyén, a jobb alsó sarokban olvasható: „Aufgenom. berechnet ausgezeichnet vom Geometer Jos. Schuster”. Az alsó szegély közepén: „Collationirt [vagy Coll, Collat rövidítést alkalmazott mérnökünk] Schuster” szöveg áll. Az alsó szegély bal sarkánál: „Die Aufnahme revidirt Zunder Insp.” MNL OL, S 78 - 283. téka - Enying - 1-48.

■ Enying belterületének nyugati részlete. Sajátos, ismétlődően íves vonalú mellékutcák aprózódó lakótelkekkel, több helyen zuhogokkal

■ Enying belterületének keleti részlete. A főutcát kísérő zugas mellékutcák tömbje mögött utakkal jól feltárt, spontán kialakítású szűrűskertek keletkeztek. Az állattartást szolgáló közösségi gémeskutakat jelölt a földmérő. A települést keletről ölelő vízfolyás külső oldalán a geodéziai pontossággal kimért „Nap keleti szűrős kert” tömbjének részlete látható

tűzésűek. Nyilván a helyi terepadottságokhoz alkalmazkodott az utcákat és a telekhatárokat kialakító közösség.) Sajátságos, hogy a második katonai felmérés Enying estében is csak a szűrűskerti földutakat jelölte, a közrefogott tér tényleges funkcióját nem érzékeltették.

Mindkét település főutcája feltűnően szabályos, különösen áll ez Mezőkomárom főutcájának mindkét házsorára. Mind Mezőkomáromban, mind Enyingen a két főutca mögött eléggé spontán módon kialakult utcákat és eléggé esetleges telekkiosztásokat figyelhetünk meg. Gondolnunk kell arra, hogy a főutcák fel-

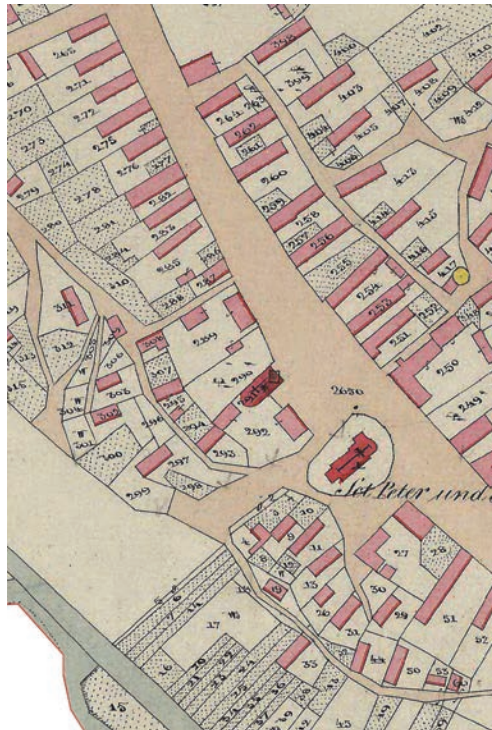
tűnő rendezettsége, szabályossága tudatos településrendezés eredménye. Hofer Tamás már 1955-ben különösen értékes tanulmányt szentelt a szomszédos Somogy megyebeli falvak korai településrendezésének. Alapos levéltári kutatásokat végzett, számos kéziratos térképet is feldolgozott. Rálett olyan térképekre is, amelyek az eredeti állapotot és az átrendezés vázlatát is egyaránt dokumentálták.⁶

Még Györffy István magisztrális cikke ihlette a Dunántúl első osztott beltelkű településvizsgálatát a Somogy megye zalai határrészén fekvő Nemespátróról.⁷ Azóta gazdag irodalma

6 HOFER TAMÁS: Déldunántúl településformáinak történetéhez. *Ethnographia*, 66. (1955) 125–186.

keletkezett a dunántúli osztott beltelkű településeknek.

Gondolnunk kell arra, hogy a kamara és az egyes uradalmak meglátták az osztott beltelkes településrendszer előnyeit. A telepítések koránál bizonyosan jóval régebbi szisztémát átvették, és a 18. század racionális, mérnöki településtervezési rendszerei közé iktatták. Erre utalhatnak a mai vajdasági térség egykori német telepes falvainak a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára kamarai térképgyűjteményében előforduló birtok- és településterképei. (Ezek számbavétele meghaladná a jelenlegi kereteinket. A DVD-lemezen kiadott gyűjteményt alaposan tanulmányoztam.⁸) Elég lehet most csak a történeti Szabolcs megye jeles településére, az interneten könnyen elérhető Rakamazra utalnunk. A 17. század végére, a 18. század elejére elnéptelenedő települést 1730 körül német telepesek népesítették be újra. Az eredeti lakónegyed a tokaji révhez vezető út mellé szerveződött útifaluként. Utóbb két párhuzamos utca tengelyén fejlődött tovább a település. (Ugyan a két utca között átlós utakkal több ponton összeköttetést építettek ki.) Az elaprózódó és sűrűn beépített utak mellett sorakozó telkek szűknek bizonyultak a családi gazdaságok természetes térigényéhez. A 19. század dereka körül meginduló vasútépítés a belterület kibővítésé-

■ Mezőkomárom településrészlete a plébánia templommal, az orsós főutcával és a környezetében lévő spontán kialakult utcahálózattal

nek határt szabott északi irányban, a másik oldalon a Tisza tekintélyes holtága gátolta a lakónegyed bővítését. A növekvő népességet csak telekaprözódással lehetett építési helyhez juttatni. A vasút északi oldalán mértani szabályossággal, sakktablek rendben szérűskerteket mértek ki. Az 1870-ben elvégzett kataszteri felmérés kiválóan dokumentálta ezt az állapotot. Ugyan Rakamaz messze esik a mezőföldi Mezőkomáromtól, Enyingtől, de településszerkezetét, típusát tekintve egymásnak felelő párhuzamok. Minden bizonnyal a korábbi korszakokban általánosabb

volt ennek a településtípusnak az elterjedése. A racionális településszervezésen túl a családi gazdaságok számára is előnyt jelenthetett a beltelkes osztottsága, a gazdálkodás és a lakás rendszerszerű elkülönítése.⁹

Dolgozatunkkal arra is rá kívántunk mutatni, hogy a településkutatásban nélkülözhetetlenek a kataszteri térképek, amelyeket a néprajzi vizsgálatokban mással fel nem cserélhető adatbázisként kell számba venni a jövő feltárásaiban. Elvezethetik a kutatókat a gazdaság (például a határhasználat) és a társadalom mélyebb megismeréséhez. Hálával és köszönettel tartozunk azoknak, akik a gazdag adatbázist megalapozták, kifejlesztették. Rendkívül nagy az eddigi munkák interdiszciplináris jelentősége.

7 SEEMAYER VILMOS: Pajtáskertek Nemespátrón. *Néprajzi Értesítő*, 26. (1934) 65–81., 27. (1935) 36–45. FÜZES ENDRE: Adatok a mecseki megosztott településekhez. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 1. Pécs, 1956. 82–103. BÁRDOSI JÁNOS: Pajtáskertek Gencsapátiban. *Vasi Szemle*, 12. (1958) II:67–82. Alapvető a legújabb irodalomból MÁTÉ GÁBOR: A kertesség, a török uralom és a telkesítés összefüggései a mecseki szálláskertes települések példáján. „Örökségünk a tér és idő”. *Tanítványi tisztelegés Filep Antalnak*. Szerk.: KÜRTÖSSY PÉTER – MÁTÉ GÁBOR – VARGA SZABOLCS. Pécs, 2014. 429–478. A témakör teljességre törekvő összefoglalója BÁRTH JÁNOS: *Szállások, falvak, városok. A magyarság települési hagyományai*. Kalocsa, 1996.

8 *A Magyar Országos Levéltár Térképtára I. Kamarai térképek, 1747–1882*. Bp., 2006.

9 MNL OL, S 78 - 223. téka - Rakamaz - 9–23.

KLETTNER CSILLA

A földmérői szakképzés helyzete a 19. század utolsó évtizedében

„Tudvalevő dolog az, hogy nálunk nem létezik önálló földmérői szakképzés, hanem az be van olvasztva az általános mérnöki kiképzésbe, annak egyik nem is annyira fontos mellékága gyanánt” – írta Dobrovics Győző háromszögölő mérnök 1896-ban.¹ Ez annak ellenére így volt a korszakban, hogy művelőinek meggyőződése szerint „a földmérői tudomány teljesen önálló, gyakorlati alkalmazásban is a mérnöki tudományoknak különálló részét képezi, és terjedelme is olyan, hogy annak előadására önálló szakiskolának felállítása nemcsak jogosult, hanem igen nagy mértékben kívánatos is volna”.²

Ebben az időszakban ahhoz, hogy a felmérési szakfeladatokra felkészüljön valaki, elvileg a mérnöki képzés nyújtott lehetőséget. Ezt rögzítette *A köztisztviselők minősítéséről* szóló 1883. évi I. törvénycikk is, amely a képzettségi követelményeket így írta elő: „Az állami szolgálat bármely ágazatában, úgy a központban, valamint a vidéken, továbbá a törvényhatóságoknál és törvényhatósági joggal felruházott városoknál, műszaki teendőkre alkalmazandó egyénekre nézve, a képzettség valamely műegyetem tanulmányainak szabályszerű bevégezése s annak alapján a királyi József-műegyetemtől nyert, vagy azáltal honosított mérnöki oklevél. Az állandó kataszternél az igazgató, háromszögölő főnök, háromszögölő mérnökök, háromszögölő segédek, felmérési felügye-

lők, főmérnökök, mérnökök, mérnöksegédek és felmérési növendékek tekintetében a képzettség a műegyetemi tanulmányok bevégezése.”³

A Királyi József Műegyetem 1871-ben kezdte meg működését egyetemes, mérnöki és gépészmérnöki szakosztállyal. (Az első műegyetemi mérnöki oklevelet 1873 őszén Delvechio Devecis Ferenc szerezte meg.) Az egyetem 1868–1880 között földmérő okleveleket is kiadott, amelyek speciálisan kataszteri mérések végzésére adtak jogosítványt.⁴ A földmérő oklevelek azonban a vallás- és közoktatásügyi miniszter mérnöki cím viselését szabályozó, 22578/1890. számú rendeletének 3. pontja értelmében a mérnöki cím viselésére nem jogosítottak fel, azok tulajdonosait csak az oklevelés földmérői cím illette meg.⁵

Több korabeli szakember vizsgálta annak kérdését, hogy az általános mérnökképzésben való részvétel mennyiben nyújtott optimális elméleti, illetve gyakorlati tudást a földmérési szakfeladatokat ellátók számára. A műegyetemi mérnökképzés ugyan magas színvonalú volt, azonban a kataszteri mérnöki feladatokra felkészítés nem volt a központi célja. Különösen azért lehetett ez a kataszter ügyeiben jártas mérnökök számára csüggesztő, mert korábban szakterületük – jogosan – megfelelő súlyt kapott a tematikában, azonban működésük idején ezzel gyökeresen ellentétes tendencia vált uralkodóvá.

- 1 Dobrovics szakmai és közéleti tevékenységéhez: BENDEFY LÁSZLÓ: Dobrovics Győző (1853–1931). *Vasi Szemle*, 24. (1970) 4:622–624. ZÁVOCZKI ADRIENN: Egy háromszögölő mérnök a Kataszteri Közlöny élén. Dobrovics Győző hivatali pályafutása 1880–1931 között. *Catastrum*, 3. (2016) 2:47–54. KLETTNER CSILLA: A dualizmus kori nemességadóományozások. Dobrovics Győző háromszögölő hivatali főnök nemességi ügye. *Catastrum*, 5. (2018) 3:40–48.
- 2 DOBROVICS VIKTOR: Földmérői szakképzés. *Kataszteri Közlöny* (= KK), 5. (1896) 2:35–38. (= DOBROVICS, 1896) 35.
- 3 *Ezer év törvényei. 1883. évi I. törvénycikk a köztisztviselők minősítéséről*, 10. §. (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88300001>). TV (letöltés ideje: 2019. november 11.)
- 4 Építőmérnök képzés 1782 óta, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építőmérnöki Kar (<https://epito.bme.hu/a-kar-tortenete>)
- 5 *Magyarországi rendeletek tára*. Bp., 1890. 1122. A rendelet az igazságügyminiszter, a vallás- és közoktatásügyi, a közmun-ka- és közlekedésügyi, valamint a földművelés-, ipar- és kereskedelmi minisztériumok megbízottjai és a műegyetem rektora részvételével összehívott bizottság észrevételei alapján jelent meg a szabályozatlanságokból adódó visszásságok kiküszöbölésére. A rendelet születésének némely aspektusára l.: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL), K 579 Igazságügyminisztériumi Levéltár, Általános iratok Fa-1903-1138a.

■ Botka Lajos műegyetemi mérnöki oklevele 1899-ből (MNL OL, K 724. 1913-41592.)

„Magyarországon igen sok ideig a földmérés képviselte az összes mérnöki tudományokat, a 30-as években az akkor hozott különböző urbaniális törvények hatása alatt megindult nagy birtokrendezési mozgalom a földmérők nagy számát vette igénybe és inkább a földmérésre fektette a fősúlyt, mert a mérnöki tudományok többi ágai abban az időben a fejlődésnek még nem voltak sem azon magaslatán, mint jelenleg, sem pedig a többi mérnöki szak gyakorlati alkalmazásának szüksége nem igen merült fel [...]. A jelen század nagy találmányai, a gőz és a villamosság voltak tulajdonképpen azok, amelyek a mérnöki tudományok keretébe vont többi ágakat oly hatalmas túlsúlyra emelték, hogy a szegény geodézia mellettük itt nálunk teljesen elveszett. [...] A földmérés teljesen háttérbe kezdett szorulni a többi nagy mérnöki feladat mellett, sőt a hatvanas évek elején még önállóságát is teljesen elveszítette és a műegyetemi szakoktatás újjászervezése alkalmával az

önálló földmérői szakképzés feleslegesnek, a földmérői oklevél szükségtelennek találtatott és egyszerűen eltöröltetett anélkül, hogy az akkor hazánkban működő, 300-at túlhaladó, kizárólag földméréssel foglalkozók közül bárki is szükségesnek tartotta volna szavát az intézmény megmentése érdekében felemelni.”⁸⁶

Bár a földmérési szakfeladatok elvégzéséhez elvileg mérnöki képzettség volt szükséges, a fent említett minősítési törvény a „kivételesnek” szánt eseteket is szabályozta. Az ismertetett 10. § zárásként leszögezte: „A mérnöksegédek és felmérési növendékeknel az esetben, ha teljes képességgel bíró egyének nem jelentkezének, [a képzettség] kivételesen a reáltanodai tanulmányok bevégezése és érettségi vizsga.”

1895-ben Szabó Imre, a 3. Felmérési Felügyelőség segédmérnöke azt állapította meg, hogy nyilvánvalóan „már a törvény megalkotásánál számoltak azzal az eshetőséggel, hogy az előírt képzettséggel bírók közül nemigen fog

kitelni a létszám, amire bizonyára azon aggály szolgált alapul, hogy az aránylag silányan javadalmazott és felette terhes kataszteri felmérési szolgálatra nem fog jelentkezni elég pályázó.” Nem titkolta, hogy a gyakorlatban „a jelöltek legnagyobb részét az erdészeti akadémia és a főreáliskola szolgáltatja.”⁷ Szabó aggályát fejezte ki a megfelelő oktatás hiánya miatt is. Az oktatási rendszerben nyújtott gyakorlati ismeretek „még a szolgálat legszorosabb igényeinek sem tesznek eleget”, de az elméleti oktatás sem hatékony, a kataszteri mérnöki „működés elméleti oldalát [...] a mai rendszer keretében megismerni nem lehet”, véleménye szerint a szakképzést fejleszteni volt szükséges, mégpedig az alábbi elvárások mentén.

Szabó javasolta, hogy a műszaki oktatás anyagát pontosan határolják körül, annak mértékét a heti két órától több mint kétszeresére növelve. Követendőnek tartotta, hogy az oktatók kiválasztásánál fontos szempont legyen, hogy azok „dologi tudása [...] hordozza a tanítás sikerességének biztosítékát” és tevékenységüket „érdemileg” értékeljék, sokkal inkább, mint addig. Véleménye szerint a „műszaki oktatás eredményének megítélésére [...] vizsgáló bizottság” szervezése segítette volna a folyamatot. „Ezeket az intézkedéseket tartom sürgősen szükségeseknek, hogy műszaki oktatásunk némileg kiemeltesse abból a hamupókés helyzetből, melyben a magunk és a közszolgálat kárára mondhatni sínylődik” – írta összegzőként. Cikkében részletekbe menően, követendő példaként ismertette a belga, francia, sőt szerb „földmérnöki” képzés megszervezésének mikéntjét, illetve tematikáját.

Dobrovics Győző szintén behatóan vizsgálta a kérdést az adott évtől már szerkesztésében megjelenő szaklap, a *Kataszteri Közlöny* hasábjain. „Először is jöjjünk tisztába avval – írta –, hogy az általános mérnöki szakképzés kielégíti-e a földmérés céljait és erre határozott nemmel kell felelnünk.”⁸ Véleménye szerint az említett képzés egyrészt többet nyújtott, mint

ami a szakmai feladatok elvégzéséhez szükséges volt (többek között út-, vasút-, híd- és magasépítési ismereteket), másrészt kevesebbet is annál, mert jellegénél fogva nem tette lehetővé és nem is követelte meg a földméréshez nélkülözhetetlen gyakorlat megszerzését: az idő nagy része a földmérés szempontjából irreleváns tárgyakban való elmélyedéssel telt, egyes speciális földmérési ismeretek pedig teljesen kimaradtak a tanrendből. „A földmérés kiválólag gyakorlati tudomány, [...] kizárólagosan elméleti tanulmányok alapján szerzett képzettség senkit sem képesíthet arra, hogy azonnal önálló működést kezdessen meg. A földmérési szakoktatásnak tehát kétoldalúnak kell lennie és pedig az oktatásban a gyakorlatnak legalább is annyi tért kell engedni, mint az elméletnek. A technikán az nem történik és nem is történhetik meg.”⁹ Két-három heti gyakorlat az egész, ami ezen fontos stúdiumra fordítatik, ami arra sem elég, hogy valaki a különböző műszerek alapos kezelését elsajátítsa.” Dobrovics leszögezte, hogy a műegyetemi képzésben való részvétel nem zárja ki azt, hogy valaki jó földmérő szakember legyen, de ennek elengedhetetlen feltétele a gyakorlat megszerzése. Mivel ezt a magyarországi képzési rendszer láthatóan nem biztosította, erre az alkalmaztatás során kellett időt és energiát fordítani (természetesen a munkaidő terhére), és ez újabb kérdéseket vetett fel.

Dobrovics a cikkében a földmérő feladatait ismertette, amelyek között szerepelt a földbirtokok felmérése, a mérések térképen történő rögzítése, „különleges feladatokképpen talajjavítási vagy árvédelmi célokra lejtmerések eszközlése és végül vasúti előmunkálatokhoz helyszínrajzok készítése a magassági adatokkal együtt”. Elengedhetetlennek tartotta a gyakorlati földmérést (és alapvetően a matematika), valamint az egyre szerteágazóbb feladatok okán a birtokrendezési, úrbéri és egyre inkább a telekkönyvi törvények beható ismeretét. A szakismeretek e speciális egymás mellé ke-

7 SZABÓ IMRE: Szakképzésünk és a kor követelménye. *KK*, 4. (1895) 7:5–9. A továbbiakban idézett helyek: 5., 6.

8 DOBROVICS, 1896. Idézett helyek: 36–38.

9 Vagyis a M. Kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen

■ Dobrovics Győző (1855–1931) (*Magyar földmérők arcképcsarnoka. II. Bp., 1984. 12.*)

rülése „különálló földmérői tanfolyam” megszervezését igényelte akár a műegyetemen, „de talán még célszerűbb lenne valamely magasabb gazdasági tanintézettel kapcsolatosan, mégpedig azért, hogy a földmérő ott a szükséges gazdasági ismereteket is elsajátíthassa”.

A szerző a földméréssel foglalkozók számát is vizsgálta. Adatai szerint a kataszteri felméréssel akkoriban körülbelül 400 földmérő foglalkozott. Ezenfelül nagyságrendileg 50 szakember a folyamatban levő erdélyi birtokrendezési feladatok végrehajtásában működött közre, a városok felmérési munkálatai 10-20 földmérőt igényeltek, és emellett „a mindennapi szükséges földmérői munkálatokhoz” is szükséges volt összesen mintegy további 50 szakember foglalkoztatása országszerte.¹⁰ A képzés azért is volt életően fontos, mert Dobrovics megállapítása szerint „a régi földmérők száma egyre fogy, újak nincsenek”, ráadásul „a technikát végzett okleveles mérnökök a földmérői szolgálatra a legkritikább esetben szánják magukat”, legnagyobb részük a mérnöki terület más

– fizikailag kevésbé megterhelő és jövedelmezőbb – ágaiban helyezkedett el.

A képzést Dobrovics is specializálva képzelte el, hiszen ez a tudomány egész embert kívánt, a közös alap: a matematikai tudás megszerzése után a mérnöki ágak oktatásának szétválasztása és ennek megfelelően a földmérő szaktudás figyelmes feldolgozása és befogadása vált volna szükségessé. „Azt hisszük, az elmondottakból elégségesen beigazoltuk annak igazságát, hogy egy önálló, akár a műegyetem kebelén belül, akár azon kívül szervezendő földmérői szakiskolára nagy szükség lenne” – vont le a konklúziót.

Néhány hónappal később, a szerző feltüntetése nélkül, feltételezhetően a felelős szerkesztőtől, Dobrovicstól származó összefoglalásban a *Kataszteri Közlöny* – a poroszországi képzés jellegzetességeit és ennek kapcsán a magyarországi oktatás kevésbé hatékony voltát ismertetve – megismételte a fenti javaslatot „egy- vagy kétéves mérnöki tanfolyam” megszervezésére a selmecbányai bányász- és erdész-, illetve a magyaróvári gazdasági akadémián.¹¹ „Az onnan kikerülő szakvizsgázott fiatalság, azt hiszem, több megbízható biztosítékot adna munkaképességére, mint mai nap véletlenül a földmérői pályára vetődött egyén.” A szaklap odafigyelést, hatékonyságot és változást sürgetett. „Manapság az élet sokfélesége mindenben a speciális tudományok művelését megköveteli. Az ember ma úgy érvényesül, ha körét, legyen az bárminő átmérőjű, tökéletesen betölti. E szükségletnek megfelelőleg látunk minden téren szakiskolákat feltűnni és virágozni; csupán a mi par excellence műszaki intézményünkön nem történik semmi.”

A földmérői szakképzés rendszere – a különböző földmérői szakfeladatok ellátására irányuló, egyre szélesebb körű társadalmi igény megjelenésével – a következő évtizedekben tovább formálódott, ezek áttekintése ugyancsak a szakirodalom feladata lehet.

¹⁰ Az erdélyi birtokrendezésekhez I. BALATON PETRA: A székelyföldi birtokrendezések. *Catastrum*, 3. (2016) 1:3–12., Uő: A Kolozsvári Kataszteri Igazgatóság. *Catastrum*, 3. (2016) 2:29–34.

¹¹ A földmérők kiképzése Poroszországban. *KK*, 5. (1896) 7:191–193. Idézett helyek: 192–193.

lokra kialakított épületét 1913 és 1918 között a budai várban, a Bécsi kapu téren emelték. A háborús viszonyok miatt a belső terek kialakítása és díszítése csak később, a következő évtizedben fejeződött be, ez elsősorban Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter hathatós szakmai, erkölcsi és anyagi támogatásának volt köszönhető.

1928 és 1930 között készült el az I. emeleti kiállítóterem, itt nyílt meg 1930-ban az új állandó kiállítás. „A kiállítandó anyag kiválasztásánál elsősorban nem a szaktudósok, hanem a magyar történelemben már tájékozott, művelt közönség szempontjaira” tekintettel 160 iratot, ebből 60 Mohács előtti oklevelet mutattak be a közönségnek. A kiállításon sem térkép, sem terv nem kapott helyet. A m. kir. Országos Levéltár állandó kiállításának katalógusa 61 oldalon, 1000 példányban jelent meg, nyomtatása 705 pengőbe került.³ Az 1937. évi szakmai beszámoló szerint a kiállítás iránt „elég élénk érdeklődés” mutatkozott, annak további növelésére a levéltár a legérdekesebb iratokról 12 darabos levelezőlap-sorozatot adott ki. Az állandó kiállítás a világháború végéig, a főváros ostromáig nyitva volt.⁴

A közművelődés másik formája keretében a levéltár az új épületbe átköltözés után is számos kiállításra kölcsönzött iratot (Dürer-kiállítás, 1928; orvostörténeti tárlat, 1929; az OSZK lengyel–magyar kiállítása, 1929; a pápai református főiskola fennállásának 300. évfordulója, 1931; OSZK Garibaldi-kiállítás, 1932; 1935-ben hat különböző kiállítás stb.).⁵

Az első időszak kiállítás

A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete 1935. június 26-án alakult meg, tiszteletbeli elnöke Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter (az egyesület eszméjének első felvetője), elnöke Fitz József, az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) főigazgatója, egyik alelnöke Herzog József, az OL főigazgatója lett.⁶ Az egyesület célja az volt, hogy a magyar könyvkultúra elmélyítésében és gyakorlati irányításában szerepet vállaljon, felkarolja a könyvtár- és levéltárügy tudományos és közcéljait, biztosítsa az állandó kapcsolatot a könyvtárosok és a levéltárosok között, továbbá támogassa a testületi érdekeket. A vezetőség szerint a kongresszusok – megfelelő szakvizsga és kézikönyvek hiányában – a levéltáros-továbbképzés kérdéseire is megoldást adhatnak majd.⁷

Az egyesület az első kongresszusát 1936. október 2–4. között tartotta Budapesten, amelyet igen nagy érdeklődés kísért. A rendezvényen az OL tisztviselői mellett a törvényhatósági és az egyházi levéltárosok is megjelentek. A levéltári szakosztály önállóan is ülésezett, ahol elméleti és gyakorlati előadásokat tartottak (ezek némelyike a *Levéltári Közleményekben* meg is jelent). A konferencián más levéltárosok között dr. Glaser Lajos (1903–1944) – aki két év óta az OL-ban dolgozott és elsősorban a térképészeti anyag feldolgozásával foglalkozott – is tartott előadást, a saját maga által kialakított térképkatalogizálási szabályokat ismertette.⁸

3 LAKOS, 2006. 220–221., 269. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) Y 1 Magyar Országos Levéltár Levéltára, Általános iratok, 1875–1944 (= Y 1) 1930–455. A katalógus elérhető a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon (www.hungaricana.hu). A szövegrészt a katalógus előszavából idéztem.

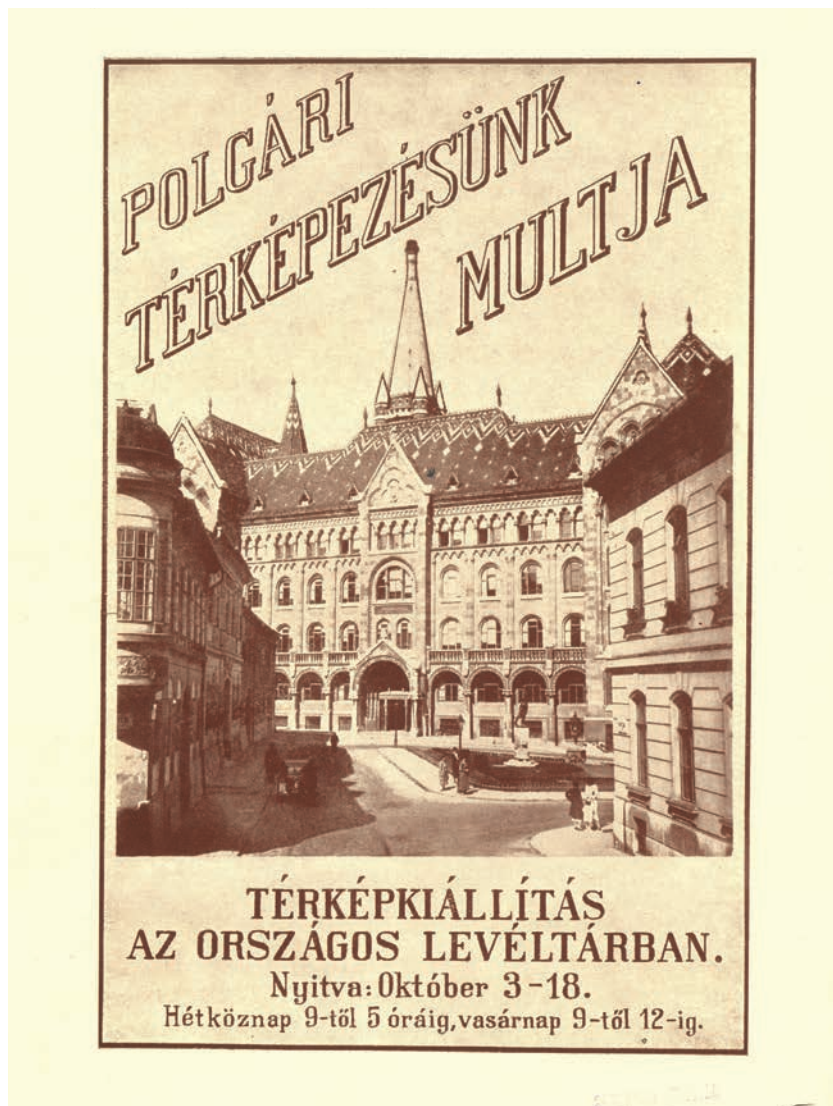
4 KOSSÁNYI BÉLA: Az Országos Levéltár 1937-ben. *Levéltári Közlemények*, 16. (1938) 357–362. LAKOS, 2006. 250.

5 LAKOS, 2006. 221., 232.

6 A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének alakuló közgyűlése. *Pesti Hírlap*, 57. (1935) 144:10. (jún. 27.); A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete. *Budapesti Hírlap*, 55. (1935) 144:9. (jún. 27.); Megalakult a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete. *Magyarság*, 16. (1935) 144:10. (jún. 27.); A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének alakuló közgyűlése. *Ujság*, 11. (1935) 145:9. (jún. 28.).

7 VÁCZ ELEMÉR: A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete. *Levéltári Közlemények*, 14. (1936) 333–336.

8 BÁNRÉVY GYÖRGY: A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete 1936. okt. 2–4-ig tartotta első országos kongresszusát Budapesten. *Történetírás*, 1. (1937) 1:109. Glaser levéltári tevékenységére l.: REISZ T. CSABA: Kataszteri térkép- és iratanyag a Magyar Országos Levéltárban. *Catastrum*, 6. (2019) 1:44–52.; REISZ T. CSABA: Glaser Lajos (1903–1944) emlékezete. *Catastrum*, 6. (2019) 3:27–50.

■ A kiállítás kis plakátja, amelyet a tömegközlekedési eszközökön is kihelyeztek (MNL OL, Y 1. 1936–841.)

A kongresszus alkalmából és annak tiszteletére az OL a polgári térképezés múltját ismertető időszaki kiállítás megrendezésére is vállalkozott, tehát egy eddig az érdeklődés körén kívül eső forrástípust állítottak a középpontba. A visszafogott közművelődési tevékenység ismeretében különös a jelentősége annak, hogy igen rövid idő alatt az állandó kiállítások színvonalán – vagy azt meghaladóan – készítettek el egy igen sikeres rendezvényt. Az érdemi munkát a levéltár két fiatal munkatársa, dr. Varga Endre (1901–1973) és dr. Glaser Lajos végezték, de támogatta őket az

intézményvezető Herzog József is.

A kiállítás előkészítése bizonyosan jóval korábban megkezdődött, de erre vonatkozó írásbeli feljegyzések nem készültek vagy lappanganak. A bemutatandó anyag jórészt a levéltár gyűjteményéből került ki, de a történet teljessé tételéhez az összeállítók néhány más intézménytől is kértek kiállítási tárgyakat. A kölcsönzés lebonyolításához már szükséges volt az írásbeli ügyintézés (mégiscsak egy levéltárról volt szó!), ebből rekonstruálható annak folyamata.⁹

Glaser Lajos szeptember 10. és 29. között készítette el a szükséges levéltervezeteket, amelyeket Herzog József hamar aláírt, és azokat vagy Glaser, vagy a levéltári altiszt kézbesítette. A Pénzügyminisztériumtól, a Hadilevéltártól (ma HM-HIM Hadtörténeti Levéltár), az Állami Térképészettől, a Fővárosi Könyvtártól (ma Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár), az OSZK-tól térképeket kértek, valamint azt, hogy a levéltár munkatársa – nagyjából Glaser, néhány esetben Varga – választhassa ki a konkrét kiállítandó darabokat. A Háromszögélő Hivataltól műszereket, teodolitot, szintező műszert, libella iránytűt, látcsöves vonalzóval felszerelt modern mérőasztalt szerettek volna kölcsönözni. Az Iparművészeti Múzeumtól a japán kiállítás befejeztével felszabadult falak, tárlók és állványok közül néhányat, Budapest Főváros Gondnoki Hivatalától egy 3 x 3 méteres bárnyfüggönyt és díszszinórkordont igényeltek (a Hivatal tele-

9 MNL OL, Y 1. 1936–841. Térképek és műszerek kölcsönzése az Orsz. Levéltár térképkiallítására. – Kiállított anyag fényképezése – A kölcsönzött anyag visszajuttatása. (Az alábbiakban az ügyirat adatait külön nem hivatkozom).

fonon arról tájékoztatta a levéltárat, hogy ilyen tárgyaik nincsenek). A Budapest Székesfővárosi Közlekedési Rt.-t arra kérték, hogy engedélyezze a levéltárnak, hogy a villamosokon és autóbuszokon hirdethessék a rendezvényt, megjegyezve, hogy *„a tudományos célra való tekintettel részünkre 50%-os hirdetésidő-mérséklést engedélyezni szíveskedjék, miként azt már a múltban is engedélyezte egyik társintézményünk, a Magyar Történeti Múzeum (Steppekiállítás) részére”*. A megkeresett intézmények napokon belül és igen kedvezően, a kérést támogatva és engedélyezve válaszoltak.

A kölcsönzést kérő első levelek október 1. és 10. között megrendezendő kiállítást említették, de pár nap múlva, szeptember 29-én az OSZK-t már október 3–18. közötti időszakról tájékoztatták. Nyilván nem voltak még teljesen készen, és ezért kellett módosítani az időpontot, ugyanakkor meg is hosszabbították annak tervezett időtartamát.

A kiállítás végeztével november 11–13. között Glaser Lajos elkészítette a köszönőlevelek tervezetét, amit Herzog főigazgató azonnal aláírt, és a kölcsönzött tárgyakkal együtt november 13–24. között kézbesítették azokat (főként ismét Glaser). Külön levélben mondtak köszönetet dr. Mersich Róbert (Háromszögélő Hivatal), Boódor Sándor főtanácsos (9. Földmérési Felügyelőség) és Nagy József főtanácsos (Földmérési Térképtár) vezetőknek *„úgy az értékes térképekért, mint azért a lekötelező előzékenységért, mellyel az anyag kiválogatásában segítségünkre volt”*. Ugyancsak megköszönték a Süss Nándor és Fiai Mechanikai és Optikai Intézet Rt.-nek, hogy értékes műszereket adtak kölcsön.

Varga Endre november 24-i összegzése szerint a hét intézménytől kölcsönzött kiállítási tárgyakat vagy eszközöket – egy kis tárlót kivéve, amely az OL tartós használatában maradt – hiánytalanul és sértetlenül mind vissza is vitték. Az Állami Térképészet a három térképét egészen „rövid úton”, elismervény nélkül adta ki és vette vissza, arról elismervény nem készült, de *„dr. Irmédi-Molnár László főhadnagy a visszavételt élőszóban elismerte”*.

Az Országos Levéltár kiállításához az alábbi térképeket és egyéb tárgyakat kölcsönözték.

Az Állami Földmérési Térképtárból: a) Kisberény új eredeti térképszelvénye, b) Vashosszúfalú község új 6. és 8. számú szelvény-térképe, c) Vashosszúfalú község régi 6. és 8. számú szelvény-térképe, d) Vashosszúfalú község felvételi előrajza (17 darab), e) Tard község térképe, 12., 13. szelvény, f) K.R.D.N.o. XXI. 1911. évi földmívelési térképe, g) W.C. XX. 38. földmívelési térképe.

A 9. Földmérési Felügyelőségtől: Vác város 1885. évi (1:36 000) üvegezett, számozott, földmívelési térképe.

Süss Nándor és Fiaitól: egy kis Szepessy-féle tahiméter teodolitállvánnyal, tok és segédszerszámok nélkül (teljes) és egy szintezőműszer, állvánnyal, tok és segédszerszámok nélkül.

A Háromszögelmérő Hivataltól: a) Régi főhálózat térképe keretezve, b) Országos I., II. r. háromszögelési hálózat, térkép keretezve, c) Budapest székesfőváros háromszögelése térkép keretezve, d) Buda székesfőváros lejtmerése térkép keretezve, e) két gúlafénykép, rámban, f) egy gúlamodell, g) két régi statív, h) egy acélszalag szögekkel, i) egy dioptrás kvadráns, j) egy dioptrás vonalzó tokban, k) egy dioptrás szintező tokkal, valamint a jegyzéken eredetileg nem szereplő mérőasztal, amelyet rövid úton (írásbeli adminisztráció nélkül) kaptak kölcsön.

A Pénzügyminisztérium IX. Főosztálya Zsadány község tagosítási átnézeti vázlatának két lapját, a Fővárosi Könyvtár Müller Ignác 1769. évi térképét, valamint Richard Bright 1818-ban megjelent *Travels from Vienna* című könyvét, a Hadilevéltár a II. József-i (I. katonai) felmérés (Josephinische Aufnahme) XII. 26. lapját, az OSZK pedig Mikoviny Sámuel hat megyetérképét (Pozsony, Nógrád, Hont, Zólyom, Turóc, Nyitra) adta kölcsön.

Az Iparművészeti Múzeum 5 mobil falat, 2 üveges mahagóni állványt, 4 mahagóni tárlót, 2 fekete kis tárlót, 1 kulcsot és egy betétet (bélest) adott kölcsön, ebből az egyik kis mahagóni vitrin a levéltárban maradt későbbi tartós használatra.

ad 841/1936. 01. 6.)

TÁVBESZÉLŐ:
1-500-63, 1-500-64, 1-500-65,
1-572-43.

SÜSS NÁNDOR
precíziós mechanikai és optikai intézet r.-t.
BUDAPEST, I., CSORSZ-UTCA 39.

8090
SÜRGÖNYCÍM:
GEODESIA BUDAPEST

Ker. rend. 73 PO Budapest, 1936. 6. Október 2

Szállítólevél.

T. Országos Levéltár
10p. St. Glaser ut. kocsis
Budapest I.
Beési-körmű-terít

Szállítottunk kiállítás céljából, vizuálisanlag

Drb	Megnevezés
1	<u>109. kis méretű táblás térkép (szelvény) állományból, tükör és perspektívák nélküli teljes gy. n. 46917</u>
1	<u>35 B. szelvényű táblás térkép állományból, tükör és perspektívák nélküli gy. n. 40477</u>

A fenti 2 db. műszer hiánytalan és sértetlen állapotban való visszavételét ~~szívesen~~ elismerem.

Budapest, 1936. nov. 5. Süss Nándor

Tisztelettel Süss
SÜSS NÁNDOR R.-T.

Számt. 126/1936 sz. — Farkas István, Budapest.

- A Süss Nándor Rt. szállítólevele a cég által kölcsönadott tárgyakról (MNL OL, Y 1-1936-841)

A kiállítás katalógusa és ismertetése

A kiállításához 16 oldalas nyomtatott katalógus is készült, amelynek szerzője nem, csak felelős kiadója volt, dr. Varga Endre, így őt szokták szerzőként feltüntetni, de nagyobb a valószínűsége annak, hogy a szövegezésben Glaser is közreműködött.¹⁰

Herzog József főigazgató előszavában úgy fogalmazott, hogy ezzel az időszaki kiállítással az intézmény „fokozott mértékben rá akarta irányítani a figyelmet a levéltárakban és egyéb köz- és magángyűjteményekben őrzött térképanyag jelentőségére, s egyben emléket akart állítani azoknak a derék térképrajzolóknak, akik a magyar polgári kartográfiát megteremtették s e becses forrásanyagot létrehozták”.

A szerzői bevezető szerint a kiállítás célja „a polgári hatóságok által vagy legalábbis közreműködésével felvett, e hatóságok céljaira készült vagy legalábbis rendelkezésükre állott, illetőleg a polgári élet különböző szükségletei folytán létrejött, s így hatósági vagy magánlevéltárakba, könyvtárakba stb. bekerült, ma levéltári kezelésben álló térképanyag bemutatása, és pedig lehetőleg oly módon, hogy az – a XVIII. században újjászülető, kibontakozó magyar (polgári) térképezés e produktumain keresztül – egyúttal a levéltárak ezen, sokszor eddig még kellően ki nem akná-

zott forrásanyagának különböző célokra való felhasználhatóságát is illusztrálhassa. Éppen ezért a kiállított anyag csoportosítása a térképek eredeti rendeltetésének, mai tárolásának s a kutatási szempontoknak egybevetése alapján történvén, bizonyos fokig mesterséges, de az így előállított csoportokon belül igyekeztünk a történeti fejlődést érzékeltetni”.

¹⁰ Varga Endre: *Polgári térképezésünk múltja. Térképkiállítás. Bp., 1936. (M. kir. Orsz. Levéltár időszaki kiállításai. 1.)*

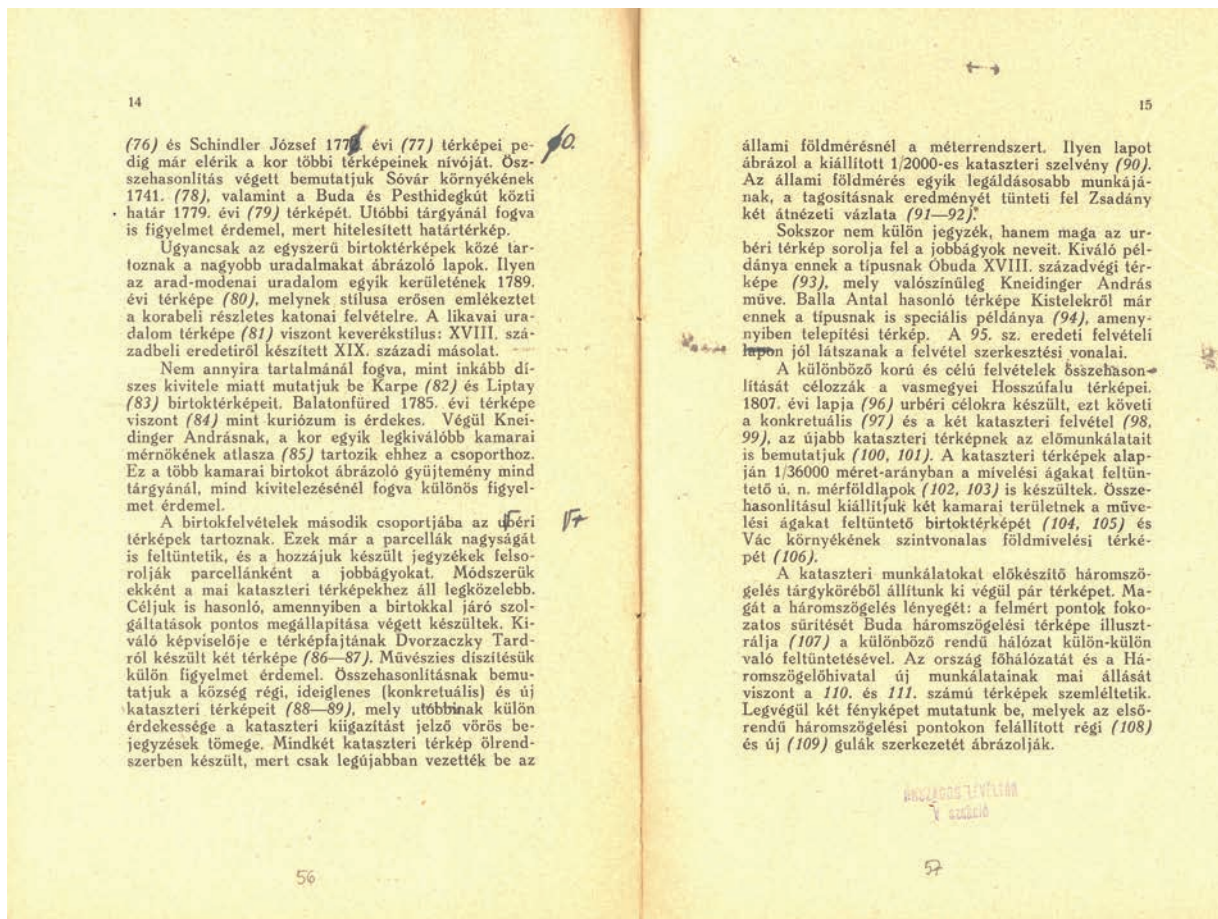
A kiállítást nyolc részre tagolták: I. Ország-, országrész- és megyetérképek, II. Város- és tervrajzok, III. Úttérképek, IV. Bánya- (barlang)térképek, V. Hidrográfiai és vízszabályozási térképek, VI. Erdőtérképek, VII. Birtok-, úrbéri és kataszteri térképek, VIII. Iratok, műszerek. A katalógus e fejezetek rendjében rövid szöveges összefoglalást adott a témákról, mindegyikben említve minden egyes tételt, bár a pontos címléírást és a lelőhelyet nem tüntették fel. (Ezt a hiányt majd pótolja Varga kiállítási összefoglalója, amelynek egyik melléklete a kiállított iratok és tárgyak tételes jegyzéke.)

Varga – a kiállítási katalógust is felhasználva – még 1936 végén rövid ismertetést készített a kiállítás célkitűzéseiről és a rendezési szempontokról a *Térképészeti Közlöny* hasábjain.¹¹

A kiállítás értékelése

Varga Endre 1936. december 11-én nyolc mellékletet tartalmazó részletes, de nem terjedős összefoglalót készített a főigazgató részére a kiállítás tartalmáról, eredményeiről és költségeiről:¹²

„A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének 1936. évi kongresszusa alkalmából az Orsz. Levéltár folyó év október 3–25. között (NB a kiállítás időtartama eredetileg október 18-ig volt kitűzve, meghosszabbított október 25-ig, sőt egyes bejelentett utólagos látogatások kedvéért november 10-ig szétbontatlan maradt) »Polgári térképezésünk múltja« cím alatt térképkiállítást rendezett. A kiállítás – mely az Országos Levéltár állandó iratkiállítása mellett ez intézmény első időszaki kiállítá-

■ Részlet a kiállítási katalógus korrektúraváltozatából (MNL OL, Y 1. 1936-84)

¹¹ Varga Endre: Polgári térképezésünk múltja. (Térképkiállítás az Országos Levéltárban). *Térképészeti Közlöny*, 4. (1936–1937) 1–2:91–94.

Hivatal, M. Kir. Kataszteri Térképtár stb. stb.) által kezelt térképek a történettudomány legkülönbözőbb ágaira, de számos más tudomány-szakokra nézve is jelentenek.

A kiállítás tárgyának megválasztásánál, az anyag kiválogatásánál és csoportosításánál stb. közrejátszott szempontokat és célkitűzéseket lásd egyébként bővebben a csatolt katalógusban, illetőleg a Térképészeti Közlemények ugyancsak csatolt különlenyomatában.

Kiállított összesen 126 szám (139 db); ebből térkép (és tervrajz) volt 106 szám (119 db), irat 8 szám (8 db), könyv 4 szám (4 db), tárgy (műszer és modell) 6 szám (6 db), tárgyról készült fénykép 2 szám (2 db). A kiállított anyagból az Orsz. Levéltárban őriztetik 92 szám (104 db), más budapesti intézményekből kölcsönözött 34 szám (35 db). A kiállított anyag szám szerinti felsorolását – a lelőhely (jelzet) feltüntetésével – lásd egyébként a mellékelt részletes jegyzékben.

A kiállítás céljára készült 47 db különböző nagyságú (tér)képkeretet a 4. emeleti raktárhelyiségben becsomagolva elhelyeztem. Az anyag elhelyezéséhez az Iparművészeti Múzeumtól 5 db mobil (»szoknyás«) falat, 2 db álló tárlót és 4 db rendes vitrint kértünk kölcsön (NB úgy a bútorok, mint a kiállított anyag kikölcsönzésére, illetve visszajuttatására vonatkozó levelezést l. a 841/1936. OL sz. aktán!).

A kiállítást összesen 631 fizető látogató és kb. 120 nem fizető (hívott) vendég tekintette meg, az összes látogatók száma tehát kb. 750-760-ra tehető; lásd a bevételekről készült mellékelt elszámolást.

Belépőjegyek árából és ruhatári díjakból összesen befolyt 100 P 10 f (a látogatók 20, ill. 10 fillért fizettek), l. a fenti elszámolást. A kiállítással kapcsolatos kiadások 669 P 14 f összeget tettek ki, l. a kiadásokról készült mellékelt elszámolást. A kiadások tehát 569 P 4 f-rel haladták túl a bevételeket. Ez összegből 300 P a Nemzeti Múzeum Közigazgatási javadalmának, 200 P az Országos Levéltár tudományos javadalmának, és 69 P az országos levéltári

alpnak terhére számoltatott el (Schiller igazgató úrtól úgy értesültem).

(NB Megemlítem azonban, hogy a kiállított anyagról a látogatók által kért fényképmásolatok a mai napig kb. 40 P tiszta jövedelmet hoztak az Országos Levéltárnak, s olyan további nagyarányú rendelések (Teleky-hagyaték, bencés rend) vannak kilátásba helyezve, melyek még kb. 100-150 P-t fognak jövedelmezni. Ha ez – a kiállítás révén bevételezett, illetőleg bevételezendő – összesen kb. 150-200 P-re kalkulálható jövedelmet a kiadások fenti 569 pengős összegéből levonjuk, úgy – mint bevétel által vissza nem térült, abszolút kiadás – mindössze csak kb. 370-420 P marad fenn.)

Csatolva még a kiállítás alkalmára készült plakát eredeti rajzát és egy nyomtatott példányát, továbbá a kibocsátott meghívó egy példányát, megemlítem végül, hogy a plakát kliséjét a gondnok úrnak átadtam megőrzés végett, a kiállítási helyiség bútorainak stb. drapériájaként használt festett (zöld) jutát pedig a IV. emeleti raktárhelyiségben (az említett keretek mellett), az egyes db-okat volt rendeltetésüket feltüntető vignettákkal ellátva, becsomagolva elhelyeztem.”

Sajtóvisszhang

A Magyar Távirati Iroda (MTI) 1936. október 2-án késő este adott ki igen részletes ismertetést a másnap megnyíló kiállításról (de már a következő napi eseményként, „ma” megnyitott rendezvényként említette).¹⁴

„Az Országos Levéltár ma nyitotta meg Polgári Térképezésünk Múltja címmel két hétre tervezett térképkiállítását. A kiállítás nemcsak arról nevezetes, hogy az intézet első időszaki kiállítása, hanem egyúttal első kiállítás a világon, amely egy ország polgári térképezésének történetét mutatja be.

Az Országos Levéltár a régi központi kormányhatóságok térképtáraiból származó 30 000 megbecsülhetetlen értékű kéziratos térképet őriz. A kiállítás anyagának háromne-

¹⁴ Magyar Távirati Iroda, Napi hírek, 1936. október 2. 27. kiadás, 21. óra 45 perc. Elérhető a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon (www.hungaricana.hu).

gyed része ilyen kéziratoss térkép. Mindjárt az országtérképek között van a gyűjtemény két legnagyobb kincse: Magyarország első katonai felvételének előmunkálataiból származó és részben polgári hatóságok közreműködésével készült 56 lapos 1:28 800-as méretarányú részletes térkép, amely ezenkívül még csak egy példányban van meg. A másik a Neu ezredes által 1782/84-ben erről készített 23 lapos kéziratoss áttekintő térkép, amely összeragasztva a hatalmas terem egész falát elfoglalja. De nemkevesebé érdekesek a megyék kéziratoss térképei, amelyek közül a legrégebb 1725-ből származik, és vakondtúrásokhoz hasonló hegyrajza van. A várostérképek között két rendkívül ritka térképtípusban két város madártávlatosszerű rajza látható. Az úttérképek között a híres Mikovinyi útterve és a tengerpartra vezető utak régi térképe méltók figyelemre. A bányatérképeknek rendkívüli érdekessége Müller építómester régi rajza, amely szinte az ókori térképekre emlékeztet. Itt van az aggteleki cseppkőbarlang több mint száz éves térképe, mellette ugyanennek legújabb felvétele. Külön csoportot képviselnek a magyar mérnöki tudomány hőskorából származó folyószabályozási térképek, Mikovinyi, Vásárhelyi, Vertics és Krieger Sámuel patinás nevei láthatók a térképek alján. Rendkívül érdekesek a régi stílusú erdőterképek, de leggazdagabb a birtoktérképek csoportja. Gyönyörű színes rajzokkal és festményekkel ékesített térképek találhatók közöttük, amelyek mellett a mai pontosabb térképek egészen igénytelen dolgoknak látszanak, pedig ez utóbbiakból is szép sorozatot tartalmaz a kiállítás, amellyel a kataszteri térképezés egész történetét és felvételi módját mutatja be.

Iratok és műszerek egészítik ki a nagyértékű gyűjteményt. Az iratok egyik része a mérnök-képzésre vonatkozik. Itt van az első magyar mérnöki iskolának, az 1763-ban alapított

szenci kollégiumnak alapítólevele. Rendkívül érdekes II. József 1782-iki rendelete, amellyel a mérnök-képzést a budai egyetemre helyezte át. Egy 1782-ből származó kis könyv a mérnökök tankönyve. Az iratok többi része a XVIII. és XIX. század folyószabályozásaira vonatkozik. Köztük van Vásárhelyi Pál és Széchenyi István gróf levélváltása. A műszerek között láthatók a múlt századok kezdetleges mérnöki eszközei és mellettük a kitűnő modern műszerek.”

A Magyar Országos Tudósító (MOT) majdnem ugyanilyen terjedelemben számolt be a megnyíló kiállításról, hozzátéve, hogy az reggel 9-től délután 5 óráig látogatható.¹⁵ Az MTI és még inkább a MOT anyagából több napilap is készített hosszabb-rövidebb híradást a kiállításról.¹⁶ Arról is tudósítottak, hogy a levéltár kiállítását a nagy érdeklődésre tekintettel október 25-ig meghosszabbították, amelyet 9–15 óra között, vasárnap 12 óráig lehetett felkeresni.¹⁷

A kiállítás megtekintése alapján a Magyar Turista Szövetség részletes és személyesebb élményeken alapuló beszámolót tett közzé. Eszerint a kiállítás relikviái „a szakembereken kívül elsősorban a turistának nyújtottak rendkívül érdekes bepillantást az Országos Levéltár gazdag anyagába”, amelyen „végignézhettük az 1782–84-ben készült Neu-féle, az 1806-ból való magyar Lipsky-féle térképeket, melyek közül különösen az utóbbi kiváló szép munka”. A tudósító kiemelte, hogy „Vass Imrének az aggteleki cseppkőbarlangról 1829-ben készült pompás bányatérképe a bemutatott gyűjtemény egyik legpazarabb darabja. Most láthattuk, hogy Vass Imre az 1935-ben Kessler Hubert részvételével készített új térkép szerint is milyen jól ismerte hazánk barlangcsodáját és aránylag milyen nagy részét mérte fel. A Vass-féle felvétel hossz- és keresztmetszetei kitűnően szemléltetik a barlang számos nevezetesebb csarnokát. (A ritka térkép egy példányát a Magyarországi Kárpát Egyesü-

15 Magyar Országos Tudósító, 18. (1936) 225. 9. kiadás. 9.45. (okt. 2.). Elérhető a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon (www.hungaricana.hu).

16 A magyar könyvtárosok és levéltárosok országos nagygyűlése. Megnyílt a térképkiállítás. *Pesti Hírlap*, 58. (1936) 226:4. (okt. 3.); Térkép-kiállítás. *Budapesti Hírlap*, 56. (1936) 226:7. (okt. 3.); Megnyílt a térképkiállítás. *Népszava*, 64. (1936) 225:10. (okt. 3.); A háború és bolsevizmus ellen védelmet kérnek a könyvtárak és levéltárak. *Nemzeti Ujság*, 18. (1936) 226:6. (okt. 3.); Polgári térképezésünk múltja. *Kis Újság*, 49. (1936) 227:7. (okt. 4.).

17 Meghosszabbították az Országos Levéltár térképkiállítását. *Pesti Hírlap*, 58. (1936) 240:13. (okt. 20.), ugyancsak tudósít a hosszabbításról: *Nemzeti Ujság*, 18. (1936) 243:9. (okt. 23.), *Ujság*, 12. (1936) 241:12. (okt. 21.).

let is örzi bekeretezve, ahol az megtekinthető.)”¹⁸ A tudósító igen értékesnek tartotta a kiállítást és sajnálkozott azon, hogy a csekély hírverés miatt csak kevesen tudták azt megtekinteni, de reményét fejezte ki, hogy hamarosan újabb kiállítás következik majd: „A tanulságos anyag megtekintése minden fáradságot megért, sajnos – nem tudni, mi okból – a kiállítást nem hirdették eléggé, így a turistatársadalom elenyésző kis része gyönyörködhetett a pompás anyagban. Remélhetően ezt a kiállítást most már »Térképezésünk jelene« címmel egy második kiállítás fogja követni, melyet valódi érdeklődéssel vár és kér minden magyar turista.”¹⁹

A kiállítás sikere

A kiállítás végén, 1936. október 24-én Dieter János, a Földművelésügyi Minisztérium Vízrajzi Intézetének igazgatója levélben fordult a levéltár vezetőjéhez.

Arról tájékoztatta vezető kollégáját, hogy intézetük 50 éves fennállása alkalmából jubileumi kötet megjelentetését tervezték, amelynek egyik fejezete a régi vízrajzi térképezéssel foglalkozik majd. Több alkalommal megtekintették a rendkívül érdekes térképkiállítást, amelyen három olyan térképet is találtak, amelyek megjelentetése az emlékkötetben célszerű volna. Azt kérték, hogy a Josephinische Aufnahme Sect. 35., Mikoviny Sámuel Pozsony megyét ábrázoló, valamint ugyancsak Mikoviny Duna-térképét egy délelőttre adják kölcsön, hogy az Állami Térképészeti Intézetben a kliséhez szükséges felvételeket elkészítsék. Az intézetnél dolgozó dr. Pogonyi György műszaki tanácsos vitte-hozta volna a térképeket. A kérést a levéltár teljesítette, október 25-én a három térképet kiemelték, elszállították, lefotózták és még aznap vissza is helyezték a tárlókba, a levéltár részéről Varga Endre kísérete az anyagot.

Antalfy Andor nyugalmazott állami földmérési igazgató, aki munkája során számos érdekes térképet gyűjtött össze, ugyancsak nagy érdeklődéssel nézte meg a térképkiállítást.²⁰ A látottakkal nagyon elégedett volt, ezért úgy döntött, hogy – mint már más közgyűjtemények esetében is tette – térképgyűjteményeinek egyes, profilba vágó darabjait a levéltárnak adományozza. Összesen 15 térképet és hozzájuk kapcsolódó kiegészítő információkat, iratokat és publikációit ajándékozta az OL-nak 1937 tavaszán.

Tanulság

Az OL első időszak kiállítása tematikájában, tartalmában, kivitelében és látogatottságában is igen sikeres volt, amely azt a gondolatot erősíti, hogy a közgyűjtemények fiatal munkatársaiban van annyi ötlet és energia, hogy egy ilyen rendezvényt ne csak kitaláljanak, de meg is valósítsanak. A rendezvény eredményességéhez természetesen szükséges az (intézmény) vezetők támogatása, a társintézmények kollegiális együttműködése, valamint az a minimális pénzügyi fedezet, amelyből legalább a szükséges információközvetítő elemek (installáció, katalógus, reklám) megvalósíthatók. Egy ilyen jellegű kiállítás a bevételek és kiadások összevetésében csak ritkán nyereséges – bár nem ez méri a szakmai sikert –, ezért kell, hogy a szükséges forrást mások fedezzék. Ilyen volt például az Országos Levéltári Alap, amelyet 1922-ben a Gyűjteményegyetem megalapításakor hoztak létre azzal céllal, hogy a levéltár tudományos feladatait finanszírozzák.²¹

A *Catastrum* szerkesztősége a kiállítás összeállítói és témája előtt tisztelegve 2020-ban virtuálisan, digitális formában rekonstruálja majd a kiállítás tartalmát.

18 L. ehhez: TÖRÖK ENIKÓ: „Gömör ’s hazánk alvilágának” felmérője: Vass Imre mérnök. *Catastrum*, 5. (2018) 2:3–17.

19 Polgári térképezésünk múltja. *A Magyar Turista Szövetség Hivatalos Értesítője*, 1(9). (1936) 11:399–400. (nov.)

20 Antalfy Andorhoz l.: SCHMIDT ANIKÓ: Egy kivételes karrier: Antalfy Andor pályafutása. *Catastrum*, 4. (2017) 3:42–51. és SCHMIDT ANIKÓ: Antalfy Andor adományozásai. *Catastrum*, 4. (2017) 4:21–35.

21 1922. évi XIX. törvény cikk nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetükről. 9. §.

Elszámolás az Országos Levéltár 1936. okt. 3-25. között "Polgári térképezésünk múltja" c. a. rendezett kiállításának bevételeiről és kiadásairól:

I. Bevételek:

1. Schiller igazgató Urtól előlegként kaptam 300.00 + 200.00, össz.:	500.00
2. belépőjegyek árából és ruhatári díjakból befolyt	100.10
Összes bevételek:	600.10

azaz hatszáz pengő 10 fillér.

II. Kiadások:

1. 45.50 m. színes jutavászon	82.81
2. 11 m. " "	20.02
3. 3000 db. kárpitösszeg	7.80
4. kárpitosok munkabére	39.00
5. képkeretező 30.00 + 175.48, össz. (a-b-c)	205.48
6. meghívó nyomdaköltsége	7.72
7. plakát szövegének rajzolása	12.00
8. " kliséje	26.00
9. " nyomása (a-b)	13.00
10. Bazkrt.- hirdetés díja	35.02
11. katalógus nyomdaköltsége	95.00
12. papír, rajzszer, ruhatári stb. szám	6.88
13. toll, tus, rajzszer stb.	7.60
14. függöny-kölszönzés	5.50
15. kiállított tárgyak címfeliratai	14.40
16. " " "	25.60
17. sajtóbenntató költségei	5.00
18. köszöntött tárlók stb. elhozatala (a-b)	16.88 + 3.75, össz. 20.63
19. " " " hazaszállítása	10.00
20. apró kiadások (jegyzék és 14 db. számla), összesen	29.68

Összes kiadások : 669.14

azaz hatszázhatvankilenc P. 14 f.

Összes kiadások tehát 669.14

" bevételek 600.10

Kifizetésre váró különbözet 69.04

azaz hatvankilenc pengő 04 fillér

Budapest, 1936. november 19.

levéltárnok

A vár eddig kézhezvett 600.10 P. után fennmaradt különbözetet: 69.04 P., azaz hatvankilenc pengő 04 fillért a mai napon hiánytalanul felvettem.

Budapest, 1936. november 20.

*) N.D. a kiadásokról költő nyelven a Nemzeti Múzeum gazdasági hivatalában történt elszámoláskor ott láttam.

